

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ODSJEK ZA POVIJEST

Lucija Bakšić

**INTELEKTUALNA REVOLUCIJA U RIJEČIMA I DJELIMA
AUGUSTA CESARCA**

- Diplomski rad -

Mentor: dr. sc. Branimir Janković

Zagreb, prosinac 2018.

ZAHVALE

Ovim putem želim zahvaliti gospođi Ivani Ledić Preprotnik i gospodinu Zdravku Kovačiću iz Knjižnice Božidara Adžije na ljubaznoj, strpljivoj i nadasve stručnoj pomoći pri dešifriranju signature zapisane u Cesarčevoj članskoj iskaznici Radničke biblioteke u Zagrebu.

Veliku zahvalu također upućujem svojim dragim prijateljicama i kolegicama: Magdaleni Blažić i Mariji Skopljak na provjeri prijevoda njemačkog jezika, Anji Stanović na pomoći pri prevođenju francuskog jezika, Marti Brkljačić na stručnim komparatističkim utiscima kada je u pitanju poglavlje o književnosti, Mateji Jurčević na uvijek korisnim stilskim i jezičnim sugestijama koje su prisilno razdvajale moje ionako predugačke rečenice da bi ih učinile jasnijima te Iris Jašarević na opsežnim raspravama o pravilnom načinu citiranja. Od srca zahvaljujem svima koji su u brojnim razgovorima (a bilo ih je zaista mnogo!) na bilo koji način pridonijeli stvaranju ovoga rada.

Isto tako svoju zahvalnost i poštovanje želim uputiti dr. sc. Slavenu Juriću s Odsjeka za komparativnu književnost na vrijednim sugestijama pri oblikovanju poglavlja „Cesarčev slobodni stih“, dr. sc. Deanu Dudi s Odsjeka za komparativnu književnost na inspirativnim razgovorima o popularnom aspektu Cesarčeva djelovanja, dr. sc. Zrinki Blažević s Odsjeka za povijest na korisnim novim uvidima u prikladne teorijske koncepte koji su mi uvelike pomogli u pisanju ovoga rada te dr. sc. Dragi Roksandiću s Odsjeka za povijest na mnogim raspravama o važnosti intelektualne historije.

Svom mentoru i najvjernijem kritičkom čitatelju, dr. sc. Branimiru Jankoviću, iskreno zahvaljujem što mi je omogućio veliku kreativnu slobodu pri pisanju diplomskog rada, stalno pazeći da ostanem fokusirana na temu te što je uvijek pokazivao iznimno stručno razumijevanje za obje moje studentske grupe, povijest i komparativnu književnost, koje su zbog toga posve ravnopravno zastupljene u ovome radu.

Na kraju, željela bih zahvaliti svojim roditeljima i bratu na bezbrižnosti, smijehu, ljubavi, razumijevanju i najvećoj podršci koja me uvijek hrabrila da bez obzira na sve životne prepreke odlučno ustrajem u onome što volim raditi. Stoga upravo njima posvećujem svaku stranicu ovoga rada.

SADRŽAJ

UVOD	1
1. 1. PREGLED LITERATURE I DEFINIRANJE POJMOVA.....	1
1. 2. CILJEVI RADA I METODOLOGIJA	3
2. UTJECAJI – REVOLUCIJA KAO PROJEKT	6
2. 1. INTELEKTUALAC, KNJIŽEVNIK, REVOLUCIONAR.....	6
2. 1. SOCIJALIZAM.....	9
2. 3. INDIVIDUALNO I KOLEKTIVNO	12
2. 4. CESARČEV SLOBODNI STIH	15
2. 5. MODERNIZAM BEZ MODERNIZMA	18
3. KORESPONDENCIJA – REVOLUCIJA U RIJEČIMA	20
3. 1. Marija Vinski	20
3. 2. Božena Ditetova - Štastna	24
4. NOVINE – AUTONOMNO POLJE DJELOVANJA.....	30
4. 1. <i>PLAMEN</i>	30
4. 2. <i>ZAŠTITA ČOVJEKA</i>	35
5. KNJIŽEVNOST – ODRAZ I PROIZVODNJA STVARNOSTI.....	43
5. 1. LITERARNA TAŠTINA I KNJIŽEVNA TRADICIJA	43
5. 2. Eugen Kvaternik u drami.....	49
5. 3. IZDAVAČ – CESAREC – ČITATELJ	55
6. REVOLUCIONARNO DJELOVANJE – OZBILJENJE REVOLUCIJE.....	59
6. 1. PARTIJSKI (NE)POSLUŠNIK I INOZEMNI POSLANIK	59
6. 2. TAMNICA U KOJOJ SE RAZMIŠLJA	64
6. 3. „ATENTATORI NE PADAJU IZ VEDRA NEBA“	66

ZAKLJUČAK.....	71
SAŽETAK.....	74
SUMMARY.....	75
BIBLIOGRAFIJA	76

UVOD

Iako je Institut za književnost Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, u suradnji s Institutom za historiju radničkog pokreta u Zagrebu 1965. godine, organizirao znanstveni skup o Augustu Cesarcu povodom 70. godišnjice njegova rođenja, čini se da je Cesarec od tada, prema kritičkim riječima Ive Frangeša, ostao „malo zapušten“,¹ dok je stav prema njegovu životu i radu postao posve bezoblično ovisan o paradigmatiskim smjenama unutar ideoloških struktura jugoslavenskog prostora. Međutim, obljetnička percepcija Augusta Cesarca ili kao književnika ili kao revolucionara (o čemu doslovno svjedoči i suradnja dvaju instituta pod vodstvom Dragutina Tadijanovića, odnosno Franje Tuđmana) čiji je rad i identitet moguće raspodijeliti i odijeliti u pravilne kategorije historijskog procesa (kako je to tumačila tradicionalna historiografija,² zauzimajući uglavnom, opet slijedeći Frangeša, „afirmativan“³ stav prema Cesarcu), ostala je uglavnom prisutna sve do današnjih dana iako su određene istraživačke tendencije u svojim premisama sadržavale posve suprotne tvrdnje.

1. 1. PREGLED LITERATURE I DEFINIRANJE POJMOVA

Zbog toga ću u ovome radu Augustu Cesarcu pristupiti kao cjelovitom i jedinstvenom osobi, nastojeći pritom zadržati kritički odmak prema literaturi koja je uglavnom nastala kao produkt održanog skupa (tematski blok objavljen u *Putovima revolucije* te zbornik izvora (korespondencija, drame, moskovski zapisi, itd) i radova u izdanju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti), kao pojedinačni, dugotrajni istraživački fokus unutar šireg istraživačkog interesa (radovi Zorice Stipetić o intelektualcima i revoluciji unutar koje August Cesarec zauzima značajno mjesto⁴ te većina radova Vice Zaninovića) ili pak kao relacijski, komparatistički projekt uspoređivanja Cesarca i Miroslava Krleže (*O Miroslavu Krleži i Augustu Cesarcu*). Istovremeno, valja napomenuti da je u navedenim radovima i područjima

¹ Osobni arhivski fond Augusta Cesarca (Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Odsjek za povijest hrvatske književnosti, Zagreb, broj fonda: HR-AHAZU-KN-34, dalje: HAZU OFAC), tekst Ive Frangeša „Tekst završne riječi na simpoziju o Augustu Cesarcu održanom 23/24. ožujka 1965. –IHRP Zagreb“ (dalje: „Tekst završne riječi“).

² Misli se na historiografiju koja je u novoosnovanoj SFRJ zadržala metodološke aspekte iz ranijih razdoblja (npr. biografizam), ali sada s tendencijom prema istraživanju radničkog pokreta ili recimo NOB-a. Više u: Branimir Janković, *Mijenjanje sebe same: preobrazbe hrvatske historiografije kasnog socijalizma* (Zagreb: Srednja Europa, 2016).

³ HAZU OFAC, tekst Ive Frangeša „Tekst završne riječi“. Valja napomenuti da je Ivo Frangeš, tada redovni profesor Filozofskog fakulteta u Zagrebu, zamjerao članovima skupa nekritičnost prema Cesarcu, što proizlazi iz njegove akademske djelatnosti usmjerene na kritički pristup u odnosu na do tada metodološki „zatvorenu“, pozitivističku istraživačku i znanstvenu metodu. O tome svjedoči i zbornik *Stilističke studije* (1959) (Hrvatska enciklopedija, s. v. „Ivo Frangeš“).

⁴ Zorica Stipetić, *Argumenti za revoluciju – August Cesarec* (Zagreb: Naklada CDD, 1982).

politička historija, uvelike temeljena na biografizmu, bila nadređen pojam proučavanju Cesarčeva političkog,⁵ ali i umjetničkog djelovanja, što je još 1986. primijetio Banimir Donat u svojem eseju („Njihova je opreznost tako velika da je na poprištu ostao Cesarec politički aktivist, društveni organizator (...) odani vojnik partije, dok je PISAC August Cesarec ostao skriven negdje u pozadini (...)”), a potvrdili autori časopisa *Republika*, posvetivši gotovo cijeli tematski blok suprotnom, imanentnom pristupu Cesarčevoj književnosti.⁷ Supostojanje i preplitanje imanentnih i kontekstualnih pristupa često je ovisilo i o ideološkim pozicijama i pripadnostima pojedinih autora stoga nije neobično da se već 1994. pojavljuju radovi poput onog Dubravka Jelčića u kojem se Cesarca posve nekritički proglašava „pravovjernim” komunistom sovjetsko-staljinističkog tipa“ na marginama revolucionarnog pokreta koji „nije želio biti svjedok istine kao [Ante, op.a.] Ciliga“.⁸ Pokušaj prevladavanja takvih odvojenih pristupa za sada su ponudile tek Zorica Stipetić u marksističkoj interpretaciji Cesarčeva djelovanja i Danijela Lugarić Vukas u kratkoj, ali sadržajnoj komparativno teatrološkoj interpretaciji Moskve kao urbane pozornice koju su oblikovali različiti putopisci od kojih je jedan bio i Cesarec.⁹ Valja napomenuti da ni dva recentna sveska Cesarčevih djela u izdanju Matice hrvatske nisu ponudila sustavnije čitanje Cesarca.¹⁰

Imajući na umu opisanu osnovnu literaturu o Cesarcu i česte pojmove „revolucionara“ i „revolucije“ koji se u njoj spominju u najrazličitijim kontekstima, vlastito definiranje pojmova odlučila sam organizirati upravo oko tih termina, pridajući im prije svega cjeloživotno obilježje i razlikujući ih od pojmova komunizam (hijerarhizirani pokret čiji

⁵ Pod tim pojmom najčešće se podrazumijeva povezanost Cesarca i Komunističke partije te Cesarca i socijaldemokratskih frakcija (npr. „pelagićevaca“) u operativnom smislu (izdavanje novina, odlazak u Sovjetski savez i Španjolsku, itd).

⁶ Banimir Donat, *Hodočasnik u labirintu: dvanaest eseja o hrvatskoj književnosti i književnicima* (Zagreb: August Cesarec, 1986), 173.

⁷ Božidar Petrač, „Kršćanski kompleks Cesarčeva književnog opusa“: 33 – 44; Cvjetko Milanja, „Ekspresionistička proza Augusta Cesarca“: 45 – 57; Vlatko Perković, „Cesarčevi zaleti u dramatiku“: 58 – 71. Vinko Brešić je u članku „Od pisca do revolucionara i natrag“ upozorio na nedostatke biografskog pristupa, ali nije ponudio sustavniju metodu kritičkog čitanja Cesarca, već se fokusirao na ideološku poziciju *brandiranja* Augusta Cesarca (Vinko Brešić, „Od pisca do revolucionara i natrag“, 30). Svi članci nalaze se u: *Republika: mjesečnik za književnost, umjetnost i javni život* 68, br. 3 (2012).

⁸ Dubravko Jelčić, „August Cesarec prema Anti Ciligi“, *Hrvatska revija* 44, sv. 4 (1994): 598. Jelčić Cesarčevo pravaško hrvatstvo ističe kao prednost pred ostalim hrvatskim komunistima, ali zamjera Cesarcu što je u Hrvatsku želio uvesti „staljinistički sistem“ (ibid). Cesarec, ali i ostali revolucionari i revolucionarke, svoj su uzor, posve razumljivo, od Oktobarske revolucije tražili u Sovjetskom Savezu, a kasnije i u staljinističkom sustavu. Osim tekstova, o tome svjedoči i Cesarčevo izrezivanje nekih novinskih članaka koji se bave temama iz SSSR-a (Osobni fond Augusta Cesarca (Hrvatski državni arhiv, Zagreb, broj fonda: HR-HDA-1014, dalje: HDA OFAC), kutija (dalje: kut) 34, RO-AC-34-VI).

⁹ Danijela Lugarić Vukas, „Hrvatski putnici o Moskvi: od „trećeg Rima“ (grad kao hram) do središta „Treće internacionale“ (grad kao pozornica)“, *Književna smotra* 44, br. 163 (2012): 131 – 137.

¹⁰ Osim predgovora priređivača Milana Mirića koji nudi pregled Cesarčeva života uvelike se oslanjajući na psihologizam i biografizam, dio identiteta Cesarčeve književnosti gubi se u (i)jekaviziranju samih djela. Više u: August Cesarec, *Izabrana djela. I / August Cesarec*, prir. Milan Mirić (Zagreb: Matica hrvatska, 2015).

članovi pokušavaju participirati u političkom sustavu), marksizam (filozofski pravac kao misao vodilja) i socijalizam (idealistički koncept pravednijeg društva za sve njegove slojeve). Revolucija stoga ovdje ne podrazumijeva nužno marksističku ideju jedinstvenog prevrata, već široki raspon neujednačenog shvaćanja promjene s ciljem ostvarenja jednog od spomenutih pojmova u odnosu na koje se razlikuje pa čak i ako ti pojmovi nisu uvijek jasno definirani, odnosno ako se ponekad u određenim shvaćanjima i preklapaju. Dok dominantna ideologija predstavlja pasivnost, revolucija predstavlja aktivnu promjenu obilježenu najrazličitijim prevratima koji neprestano traju te kao cilj imaju postepeno uzdrmanje dominantnih ideoloških temelja. Materijalizacija i konkretizacija revolucije u tom smislu često nailazi na određena kompromisna rješenja i prepreke, odnosno ustupke u kojima donesene odluke često ne odgovaraju teorijskoj i intelektualnoj podlozi pojedinih revolucionarnih aktera (korespondencija s Marijom Vinski i Boženom Ditetovom Štastnom). Zbog toga naslovna sintagma „intelektualna revolucija“ ne predstavlja metodološki okvir istraživanja Augusta Cesarca, već putokaz prema istraživačkom pitanju kako August Cesarec percipira takvu revoluciju i posljedično stvara svoj revolucionarni projekt. Teza da je njegova percepcija oblikovana unutar europske tradicije i koncipirana kao životni projekt, definira Cesarca kao „revolucionara“ (pri čemu taj pojam u sebi objedinjuje književni, politički i intelektualni odnos prema tekstu i javnom djelovanju¹¹ kao njegovim osnovnim profesijama), a težište pomiče s historijskog linearnog (i progresivnog) procesa, unutar kojeg Cesarec participira tek kao jedan od izvršitelja zadataka, na njegovo postavljanje u središte kreacije vlastita revolucionarnog projekta koji se uklapa ili ne uklapa u postojeće matrice djelovanja. Zbog toga je osnovna koncepcija ovoga rada organizirana oko sintagmatskoga proučavanja Cesarca., kroz utjecaje, privatnu korespondenciju, književnost, novine i fizičko djelovanje, polazeći od privatnog prema javnome te paradigmatškoga proučavanja, kroz razbijanje predodžbe o „idealnom“ revolucionaru koji nije bio voljan raditi svakodnevne ustupke teorijskim premisama.

1. 2. CILJEVI RADA I METODOLOGIJA

Budući da vrijednosna i etička procjena¹² Cesarca ili njegova djelovanja ne govori mnogo o samoj naravi identitetske podjele i percepcije revolucije kao životnog projekta, cilj

¹¹ Termin „javno djelovanje“ podrazumijeva djelovanje kako bi se, prema Danielu Moratu, ispunila određena „društvena funkcija“ (Daniel Morat, „Intelektualci i intelektualna historija“, u *Intelektualna historija*, prir. Branimir Janković (Zagreb: FF press, 2013), 83) i treba ga razlikovati od Cesarčeva odnosa prema tekstu kao samostalnom entitetu. „Fizičko djelovanje“ podrazumijeva tjelesni angažman koji trpi pravno-političke posljedice poput zatvora ili bijega.

¹² Zorica Stipetić u svom djelu traži elemente koji bi potvrdili Cesarčevu aktivnost unutar revolucionarnog pokreta (je li on bio revolucionar ili ne) (Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 1 – 445), Dubravko Jelčić pak smatra

je ovoga rada ponuditi drugačiji pokušaj razumijevanja slojevitosti Cesarčeve revolucije, istovremeno propitujući modelsku strukturu oštih periodizacijskih „rezova“ koju su do sada ponudile povijest književnosti i historiografija.¹³ To zapravo podrazumijeva da ću, posve suprotno, nastojati prikazati Cesarčevu nedosljednost u modelskoj strukturi te njegovo „ispadanje“ iz nje (spomenuta kompromisna mjesta), a kao nadređen pojam postaviti „funkciju“ segmenata djelovanja u kojima model i vrijednosna procjena te stroga periodizacija posve zakazuju u objasnidbenom smislu. Cesarčev modernizam¹⁴ stoga će uvelike ovisiti o samoj funkciji njegove književnosti i djelovanja, a ne o estetskim kriterijima koji uvelike određuju distinkciju između „visoke“ i „niske“ književnosti ili pak o usporedbi s istaknutim pojedincima poput Miroslava Krleže. Na taj način održava se otvorenost prema prevrednovanju tradicije (time ujedno i njezine afirmacije),¹⁵ ali i mogućnost razumijevanja cirkuliranja književnog djela unutar onih mogućnosti koje je pružala tadašnja društvena cjelina onakva kakvu ju je Cesarec percipirao.

Kritičkom čitanju Augusta Cesarca nije moguće prići jedinstvenim metodološkim i teorijskim pristupom zbog raznolikosti građe na kojoj se rad temelji (riječ je primarno o arhivskoj građi dostupnoj u 50 kutija u Hrvatskom državnom arhivu od kojih veliki naglasak stavljam na korespondenciju i osobne Cesarčeve refleksije o različitim fenomenima kao odraz drugačijeg tipa „režima mišljenja“ od, na primjer, objavljenih članaka,¹⁶ te o kritičkim izdanjima Cesarčevih rasprava i članka te izabranim književnim djelima), stoga će u fokusu rada biti nekoliko teorijskih koncepata kojima ću pokušati odgovoriti na izneseno istraživačko pitanje. Krovna je teorija svakako intelektualna historija koja se uvelike oslanja na historiju ideja, što je važan aspekt kreiranja Cesarčeve intelektualne pozicije unutar maglovitih anarhističkih početaka (optužbe za sudjelovanje u organizaciji pokušaja atentata na bana Slavka Cuvaja), tijekom formativnih godina pod okriljem socijalističke i buntovne misli (Svetozar Marković i Silvije Strahimir Kranjčević), ali i psihoanalitičkih (Sigmund Freud i Alfred Adler) te individualističkih (Henrik Ibsen) stremljenja. „Dijeleći“ svoj intelektualni

da je Cesarec tretiran kao „besadržajni znak“ (Jelčić, „August Cesarec prema Anti Ciligi“, 599), dok Milan Mirić naglašava da je Cesarec ostao umjetnički „neostvaren“ (Milan Mirić, „Predgovor“, u *Izabrana djela. I / August Cesarec*, prir. Milan Mirić (Zagreb: Matica hrvatska, 2015), 9).

¹³ Stipetić prenosi da je Cesarec 1912. od ibsenovca postao političarom (Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 45), dok književna periodizacija ističe da je Cesarec od 1919. do 1924. bio ekspresionist, a zatim od 1925. do 1929. realist (Hrvatska enciklopedija, s. v. „August Cesarec“).

¹⁴ Modernizam kao „estetika subverzije“. Više u: Astradur Eysteinnsson, *The Concept of Modernism* (Ithaca, N.Y.; London: Cornell University Press, 1990).

¹⁵ O toj je ideji društveno-umjetničkog osporavanja i prevrednovanja u kontekstu avangarde pisao i Aleksandar Flaker. Više u: Aleksandar Flaker, *Poetika osporavanja: avangarda i književna ljevica*, 2. izd. (Zagreb: Školska knjiga, 1984).

¹⁶ HDA OFAC, kut. 1 – 50.

habitus između literarnog *polja* i aproprijacije tekstova koji u slobodnom cirkuliranju bez konteksta „traže“ primatelja¹⁷ te, istovremeno, konstruirane predrasude o intelektualcu koji, u sukobu sa samim sobom i svojom pozicijom (problem bourdieuvskih *kapitala*), nikada nije u stanju primjereno i dovoljno javno i fizički djelovati kako bi potvrdio svoju pripadnost revolucionarnom pokretu, Cesarca također mogu obuhvatiti naznačenim kategorijama Pierrea Bourdieua,¹⁸ ali i teorijskim tumačenjima jezika i djela koja je ponudio Roland Barthes, pokazujući tako kompleksan odnos između teksta i konteksta koji je za historiografiju posebno važan. Približavajući se najširem kontekstu unutar kojeg je moguće uklopiti Augusta Cesarca, koristit ću Foucaultovu koncept dispozitiva.¹⁹ Riječ je o determiniranosti odnosa diskursa, moći i društvenog bivanja u kojem znanje djeluje kao posrednik,²⁰ predstavljajući tako vrlo važan aspekt Cesarčeve identifikacije s pojmom intelektualca. Osim dispozitiva u koji je uklopljen, važan će mi biti i samostalni sveobuhvatni koncept manifestacije i funkcioniranja Foucaultove („kapilarne“) moći, a sve ću zaokružiti relacijskim pozicioniranjem Cesarčeva revolucionarnog projekta u prostoru, na tragu Henrija Lefebvrea, slijedeći pri tom mehaničke zakonitosti tijela koje stvara i podliježe najrazličitijim manifestacijama revolucionarnog djelovanja. Ispreplitanje različitih (inter)disciplinarnih teorijskih koncepata podrazumijeva odustajanje od primarno političke historije i kronološke koncepcije te usmjeravanje na „jedan sasvim drugačiji sistem koji više nije tako usko zatvoren, nego obratno, otvoren, širok i suvremen“.²¹

Možda potonji Frangešov citat najbolje opisuje važnost istraživanja Augusta Cesarca danas. Iako ispada iz modelske strukture mlađe generacije prve polovice 20. st, August Cesarec predstavlja interpretacijski izazov jer u sebi objedinjuje elitno (buržujsko) i radničko te moderno i tradicionalno. Postavši gotovo ritualno slavljen nakon tragične pogibije kao borac i intelektualac (nakladničko poduzeće „August Cesarec“ osnovano je 1967), kritički i analitički pristupi funkcionalnom djelovanju Augusta Cesarca nisu mogli izaći na površinu, a za njima u određenom kontekstu možda nije postojala ni potreba. Zbog toga je, pod težinom sadašnjih dominirajućih ideoloških premisa, moj interes posve sebično okrenut drugačijem čitanju Augusta Cesarca kroz koje će, nadam se, proizaći osobno zadovoljstvo pisanja ovoga rada.

¹⁷ Pierre Bourdieu, „Društveni uvjeti međunarodne cirkulacije ideja“, u *Intelektualna historija*, prir. Branimir Janković (Zagreb: FF press, 2013), 114.

¹⁸ Nenad Fanuko, „Kulturni kapital i simbolička moć: tri aspekta bourdieuove teorije ideologije“, *Školski vjesnik: časopis za pedagogijsku teoriju i praksu* 57, br. 1 – 2 (2009): 7 – 41.

¹⁹ Andrea D. Bührmann i Werner Schneider, *Vom Diskurs zum Dispositiv* (Bielefeld: transcript Verlag, 2015).

²⁰ Ibid 10.

²¹ HAZU OFAC, tekst Ive Frangeša „Tekst završne riječi“.

2. UTJECAJI – REVOLUCIJA KAO PROJEKT

Cesarčev mnogostruki identitet unutar revalorizirane historije ideja moguće je oblikovati kao „intelektualni *longue durée*“ iako njihova apropijacija podrazumijeva određene specifičnosti kada je u pitanju, kako sugerira Robert Darnton, društvenost ili pak, prema Quentinu Skinneru i J. G. A. Pococku, jezik (i kontekst). Napuštajući stoga izvorno područje jedinstvene, formalistički shvaćene ideje kao izoliranog, slobodnolebdećeg utjecaja, pokušat ću definirati Cesarčev odnos prema ideji revolucije kao splet društvenog i protežnog te prostorno ukorijenjenog fenomena lišenog aporija o prvenstvu misli ili djelovanja.²² Umjesto toga, objasniti ću način na koji različiti Cesarčevi *habitusi* „prihvaćaju“ i koriste određene ideje unutar izgradnje njegova identiteta.

2. 1. INTELEKTUALAC, KNJIŽEVNIK, REVOLUCIONAR

Zorica Stipetić naglašava da je inteligencija²³ na tadašnjem jugoslavenskom prostoru predstavljala *specifičan*, „relativno tanak sloj slabih materijalnih mogućnosti“, koji je lijevu, marksističku misao i socijalističku orijentaciju upoznao tek krajem Prvog svjetskog rata iako je njezina tradicija bila duboko ukorijenjena u građansko, tradicionalno društvo i to, prvenstveno, u slojevima, počevši od sloja „političke“, a zatim i „lijeve“, uz ideju radničkog pokreta i nacionalnog pitanja vezane, inteligencije.²⁴ Međutim, Cesarec po vokaciji nije bio primarno intelektualac-političar, odnosno „rukovodeća partijska ličnost“ (iako je političkom vrhu uvijek bio blizu)²⁵ u smislu predvođenja slabo razvijenog radničkog pokreta, već prvenstveno „književnik“²⁶ posve „opterećen parcijalnim interesima“ iako im se nominalno

²² Darrin M. McMahon, „The Return of the History of Ideas?“, u *Rethinking Modern European Intellectual History*, ur. Darrin M. McMahon i Samuel Moyn (Oxford: Oxford University Press, 2014): 15 – 26. Izvornu, uvjetno rečeno formalističku, koncepciju ponudio je Arthur Lovejoy. McMahon spomenutu koncepciju kritizira, ali istovremeno ističe njezine potencijale kada je u pitanju prostorna „cirkulacija“ ideja (Lovejoy: „Ideas are the most migratory things in the world“ (ibid 25)). Budući da proučavam tek jednu, a ne više osoba (kako sugerira McMahon (ibid 26)), nastojat ću nedostatak grupnog potencijala nadoknaditi konstrukcijom i definiranjem različitih Cesarčevih identiteta, a zatim i *habitusa*.

²³ Inteligencija, prema Cesarcu, podrazumijeva „zbirno ime za sve građanske stranke“ (August Cesarec, „Careva kraljevina“, u *Sabrana djela: Rasprave, članci, polemike: društveni i kulturni problemi Jugoslavije (1918-1925)* / August Cesarec, knj 1., prir. Vice Zaninović (Zagreb: Mladost, 1986), 199) i kao takvu treba je razlikovati od intelektualca. Ovdje pojam inteligencije izjednačavamo s pojmom intelektualca.

²⁴ Zorica Stipetić, „Problemi istraživanja inteligencije u Hrvatskoj između dva svjetska rata“, *Časopis za suvremenu povijest* 3, br. 2-3 (1971): 217 – 223.

²⁵ Jedan od delegata, koordinator za ilegalne odnose i pomoćnik glavnog organizatora ilegalne revolucionarne djelatnosti, Simi Miljušu. Istovremeno obavlja kurirske, uredničke i organizatorske poslove (Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 104 – 109, 124).

²⁶ U Cesarčevoj legitimaciji (1930 – 1932) Biblioteke radničke komore u Zagrebu pod kategorijom „zanimanje“ nalazi se „književnik“ (HDA OFAC, kut. 1, RO-AC-1-IA/6, „Legitimacija biblioteke Radničke Komore u Zagrebu 1930 – 1932. g.“). Ista klasifikacija nalazi se na njegovoj posjetnici (HDA OFAC, kut. 1, RO-AC-1-IA/8, „Posjetnice A. Cesarca“). „Na oba ta Kongresa [Beograd i Vukovar, op. a.] bio sam od Partije poslan kao književnik“ (Davor Kapetanić, „Nepoznati Cesarec“, u *RAD: Knj. 8 (1965)*, ur. Marijan Matković (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1965), 557). U *Socijalnoj misli* (1932) uvršten je kao jedan od

protivio („U jednom i sveopćem žrtvovanju s jednom i sveopćom idejom postići ćemo jednoć jedan i sveopći cilj“²⁷). Osim toga, „distanciranje od političkih zbivanja“ uglavnom ne odgovara Cesarcu kao umjetniku, dok je njegovo „sudjelovanje u institucijama“ krajnje dvojako s obzirom na to da je čak šest godina (1928. – 1933.) bio odbornik književno-umjetničkog odbora krovne kulturne institucije, Matice hrvatske,²⁸ preuzimajući na sebe recenziranje knjiga.²⁹ Mogli bismo stoga reći da je jedina i posve dovoljna odrednica (i to ona Daniela Morata) koja Cesarca definira kao intelektualca ona (promišljenog i lijevog) „javnog djelovanja“ (po uzoru na Émila Zolu)³⁰ svjesnog „vojnika u pozadini“³¹ pomoću mehanizama prevladavanja diskrepancije između „elitnog“ i „bijednog“. Tom odrednicom moguće je objasniti svako ispreplitanje idejnog i političkog te istovremeno opovrgnuti premisu da su intelektualci svojevrsna slaba „nadgradnja“ ili krhka idejna podloga konkretnom djelovanju partijske strukture.³²

Cesarčeva sobica u Novoj Vesi bila je prije svega skućena jer je Boška Ditetova prilikom njihova prvoga susreta 1925. o prijevodu Cesarčeve knjige razgovarala s njim gledajući ga kako sjedi na rubu kreveta, dok se ona smjestila ispred stola,³³ vjerojatno na jednu od dviju stolica koja nije bila „zatrpana ruskim novinama“.³⁴ To osmogodišnje podstanarstvo (koje će zamijeniti ništa bolja sobica na Goljaku)³⁵ obilježeno je, prema sjećanjima Cesarčeve stanodavke Amalije Budicki, „lijepim radom“ i rutinom isprekidanom povremenim policijskim pretresima. Balzakovska, pansionska rutina buđenja u 9 sati, pisanja do 12 sati, stanke za kavu i ručak do 14.30 sati, a zatim povratak i pisanje do 19 sati te izlazak

„intelektualnih radnika“ koji javno protestiraju „protiv rata i imperijalizma“ kao potpora istoimenom međunarodnom kongresu („Protiv imperijalizma i rata“, *Socijalna misao*, 25. rujna 1932, br. 9 – 10).

²⁷ HDA OFAC, kut. 23, RO-AC-23-IVG/2, „Fragment zapisa koji prema sadržaju datira od prije I. sv. rata pisan vjerojatno u tamnici“.

²⁸ Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 265. Stipetić navodi da je za definiranje intelektualca potrebno „aktivno uključanje u političke strukture, gdje inteligencija djeluje većinom kao vodstvo“, težnja „da djeluje kao samostalan politički faktor, u funkciji katalizatora, kao društvena snaga (...) najmanje opterećena parcijalnim interesima, „da strategijski, idejno usmjerava društvo (...)“ te da uz „aktivističke stavove (koji su najuočljiviji)“ postoji i „stav pasivne rezistencije (dio činovništva) i distanciranja od političkih zbivanja (najviše među umjetnicima)“ (ibid 137 – 138).

²⁹ „Pisma Augusta Cesarca Boženi Ditetovoj-St'astnoj“, u *RAD: Knj. 8 (1965)*, ur. Marijan Matković (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1965), 309. Datirano 21. 10. 1930.

³⁰ Daniel Morat, „Intelektualci i intelektualna historija“, 81 – 84.

³¹ Sintagma preuzeta iz Cesarčeve moskovske autobiografije (Kapetanić, „Nepoznati Cesarec“, 557).

³² Iako Stipetić eksplicitno ne tvrdi da je riječ o slaboj „nadgradnji“, zadržava hijerarhijsku poziciju u kojoj riječi dolaze prije djela, odnosno u kojoj je intelektualna artikulacija ideja preduvjet društvenoj promjeni (Stipetić, „Problemi istraživanja inteligencije u Hrvatskoj između dva svjetska rata“, 223).

³³ Božena Ditetova-St'astna, „Uspomene na Augusta Cesarca i njegov rad“, u *RAD: Knj. 8 (1965)*, ur. Marijan Matković (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1965), 90.

³⁴ Amalija Budicki, „Augustova soba“, *Večernji list*, 18 – 19. rujna 1971.

³⁵ Zaninović navodi sjećanje neimenovanog novinara i Vilka Ivanuše koji opisuju trošnost hladne i skućene sobe prepune knjiga te dotrajalog namještaja (Vice Zaninović, *August Cesarec. [Knj.] I, (Život i rad)* (Zagreb: Matica hrvatska, 1964), 118).

do 22 sata i pisanje do jutarnjih sati prekidala su uglavnom Cesarčva putovanja.³⁶ Od 24 sata u danu, čini se da je gotovo pola dana odlazilo na spisateljski rad³⁷ koji je donosio *prestizh*, ali ne i ekonomsko zadovoljstvo, što u potpunosti odgovara početnoj konstataciji Zorice Stipetić. Umijeće akumuliranja simboličkog *kapitala*, koji je povremeno prelazio u kulturni, omogućavalo je Cesarcu komunikaciju između (umjetničkih) institucija koje su generirale režimsku ideologiju („Bio je priznat književnik i u krugovima buržoaske inteligencije, bez obzira na političko uvjerenje“³⁸) i vlastite pozicije artikuliranja spoznaja unutar radničkog i seljačkog pokreta. To je značilo prevladavanje prigovora o „antiintelektualizmu“ u kojem inteligencija nema senzibilitet za radništvo jer je od njega odvojena svojom uglednom, „gospodskom“ klasom³⁹ te korištenje socijalnih veza i znanja kao medija u posredovanju unutar revolucionarnog projekta. Međutim, to je ujedno značilo implicitno, šutljivo i intimno negodovanje zbog vlastitog ekonomskog položaja („(...) opazila sam u garderobi kako je brzo zgrabio svoj šešir, stavivši ruku upravo na ono mjesto gdje se vidjelo da je iznošen“⁴⁰), uz kontradiktornu potrebu da se on nikada ne prevlada (život na rubu oskudice) jer kao takav ne bi odgovarao koncepciji revolucionarnog projekta, već bi potvrdio postavke „antiintelektualizma“. Stoga je korisnije istaknuti da August Cesarec iz roditeljske kuće nije ponio isključivo socijalističke ideje (iako one zaista, kako opravdano sugerira Stipetić, nisu morale utjecati na kasniji izbor pojedinca),⁴¹ već prvenstveno način preživljavanja unutar intelektualnog *polja* neprofitabilne profesije za koju se kao maturant Kraljevske realne gimnazije u Zagrebu opredijelio: „Na koncu konca mislim se posvetiti publici, to ima biti maštanjem baza za gradnju mojih literarnih ambicija“.⁴²

³⁶ Budicki 1971.

³⁷ Ovdje valja imati na umu da je Cesarec pisači stroj dobio tek sredinom 20-ih godina te da je do tada radio na principu diktiranja sadržaja, što je nekada znao činiti njegov brat Stanko (Ditetova-St'astna, „Uspomene na Augusta Cesarca i njegov rad“, 91).

³⁸ HAZU OFAC, tekst Božene Ditetove „Moje dopisivanje s Augustom“, str. 2. Ditetova se na Cesarčev rad osvrće u obljetničkom ozračju i kontekstu SFRJ te čak napominje da mu je Narodno kazalište, „bez obzira na političko gledište uprave“, odlučilo izaći ususret naknadnom izvedbom opere „Faust“ jer su to smatrali „pitanjem prestiža, kao doprinos Cesarčevoj literarnoj tvorevini“ (ibid).

³⁹ Stipetić, „Problemi istraživanja inteligencije u Hrvatskoj između dva svjetska rata“, 225.

⁴⁰ Ditetova-St'astna, „Uspomene na Augusta Cesarca i njegov rad“, 91.

⁴¹ Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 25. Iako većina autora (pa čak i sam Cesarec) ističu da je August Cesarec stariji gajio snažne socijalističke ideje, zanimljivo je određenje „istaknutog starčevićanca“ koje mu pridaje Boris Pavković, autor članka „Rudolf Cesarec znanstvenik i pedagog“ (Boris Pavković, „Rudolf Cesarec znanstvenik i pedagog“, *Mathematical Communications* 1 br. 1 (1996), 67), a koje sugerira da je traženje izravnog kontakta ili prenaplaćavanje očinskog utjecaja često neutvrdivo i posve relativno te, za kasnije pojedinačno profiliranje, vrlo ograničavajuće, ako se uzima u obzir kao deterministička konstanta. Međutim, to ne znači da određena uporišta ne treba tražiti u socijalnim strukturama unutar kojih se pojedinci konstituiraju. Recimo, u Cesarčevu slučaju, to bi bila svijest o izuzeću od plaćanja školarine zbog slabog imovinskog statusa (Zaninović, *August Cesarec. [Knj.] 1, (Život i rad)*, 23).

⁴² HDA OFAC, kut. 23, RO-AC-23-IVG/1, „Zapis „Ja“, 27. 6. 1912, Zagreb“.

Preklapanje, prožimanje i međusobno uvjetovanje intelektualnog i književnog u specifičnim socio-ekonomskim okolnostima, posve opravdano otvara pitanje mjesta revolucionarnosti kao nadređenog projekta unutar ocrtanih odnosa Cesarčeva *habitusa* književnika i intelektualca. Iako će se sadržaj potonjeg citata iz mladenačkih dana naći u centru onoga što je okarakterizirano kao „sukob na književnoj ljevici“, Cesarčeva revolucionarnost nije kopnula u jeziku, već je predstavljala sustavni objasnidbeni koncept djelovanja na razini diskursa. Marija Vinski u posljednju je bilježnicu svog dnevnika zapisala: „On je za mene ostvarenje ideala koje još od djetinjstva njegujem i koje nikada nisam do kraja prebrodila. Zašto se on ne boji materijalne oskudice? Živi od svog književnog stvaranja i socijalističkih ideja – optimističan je uprkos proživljenom i stalnoj prijetnji ponovnog povratka u zatvor.“⁴³

2. 1. SOCIJALIZAM

Aktualnost socijalističke ideje u Cesarčevoj provedbi revolucije uvelike je određena definiranjem vlastite pozicije negacijom institucionaliziranog socijalizma, odnosno „socijalsimulantizma“, kako ga sam i naziva.⁴⁴ Takvo definiranje podrazumijevalo bi, vodeći se stavovima prošlih proučavatelja, automatsko, odnosno nužno Cesarčevo opredjeljenje za beskompromisni model isprva anarhističkog modela *tiranicida* (atentat na bana Slavka Cuvaja), a zatim i klasne borbe po uzoru na boljševičku revoluciju. Ipak, smisao Cesarčeva socijalizma nije uvijek bio institucionalno beskompromisan i pravocrtan, već je bio odraz želje za nekom vrstom političke legitimacije, odnosno participacije unutar organiziranog sustava djelovanja. Tako u omladinski pokret snažno utemeljen na nacionalizmu te okupljen oko časopisa *Val* (uz onaj okupljen oko kompromisnog *Hrvatskog djaka*), koji je djelovao na tragu hrvatsko-srpskog jedinstva i antiklerikalizma,⁴⁵ Cesarec ulazi naviknut na primarno

⁴³ HDA OFAC, kut. 29, RO-AC-29-V/47, „Teka – Dnevnik (Marije Vinski) pisan na njemačkom jeziku, 1931. – 1934. g.“, unos datiran 24. 10. 1931., fol. 7: „Er ist für mich die Verwirklichung der Ideale, als Kind schon gehegten und nie ganz verwundenen. Warum fürchtet er nicht materielle Not?! Lebte seinem schriftstellerischen Schaffen und seinen sozialistischen Ideen, - optimistisch trotz durchgemachtes und ewig wieder drohendes Kerkerhaft“.

⁴⁴ August Cesarec, „Socijalsimulanti oko »Obnove«“, u *Sabrana djela: Rasprave, članci, polemike: društveni i kulturni problemi Jugoslavije (1918-1925) / August Cesarec*, knj. 1., prir. Vice Zaninović (Zagreb: Mladost, 1986), 120 – 121. Riječ je o neologizmu koji signalizira prijetvornost unutar političkog pregovaračkog procesa u kojem se rade tek prividni politički ustupci unutar simuliranja konkretnog djelovanja: „I svejedno da li jedan socijalista učini korak nadesno (...) ili jedan nacionalista korak ulijevo (...) pojava ostaje u svojoj suštini ista, vidjet ćete obadvojicu kako se, iako možda međusobno nesložni, klanjaju jedan drugome (...)“. Cesarec time prvenstveno misli na II. internacionalu i 14 (univerzalno neprovedivih) Wilsonovih točaka. Šire shvaćen ekvivalent „socijalsimulantizmu“ bio bi „socijalpatriotizam“ (ibid).

⁴⁵ Igor Despot, „Radikalne ideje i djelovanje hrvatske studentske mladeži u razdoblju prije Prvog svjetskog rata“, u *Res novae et seditiones: pobuna kao čimbenik promjene: zbornik radova sa znanstvenog skupa Dies historiae 2013.*, ur. Leona Slatković Harčević i Marijan Vodopija (Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2017), 25 – 28. Ideja o Srbiji kao Pijemontu uvelike je inspirirala omladinu koja je bila nezadovoljna neodlučnom

profiliranu spisateljsku djelatnost koju oblikuje u časopisu *Pobratim* Socijaldemokratske stranke.⁴⁶ Osim toga, nakon nespretnog atentata Luke Jukića na Slavka Cuvaja, u kojem Cesarec sudjeluje tek verbalno,⁴⁷ te izlaska iz zatvora, Cesarec predaje zahtjevnicu za članstvom u Socijaldemokratskoj stranci iako je ona uvelike modificirala platformu socijalizma od one u kojoj se idejno Cesarec pronalazio („internacionalni demokrata“ i „antišoviniistički socijalni nacionalista“⁴⁸). Unatoč tome, Cesarec nakon prvotne odbijenice ipak ulazi u Socijaldemokratsku stranku i unutar organiziranog „lijevog krila“ socijaldemokrata⁴⁹ (a kasnije i Komunističke partije) nastavlja propitivati (kompromisni) socijalizam, stavljajući sada naglasak na internacionalizam i suživot naroda koji donosi blagostanje u punom smislu te riječi.

Pa ipak, spomenute nekoherentne politike nejasnog socijalizma Cesarčeve mladosti, izjednačavane djelomično s djelatnošću Socijaldemokratske stranke, ujedinjavale su reprezentativne ličnosti poput Svetozara Markovića i Silvija Strahimira Kranjčevića.⁵⁰ Njihova popratna djelatnost oko „revolucionarnog socijalizma“, koji je istovremeno bio Cesarčev projekt i utopistička misao, ujedinjujuća je stavka u procesu postizanja određenog konsenzusa oko pitanja samog odnosa socijalnog i nacionalnog. Za Cesarca je Kranjčević „čisto socijalni i kulturni pjesnik“ lišen bilo kakve političke (pravaške) orijentacije,⁵¹ dok je Svetozar Marković „praosnivač srpskog socijalizma i smioni branič Pariske komune“.⁵² Dakle, riječ je o dva prožimajuća pola načelnog principa revolucije, odnosno njezinog socijalističkog aspekta osjećaja oslobađanja duha od stege „klerikalizma“, „Austrougarske“ i „kapitalizma/monarhije“ koji su porobili „naše želuće“, „duhove“ i „tjelesa“.⁵³ Slijedeći marksističku matricu klasne borbe, Cesarec mogućnost socijalnog prevrata postavlja u 1890-e godine i prati njezin linearni razvoj do vlastitog trenutka koji predstavlja on – pripadnik četvrte „od generacija inteligencije koje su od ilirskog preporoda naovamo nastojale

politikom Hrvatsko-srpske koalicije i federalnom idejom te je ostvarenje hrvatstva vidjela u unitarnom jugoslavenstvu čija je pretpostavka bila hrvatsko-srpski dualizam (ibid).

⁴⁶ Zorica Stipetić, „Nastup mladog Cesarca“, *Putovi revolucije* 4, br. 6 (1966), 103.

⁴⁷ Josip Horvat, *Pobuna omladine 1911 – 1914*, prir. Branko Matan (Zagreb: SKD Prosvjeta, 2006), 154.

⁴⁸ HDA OFAC, kut. 23, RO-AC-23-IVG/1, „Zapis „Ja“, 27. 6. 1912, Zagreb“.

⁴⁹ Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 51.

⁵⁰ Ovaj odabir predstavlja načela koja ujedinjuju Cesarčevo cjelokupno znanje i mogu biti nadopunjena i drugim akterima poput Janka Polića Kamova.

⁵¹ HDA OFAC, kut. 23, RO-AC-23-IVG/133, „Bilješka o Kranjčevićevoj poeziji“.

⁵² August Cesarec, „Kriza stranke prava i naši »komunari« 1871“, u *Sabrana djela: Iz nauke i književnosti: rasprave i članci / August Cesarec*, prir. Vice Zaninović (Zagreb: Mladost, 1982), 218.

⁵³ HDA OFAC, kut. 23, RO-AC-23-IVG/2, „Fragment zapisa koji prema sadržaju datira od prije I. sv. rata pisan vjerojatno u tamnici“.

prevladati historijsko zaostajanje hrvatskog društva⁵⁴. Međutim, Cesarčevo prevrednovanje tradicije istovremeno je u njegovu praksu javnog i privatnog ophođenja unutar revolucije prizivalo Kranjčevićeve stihove⁵⁵ kao programatsku afirmaciju postojećih vrijednosti s obzirom na to je Kranjčevića,⁵⁶ iako pripadnika „hegemonije buržoaske ideologije“,⁵⁷ percipirao kao „učitelja“⁵⁸ jer je u kulturu uveo „socijalnost“ – pojam posve nepoznat drami i romanu Cesarčeva vremena.⁵⁹ Unutar te socijalnosti, Cesarec je, znajući da bez ideološke promjene čovjeka nema svjetske revolucije, razmatrao nacionalno pitanje, trudeći se prilagoditi građansku tradiciju buržoaskog nacionalizma⁶⁰ novim (partijskim) politikama klasne borbe. S obzirom na to da je Marković u Srbiji imao onaj moral „koji ide protiv svih i svemu, i dalje i više“⁶¹, a nehegemonistička, markovićevska Srbija percipirana je kao poželjan partner u dvoetačnoj revoluciji („potreba oslobođenja“, a zatim i [ravnopravnog, op. a.] „ujedinjenja“⁶²), za Cesarca nije postojao valjan razlog sumnje u mogućnost provedbe nacionalne i socijalne revolucije demokratski i „odozdo“, ali s projekcijom u budućnost. Ta konstatacija posve odgovara tezi Zorice Stipetić o republikansko-federativnoj Jugoslaviji kao tek jednoj od stepenica prema proleterskoj revoluciji⁶³ te istovremeno otvara pitanje o

⁵⁴ Zorica Stipetić, „Revolucionarnost Augusta Cesarca“, u *O Miroslavu Krleži i Augustu Cesarcu: Deseti zagrebački književni razgovori: Posebni otisak iz »Naših tema« broj 9, 1978* (Zagreb: Društvo književnika Hrvatske, 1978), 89.

⁵⁵ To se očitovalo čak i u jeziku privatne korespondencije: „„Ja domovinu imam, tek u srcu je nosim, i brda joj i dol; - gdje raj da ovaj prostrem, uzalud svijet prosim, i gutam svoju bol.“ Pjevao je tako nekad naš Kranjčević, i zašto mi je sad to palo na pamet? Gutamo, gutamo svoju bol mi svi, i ne bismo trebali pitati gdje da prostremo ono što volimo, sami bismo to znali, samo kad bismo mogli!“ (HDA OFAC, kut. 3, RO-AC-3-IIC/383, „Pismo pisano rukom, tintom iz Zagreba Mariji Vinski u Beč“ datirano 29. 1. 1934).

⁵⁶ Kada je u pitanju izravno djelovanje unutar socijalizma, Cesarec se u autobiografiji poziva na komunističko i anarhističko djelovanje Pjotra Aleksejeviča Kropotkina, ali ga ne razrađuje, što može biti izraz legitimacije komunističkog anarhizma pomoću „domaćeg“ čovjeka (Cesarec navodi niz primjera bliskosti Partiji u tom smislu; od izdavanja *Komunista* (o ulozi Cesarca u novinama *Komunist* više u: Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 126 – 130) do suradnje u *Borbi* i odlaska na partijske sastanke), ali i ne mora (Kropotkin je kritizirao marksistički pristup, više u: Hrvatska enciklopedija, s. v. „Pjotr Aleksejevič Kropotkin“) (Kapetanić, „Nepoznati Cesarec“, 557).

⁵⁷ August Cesarec, „LEF u Jugoslaviji“, u *Sabrana djela: Rasprave, članci, polemike: društveni i kulturni problemi Jugoslavije (1918-1925) / August Cesarec*, knj. 1., prir. Vice Zaninović (Zagreb: Mladost, 1986), 202.

⁵⁸ Zanimljivo je opažanje Ivana Krtalića o Kranjčevićevu obrazovanju koje je uglavnom bilo temeljeno na gimnazijskom programu, što je podrazumijevalo tek šтору mogućnost njegova kasnijeg (ne)razumijevanja poetika, ali je značilo korištenje grčkog i latinskog jezika. Osim toga, Kranjčević je pisao pjesme i za *Slobodu* koja je bila glasilo Socijaldemokratske stranke (Ivan Krtalić, *Silvije Strahimir Kranjčević: (monografija)* (Zagreb: Mladost, 1979), 146). Cesarec je sam sebe smatrao primarno „realcem“, odnosno „apsolviranim maturandom“ (HDA OFAC, kut. 23, RO-AC-23-IVG/1, „Zapis „Ja“, 27. 6. 1912, Zagreb“).

⁵⁹ HDA OFAC, kut. 23, RO-AC-23-IVG/133, „O Kranjčevićevoj poeziji“.

⁶⁰ Ovdje ta sintagma primarno označava problem akumulacije *kapitala* jer buržoazija koja ekonomskim putem „tlači“ seljaštvo istovremeno zastupa njihove nacionalne interese (Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 195).

⁶¹ HDA OFAC, kut. 23, RO-AC-23-IVG/135, „Bilješka: Sv. Marković-Srbija-afirmativistički moral“.

⁶² HDA OFAC, kut. 23, RO-AC-23-IVG/73, „Bilješka o revoluciji“.

⁶³ Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 197 – 199. Zbog toga Cesarec propituje ideologiju seljačkog pokreta i ulogu Stjepana Radića, prigovarajući mu oportunizam i nedostatak revolucionarnosti te socijalnog programa (čak i unutar koncepcije „austroslavizma“). Potpuni Cesarčev fokus na problem nacionalnog pitanja nastupa kada ono prestaje biti „dijeljeno“ između Radića i Komunističke partije jer Radić gubi iz imena stranke prijelaznu,

spremnosti prihvatanja cjelokupne tradicije seljačkog pokreta (uz slabi radnički) kao ravnopravnog čimbenika unutar socijalne revolucije, ali i pitanje kompromisnih rješenja ravnopravnog federalizma te mogućnosti njihove funkcije unutar neostvarene budućnosti. Zbog toga Cesarčev socijalizam kao jedna od ideja unutar „ustaljenog sustava ideja“⁶⁴ ne podrazumijeva priklanjanje onome što Gordana Slabinac olako naziva „pratećom literaturom lijeve dogme“,⁶⁵ već pretpostavlja širok spektar znanja unutar intelektualnog i književnog *polja* koje nastoji provesti različitim kanalima kranjčevićevskog, odnosno markovićevskog tipa, dolazeći pritom u vrlo kompleksan kritički odnos prema matičnoj organizacijskoj podlozi za kojom inicijalno teži i unutar koje istovremeno „pravovjerno“ nastoji ostvariti iznesene principe iako oni ne korespondiraju uvijek sa stranačkim programom.

2. 3. INDIVIDUALNO I KOLEKTIVNO

Socijalizam je zasigurno važan aspekt koji često ističu gotovo svi proučavatelji Augusta Cesarca, no smatram da je za Cesarčev revolucionarni projekt jednako važan odnos kolektivnog prema individualnom, odnosno načini na koji pojedinac uopće dolazi do spoznaje o angažmanu i ciljevima kolektiva. Stoga se u podlozi socijalizma u Cesarčevu opusu može pronaći kontinuirano bavljenje pojedincem, što bih označila kao ibsenovsku liniju,⁶⁶ koja donekle uvjetuje Cesarčevo znanje o psihologiji, omogućavajući mu intelektualno posredovanje između ideologije ljevičarske organizacije u kojoj sudjeluje i izgradnje (polu)autonomnog znanstvenog *polja* te stvaranje socijalnih veza. Time Cesarec postaje nesvodiv na jednoznačnu interpretaciju.

U svom izlaganju o odnosu Cesarca i Matoša, Nikola Ivanišin iznosi zanimljivu ideju o Cesarcu kao „nepopravljivom“ romantiku-idealistu“, obrazlažući to aktivizmom koji je polazio, citirao je Ivanišin, od sreće „milijarda čovječjih duša“ prema internacionalnom bratstvu. Međutim, Ivanišin je, baš kao i ostali izlagači, singularnost („čovjek“) odmah zamijenio pluralnošću („ljudi“),⁶⁷ nadovezujući se vjerojatno na ustaljenu matricu

republikansku fazu (prestaje djelovati, prema Cesarcu, po uzoru na Markovića) i pristaje ući u vladu kao HSS, odnosno kao nastavak hegemonističke politike Karađorđevića (ibid 222 – 224).

⁶⁴ Miroslav Krleža, „Slučaj A. Cesarca“, *Nova Evropa* 7, br. 16 (1923): 504. Krleža ističe da za Cesarca ne postoji „šablonski“ put, ali ni težnja za pozicijom (ibid).

⁶⁵ Gordana Slabinac, *Hrvatska književna avangarda: poetika i žanrovski sistem* (Zagreb: August Cesarec, 1988), 62. Slabinac također uvodi nejasan izraz „istinske umjetnosti“ prema kojoj vrednuje Cesarčevo (umjetničko) djelovanje (Više u poglavlju: Literarna taština i književna tradicija).

⁶⁶ Kao i kod prethodna dva primjera Markovića i Strahimira Kranjčevića, riječ je o tipu utjecaja koji je izravno utvrđen (aproprijacija Henrika Ibsena), ali može biti nadopunjen i drugim aspektima koji tematiziraju sličan problem.

⁶⁷ HAZU OFAC, tekst Nikole Ivanišina „August Cesarec prema A. G. Matošu u razvitku naše političke i književno-kritičke publicistike“, str. 1 – 2.

proučavanja (potlačenog) kolektiva⁶⁸ kao osnovne metodološke jedinice revolucionarnog procesa u drugoj Jugoslaviji, dok je Cesarčev utvrđeni humanizam ostao na razini konstatacije o ljubavi prema čovjeku. Slijedeći ovu neobičnu premisu o Cesarčevoj hipersenzibilnosti, postavlja se pitanje o potencijalnom izostanku (nedefiniranog) humanizma u djelovanju drugih revolucionara. Drugim riječima, ako je Cesarčevo inzistiranje na humanizmu percipirano kao anomalija unutar *habitusa* revolucionara koji se bave isključivo revolucijom, logički se nameće pitanje zašto se to pitanje ne potencira pri razmatranju ostalih revolucionara u Cesarčevoj „okolini“. Budući da je na takvo indikativno pitanje nemoguće odgovoriti, važno je obrnuti koncepciju društva kao nadređenog i definirajućeg pojma te izvrnuti ustaljenu predodžbu revolucionara Cesarca obilježenog mlakim humanizmom u predodžbu Cesarca stvaratelja revolucije koji brine o pojedinačnom preobražaju inidivdue, odnosno koji brine o apropijaciji (psiho)analitičkih studija. To omogućuje da javnost i nakon Cesarčeva simboličkog prekida ibsenovske „faze“,⁶⁹ nakon koje, tobože, započinje njegov punopravni politički život, percipira Cesarca upravo kao „filozofa“ i kao Ibsena koji „vjeruje da je ipak najjači čovjek sam“.⁷⁰

Mogli bismo reći da je na ibsenovskoj podlozi individualizma u kojemu čovjek „(...) provodi smisao sebe samoga u društvu oko njega (...)“⁷¹ izgrađena Cesarčeva koncepcija spomenutog socijalizma, dok historijski proces oslobođenja (nacionalnog) društva prvenstveno započinje slobodom pojedinca: „Svaka socijalna teorija mora da padne i padat će, dok se neće temeljiti na psihologiji, onom unutrašnjem Ja, hiljadu, milijuna Ja. I propadat će već na svom početku, dok neće sve zadovoljiti“.⁷² Takvu vertikalnu os istovremeno uvjetuje i ona horizontalna prema kojoj su „individualiste najveći kolektiviste novoga društva“ jer razvijaju „socijalne veze“.⁷³ Istovremenost inidivudalnog i kolektivnog označava neprekidnost ibsenovske linije,⁷⁴ uvjetuje socijalizam, ali još uvijek ne govori mnogo o

⁶⁸ Marin Franičević tako poseže za konstatacijom o „oslobođenom društvu“ (Marin Franičević, „August Cesarec u književnosti i revoluciji“, u *RAD: Knj. 8 (1965)*, ur. Marijan Matković (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1965), 18).

⁶⁹ Ovdje se referiram na citat Vladimira Čerine (Vladimir Čerina, „August Cesarec“, *Riječka revija* 11 br. 1 – 2. (1962): 102), u kojem Ibsena zamjenjuje Cuvaj. Taj je „prijelaz“ s individualnog na političko, kao svojevrsni prijelaz iz djetinjstva u zrelu dob, preuzela i Zorica Stipetić (Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 45), iako on, zapravo, kao takav ne postoji, odnosno nemoguće ga je jasno razlučiti. Ta iluzija pravilnosti određenih kategorija bit će razmatrana i u idućim poglavljima.

⁷⁰ Dragan Bubić, „Književnost i umjetnost: August Cesarec“, *Jutarnji list*, 17. lipnja 1925.

⁷¹ HDA OFAC, kut. 18, RO-AC-18-IVE/21, „Filozofska studija (o afirmatizmu – Jovkić, Kranjčević, Nietzsche, Hegel, Tolstoj, Stimer, Polić, i dr)“, 4v.

⁷² HDA OFAC, kut. 23, RO-AC-23-IVG/38, „Refleksije o socijalnoj nauci u odnosu na psihologiju“.

⁷³ HDA OFAC, kut. 23, RO-AC-23-IVG/141, „Bilješka o individualizmu“.

⁷⁴ Valja napomenuti da je kontekst apropijacije Henrika Ibsena uvelike određen izvedbom njegovih djela na kazališnim daskama. Branko Hećimović tako navodi da je u kazalištima redovito igralo čak 16 Ibsenovih drama,

njezinoj funkciji unutar revolucionarnog projekta. Indikativno je primijetiti da su u kazalištu izvedene gotovo sve Ibsenove drame osim dvije od tri rane drame iz 60-ih i 70-ih godina 19. stoljeća koje je Cesarec poznao već 1913. godine na njemačkom jeziku: *Brand* i *Kaiser und Galiläer* (*Car* i *Galilejac*), dok je *Peer Gynt*⁷⁵ izvođen u manje navrata nego ostale drame kao što su *Divlja patka* ili *Sablasti*.⁷⁶ Ono što ujedinjuje spomenute drame jest, postmodernistički rečeno, „velika“ priča religije i korjenite promjene u percepciji zajednice koja odbacuje idealističku,⁷⁷ utopističku i egalitarističku percepciju snažnog pojedinca, otklanjajući ga iz društva. Istovremeno, lučonoša koji donosi spoznaju rastrgan je između različitih shvaćanja okoline i epohalnih promjena unutar intelektualnih i duhovnih, ali i kapitalističkih te imperijalističkih stremljenja. Osim toga, valja imati na umu da svaka simulacija aktualne realnosti (pogotovo izražena u Ibsenovoj središnjoj drami *Car i Galilejac*) predstavlja „iluziju“ realističkog jezika, što je permanentna odrednica modernističke funkcije koju njeguje i Cesarec.⁷⁸ Izražena religijska tradicija u Ibsenovim je dramama zadobivala nove etičke konture slične bogumilstvu, koje je trebalo, prema Cesarcu, poslužiti kao svojevrsna revolucionarna „zamjena“ za tradiciju u čijem je osloncu kompromitirani kler tražio afirmaciju u masama („Bogumilstvo jest naš nacionalni izraz težnje za vječnošću, za dobrom“⁷⁹). „Osiguravanje“ uvjeta za apropijaciju psihoanalize Sigmunda Freuda i individualne psihologije Alfreda Adlera, dodatni je aspekt ibsenovske linije.⁸⁰ Istovremeno, namjerno „zamućenje“ marksističke koncepcije znanjem o ibsenovskom individualizmu te pripadanje organiziranom pokretu koji djelomično proizvodi (nisu svi sudionici rasprava nužno pripadali nekoj od stranačkih opcija) takvo „zamućenje“ na razgranatoj platformi najrazličitijih interesa, omogućavali su Cesarčevu *habitusu* participaciju unutar intelektualnog polja *Radne zajednice za Individualnu psihologiju* u Zagrebu, dopuštajući mu slobodno kreiranje intelektualnih veza poput one u klubu liječnika Bene Steina ili pak u intelektualnom

što je zasigurno otvaralo različite poglede na koncept individualizma (Branko Hećimović i Vladimir Obelić, ur., *Repertoar hrvatskih kazališta: 1840-1860-1980*, knj. 2 *Abecedni popisi, kazala* (Zagreb: Globus: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1990), 46).

⁷⁵ HDA OFAC, kut. 23, RO-AC-23-IVG/141, „Bilješka o individualizmu“. Popis djela datiran 30. 8. 1913.

⁷⁶ Kazala valja usporediti s brojem izvedenih predstava u željenom razdoblju (Branko Hećimović, ur., *Repertoar hrvatskih kazališta: 1840-1860-1980*, knj. 1 *Repertoari kazališta, kazališnih družina i grupa, partizanskih kazališta, festivala, smotri i susreta* (Zagreb: Globus: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1990).

⁷⁷ Ovdje koncept idealizma ne podrazumijeva Ivanišinovu ideju o uzaludnoj, ali vrijednoj upornosti, već odlučnost da se zamrlu teoriju ponovno vrednuje unutar novih okolnosti dinamičnog svijeta uzdrmanog promjenama (Toril Moi, *Henrik Ibsen and the birth of modernism: art, theater, philosophy* (Oxford: Oxford University Press, cop. 2006), 103 – 104).

⁷⁸ Ibid 49, 189 – 193.

⁷⁹ HDA OFAC, kut. 23, RO-AC-23-IVG/125, „Bilješke o bogumilima“.

⁸⁰ Individualna psihologija podrazumijeva upravo „osjećaj za zajednicu“ i spremnost na djelovanje te odbacuje aristokratsku darvinističku hereditarnost u kojoj preživljavaju samo najbolji te ističe stečenost karaktera, vodeći računa o obrazovanju i načelima te životnim ciljevima (tzv. „privatnoj filozofiji“) (Donat, *Hodočasnik u labirintu*, 179 – 181).

klubu „Astra“.⁸¹ Time je revolucionarni projekt zadobio mnogo širu osnovu od one radničko-socijalističke i prerastao u konkretan cilj do kojeg se dolazi mnogostrukim znanjem koje polazi od pojedinca samog, a zatim u etapama izgrađuje socijalističko društvo unutar zakonskih okvira marksističke misli.

2. 4. CESARČEV SLOBODNI STIH

Na prvi pogled čitateljima bi se moglo učiniti posve suvišnim iznositi opažanja o Cesarčevu stihovnom ustroju unutar rasprave o njegovim revolucioarnim pogledima, i oni bi u tom pogledu bili posve u pravu, ako slobodnom stihu ne bismo pridali onu revolucionarnu važnost koja mu u idejnom smislu pripada bez obzira na tendenciju Filippa Tommasa Marinettija da ga već 1909, nakon provedene međunarodne ankete⁸² o slobodnom stihu koja je naznačila njegovu heterogenost i određeno zatišje nakon početne bure uzbuđenja novim, svrgne kao dio tradicije koju će futurističkom manifestu zamijeniti „riječi u slobodi“.⁸³

Međutim, razlozi zbog kojih se potencijal stiha bez metra u obliku iregularnog, a zatim, kasnije, i slobodnog stiha ostvaruje u određenom povijesnom trenutku itekako sugeriraju da nije riječ o uniformiranom versifikacijskom fenomenu, već o književno-povijesnom signalu modernizma i prevrednovanja književnog *polja* u cjelini jer se čitateljski „ugovor“⁸⁴ iznova uspostavlja i razvrgava pri svakom pristupu pojedinoj pjesmi. Time se signalizira emancipacija od vezanog stiha budući da njegov versifikacijski sustav odražava hijerarhizirani tradicionalni poredak koji upada u „krizu“, otvarajući za sobom široko područje onih koji „protestiraju“ (npr. parnasovci) i onih koji u slobodnom stihu traže uporište za ideje širih društvenih implikacija (ovdje Cesarec).⁸⁵ Ta formalna „revolucija“ (koja je u poeziji počela krajem 19 st. *Simfonijom* Vladimira Jelovšeka i nastavila se do 20-ih godina 20 st. djelovanjem Antuna Branka Šimića), čiji općeniti, široko shvaćeni početak Cesarec ionako, vidjeli smo, smješta u 19. stoljeće, ipak podliježe određenim definicijskim uzusima.⁸⁶

⁸¹ Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 282.

⁸² Ta je anketa uslijedila nakon ankete Julesa Hureta iz 1891. koja je pokazala određenu buntovnost spram tradicije i zaintrigirala javnost (Slaven Jurić, *Počeci slobodnog stiha: eksplicitna poetika - teorija - hrvatski formativni period* (Zagreb: FF press, 2006), 71).

⁸³ Ibid 71 – 73.

⁸⁴ Chris Beyers tako navodi, prema Hollanderu, „metrički ugovor“, ali i „oblikovni ugovor“ u kojem se prema uputi pisaca od čitatelja zahtjeva da napuste prethodno usvojena očekivanja i prilagode se nečem novom (Chris Beyers, *A History of Free Verse* (Fayetteville: The University of Arkansas Press, 2001), 28, 31).

⁸⁵ Jurić, *Počeci slobodnog stiha*, 26 – 27, 32.

⁸⁶ Stoga je, kako zaključuje Jurić, slobodni stih, kao formalno obilježje teksta, moguće definirati tek kada su zadovoljene kategorije barem jednog „graničnog obilježja“ (forma stihovnih redaka), dok „unutrašnja obilježja“ mogu, ali i ne moraju biti prisutna (ibid 8, 22 – 23).

Osim spomenutog, imanentnog poručavanja slobodnog stiha, Chris Beyers predlaže i kontekstualni pristup slobodnom stihu kroz poetske tekstove u kojima sami autori iznose vlastita shvaćanja poezije te upućuju čitatelje kako pravilno čitati njihovu poeziju.⁸⁷ U Cesarčevu slučaju radi se o zasićenju poezijom „mekih tonova molitve, utješivanja, žalosti i uzdisaja“ i inzistira se na konstituiranju „pozitivne poezije u revolucionarnom smislu“, što znači izbjegavanje kompromisa („kompromisna poezija“) i reformiranja na tematskoj osnovi (izbjegavanje do tada dominantnih motiva poput „erotske boli“, „sablanske mjesečine“, „dama iz polusvijeta“) te zadiranje u aktivnu koncepciju umjetnosti koja unatoč riječima koje djeluju ne gubi u sebi ono umjetničko.⁸⁸ Iz toga proizlazi da se Cesarčevi zahtjevi, zajedno s ostalim pripadnicima mlađe generacije, posve odmiču od ustaljenog književnog *polja* i ostvaruju punu poetsku afirmaciju u tipu iznimno dugoga, whitmanovsko-biblijskog stiha (prisutan i u Kamova), čiji je glavni zadatak „simbolizirati dinamiku konkretnoga suvremenoga političkog realiteta i sliku svijeta pred nadolazećim prevratom“.⁸⁹ Pritom valja napomenuti da se Cesarca (najčešće uz Krležu) redovito izuzima iz prigovora o nespretnosti baratanja slobodnim stihom iako Cesarčev stih podliježe „proizvoljnoj nekoj formi“ jer ga vodi problem, a ne, što bi zagovornici imanentnog pristupa možda očekivali, briga o stihu *per se*.⁹⁰ Pa ipak, treba istaknuti da Cesarčeva stihovna revolucionarnost, prema posve opravdanom zaključku Cvjetka Milanje, nije svodiva samo na radničko-socijalnu preokupaciju, već da u sebi sadrži ranije tematizirane aspekte *Novoga Čovjeka*⁹¹ koji u svojoj „fragmentarnosti“ polemizira s onime što Jurić naziva „cjelinom postojećeg“.⁹² Pjesnik je prorok budućnosti koji svoju poziciju afirmira uključivanjem cjelokupnog doživljaja „novoga“ svijeta u poeziju (baš kao Walt Whitman), osiguravajući joj tako povlašteno mjesto sveobuhvatne sinteze (Jurić na temelju Beyersova termina „long-line poems“ ističe upravo „all inclusive“ način oblikovanja poezije koji je uočio i Zoran Kravar) „svih estetičkih registara“.⁹³ Upravo je takva sadržajno-formalna fleksibilnost slobodnog stiha mogla korespondirati s bilo kojim od aktualnih političko-programskih pravaca poput demokracije ili, u Cesarčevu slučaju, socijalizma, što ju je činilo vrlo prihvaćenom metodom u stvaranju novih „tematskih“ i „stilskih“ oblika.⁹⁴

⁸⁷ Beyers, *A History of Free Verse*, 30 – 31.

⁸⁸ HDA OFAC, kut. 23, RO-AC-23-IVG/58, „Refleksije o poeziji“.

⁸⁹ Slaven Jurić, „Počeci simultaneizma u hrvatskom pjesništvu“, *Dani Hvarškoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu* 34, br. 1 (2008): 152.

⁹⁰ Jurić, *Počeci slobodnog stiha*, 254.

⁹¹ Cvjetko Milanja, „Cesarčeva ekspresionistička lirika“, *Republika* 53, br. 7 – 8 (1997): 48.

⁹² Jurić, „Počeci simultaneizma u hrvatskom pjesništvu“, 151.

⁹³ Jurić, *Počeci slobodnog stiha*, 28 – 29.

⁹⁴ Ibid 84.

Dakle, čak i u redefiniranom književnom polju na čisto formalnoj osnovi aproprijacije dugog stiha dolazi do uspostave određenog kontinuiteta i preklapanja različitih aspekata revolucionarnog projekta uvelike zasnovanog na tradiciji. Jedan od prvih Cesarčevih književnih „projekata“, zbirka pjesama *Stihovi* (1919), prepuna je takvih preklapanja unatoč tome što deklarativno, prema Milanji, ne propagira političke mitološke utopije karakteristične za Cesarčeve pjesme izostavljene iz zbirke (npr. *Za večni Prvi Maj i Čoveku što puže na trgu*),⁹⁵ što samo proširuje ekspresionističku poetiku i na „revolucionarnost pozitivne poezije“ onakvu kakvu ju je percipirao Cesarec. Osim toga, trebalo bi postaviti pitanje zašto su neke pjesme izostavljene i što se želi objasniti onima koje su uvrštene, odnosno koja je njihova težina s obzirom na tadašnji stupanj cenzure o kojoj će riječ biti u narednim poglavljima. Za sada prilažem primjere koji potvrđuju preklapanje:

Demoni Prelaza i Praznine⁹⁶

(...)

A s one strane Praznine.

belasa se hram u kom će čoveku čovek biti bog.

I sja visina. Pobjeda. Sve.

(...)

Možda na lubanjama našim dizaće se hram

i možda tek lomača jesmo, gorivo i žrtva u isti mah?

(...)

O zašto već danas nema tog hrama

kad milijuni već lubanja trunu

i milijuni lomača bukte

i milijuni vetrova hujaju i raspiruju bunu?

(...)

Ozbiljnost⁹⁷

(...)

I nisu razumeli, da u svojoj svojoj nesreći osećam i njihovu

i da sam razdro svoje haljine

od jada zbog lažnih Hristosa.

I nisu opipali rane moje da se i svojih ne taknu.

I nisu osetili bol u mojoj ironiji.

(...)

Nema više čitavih stvari, sve je u parčad razbito :

i zlatno tele

i ploče zavetne,

i laž i istina.

(...)

Jasno je da u ovim pjesmama nema eksplicitnih aluzija na klasnu borbu, premda postoji slika pobunjenog i buntovnog pojedinca (individualca), ali i zahtjev za anuliranjem rata kroz obrtanje filozofske postavke da je čovjek čovjeku vuk (sada je čovjek čovjeku bog). U središtu je sukoba, dakle, čovjek (jedinka), odnosno ljudsko pomirenje koje nastupa tek kao projekcija budućnosti koju, paradoksalno, uvjetuje umiranje. Dakle, progresivnost i linearni tijek usmjeren prema utopijskom mitu bratstva. Osim toga, aluzija na biblijsku tradiciju postiže se ponavljanjem veznika „i“ te spominjanjem biblijskih motiva i prizora (Isusova

⁹⁵ Milanja, „Cesarčeva ekspresionistička lirika“, 48.

⁹⁶ August Cesarec, *Stihovi* (Zagreb: Naklada Juga, 1919), 61.

⁹⁷ Ibid 38.

muka i smrt). Međutim, „revolucija“ nastupa u obratu subjekta koji postavlja sebe na Kristovo mjesto, uzdižući tako čovjeka do instance utopijske svetosti kojoj se podređuje cjelokupna povijest i na teret stavlja spasenje čovječanstva. Baš kao i u ostalim Cesarčevim radovima, postoji i provodni motiv aluzije na „izabrane“, odnosno na one koji predvode povijesni proces i obrću svoju vlastitu subjektivnu poziciju te na taj način na revolucionalizirajućim tradicijskim temeljima iznova i obredno potvrđuju svoj već spomenuti obrat, dajući tako novi smisao već utvrđenim formama.

Upravo zbog individualizirane promjene koja induktivno zahvaća široke strukture materijalnog i nematerijalnog aspekta života, crpeći znanje iz različitih kontekstualnih oblika, smatram da je važno govoriti o revolucionarnom obratu i na formalno-sadržajnoj razini jer Cesarčev revolucionarni projekt prožima njegovu cjelokupnu djelatnost u kojoj je slobodni stih tek jedan od zanimljivih aspekata⁹⁸ njegova (ranog) književnog stvaralaštva o kojemu će biti riječi u zasebnom poglavlju.

2. 5. MODERNIZAM BEZ MODERNIZMA

Cesarčeva apropijacija ideja unutar kompleksnog konteksta Austro-Ugarske Monarhije, koja je svojim raspadom dodatno potaknula njihovu „aktivaciju“ u novozapočetom (iako opet monarhijskom) državnom kontekstu, suočila se s novim poretom diskursa te istovremenim nastavkom korištenja preostalih, uvjetno rečeno tradicionalnih, mehanizama suočavanja s problemima utvrđenima u zamagljenoj zoni između javnog (ovdje prvenstveno političkog u smislu političke agitacije) i privatnog. Upravo je zbog tog neopipljivog, a opet na trenutke prividno prisutnog, razgraničenja, Cesarčev poziv uživao velik teret razgranatog identiteta obuhvaćenog javnim djelovanjem intelektualca koji oblikuje, a zatim i ostvaruje vlastiti revolucionarni projekt. Mogućnosti izbora koje je Cesarec, određen vlastitim *habitusima* unutar različitih *polja*, mogao učiniti bile su definirane njegovim socijalnim i obiteljskim vezama, ali i obrazovanjem, koje mu je omogućilo dovoljnu količinu znanja da se posve svjesno odluči za književnost kao punopravnu revolucionarnu profesiju („Htio sam izostati iz škole jer sam u jedan čudnovat čas opazio da ~~zapravo cijelo to školovanje nema nikakve vrijednosti tj. da bi to cijelo šk~~ li ću stupivši u život kao apsolvirani

⁹⁸ Važno je ovdje istaknuti da Cesarec ne predstavlja izolirani slučaj takvog ophođenja prema stihu, odnosno općenito prema (ekspresionističkoj) „depatetizaciji“ poezije, već i drugi književnici postupaju slično pa tako Johannes Becher, po političkom opredjeljenju socijalist, navodi ostale umjetnike da izbjegavaju „sjajne akorde“ i tako promijene svoj stvaralački način (Jurić, *Počeci slobodnog stiha*, 58).

maturant, moći postati ili činovnik ili profesor, samo ono, što bih ja htio, su literatura i filozofija, to je moje zvanje (...)“⁹⁹).

Iako je proces naknadne sistematizacije povijesne znanosti i znanosti o književnosti razvrstavao pojedine forme djelatnosti prema zahtjevima pojedine struke (književnost prema kanonskim, a povijest prema tradicionalnim kriterijima političke historije ili prema kriterijima radničkog pokreta marksističke interpretacije), to nikako ne znači da bismo Cesarčev cjelokupni angažman nužno trebali dijeliti pri svakoj sustavnijoj analizi njegova rada na paradoksalnom principu ustrajnog ili nekritičkog revolucionara i propagandnog književnika svijetlih mladenačkih pokušaja. Pogotovo to ne bismo trebali činiti ako uzmemo u obzir cjelinu Cesarčeva identiteta obrađenog u ovome poglavlju, bilo da se on formira na razini ideja ili pak na formalnoj razini njihove provedbe (npr. slobodni stih). Zbog toga bi modernizam, u Cesarčevu slučaju, trebalo definirati kao postupak koji neprestano prožima sva polja djelovanja (dakle ne odnosi se samo na estetski „visoku“ umjetnost“), a funkcionira, imajući na umu Cesarčev medij (odnosno zvanje) promišljanja o revoluciji, na principu, istaknut će Eysteinnsson, „estetike subverzije“. Ako je, iz Cesarčeve perspektive nadograđene marksističkom interpretacijom povijesti, buržoaska norma prihvaćena kao ona koja održava poredak diskursa i polaže pravo na društveni ustroj (proizvodnju i distribuciju znanja), onda je moderno sve ono što subvertira i opovrgava takve pretenzije dominantne ideologije, pritom izazivajući i uspostavljajući svojevrсни modernistički „kaos“. Na taj se način, na tragu Georga Lukácsa, uspostavlja međusobna veza između društvenog moderniteta i književnog modernizma, dok premisu suprotstavljanja mogu nositi književne strukture (Cesarčeva sklonost „realizmu“) ili pak politički angažman (atentat ili istupanje iz institucionalnog poretka poput Matice hrvatske).¹⁰⁰ Time se otvara prostor daljnjoj raspravi o funkciji i međusobnoj uvjetovanosti opisanih segmenata Cesarčeva revolucionarnog projekta o kojima će biti riječ u poglavljima koja slijede.

⁹⁹ HDA OFAC, kut. 23, RO-AC-23-IVG/1, „Zapis „Ja“, 27. 6. 1912, Zagreb“. Prekriženi dio vrlo je indikativan jer pokazuje Cesarčevo naknadno razmišljanje o mjestu oblikovanja znanja koje nije uvijek institucionalno, već primarno životno i prvenstveno u skladu s vlastitim dugoročnim interesima. Međutim, ono također govori o Cesarčevoj svjesnosti da se bez nekog oblika institucije i poretka ne može uspostaviti položaj unutar određenog polja ni steći alate kojima se dolazi do cilja.

¹⁰⁰ Eysteinnsson, *The Concept of Modernism*, 18 – 26.

3. KORESPONDENCIJA – REVOLUCIJA U RIJEČIMA

Opreka između privatnog i javnog jedan je od snažnijih elemenata definiranja Cesarčeva cjelokupnog djelovanja zbog toga što navedene sfere podrazumijevaju drugačiji pristup probiranju informacija, oslanjajući se pritom na različite društvene kontekste u kojima nastaju. Međutim, iako različite, privatnu i javnu sferu u Cesarčevu slučaju objedinjuju jezik i želja za djelovanjem unutar društvene realnosti. To vezivno tkivo između „vidljivog“ (javno) i „nevidljivog“ (privatno) ujedno predstavlja i temelj, odnosno polaznu analitičku točku za konstrukciju društvene uvjetovanosti. Imajući na umu kompleksnost raskoraka između jezika i „objektivne“ realnosti, u ovome poglavlju opisat ću mehanizme kojima Cesarec unutar privatne korespondencije, kao jednog od oblika drugačije konstruiranog tipa diskursa i načina razmišljanja u odnosu na, recimo, novinske članke, ocrtava mjesta ustupaka između teorije i prakse vlastita revolucionarnog projekta.

3. 1. Marija Vinski

Poveznica između Augusta Cesarca i Marije Vinski¹⁰¹ bila je i više nego deklarativno emocionalna ili bračna. Naime, Cesarec je za Mariju Vinski „sagradio most prema životu“ te je za nju bio, zapisat će ona u svoj dnevnik, „čovjek i muškarac, pjesnik i znanstvenik, ozbiljan, dobar i siromašan“.¹⁰² Taj je dnevnik na njemačkom jeziku, uz Cesarčevu korespondenciju, iznimno dragocjen izvor jer pokazuje intiman pogled na razvoj spone koja prodire duboko u ljudsku egzistenciju i pruža čvrst okvir naličju rasprave o revolucionarnom projektu. Pod pojmom ljudske egzistencije ovdje podrazumijevam linearni životni put Marije Vinski koji se, kako je to percipirao Cesarec, sporo, ali progresivno (baš kao i sama revolucija) kretao od tugovanja za neprežaljenim suprugom Rudolfom prema konačnom cilju prihvatanja „misije“ završetka započetog studija medicine i majčinske brige za sina Mirona. Marija Vinski bila je za Cesarca utjelovljenje individue koja pokreće buduću društvenu, u ovom slučaju obiteljsku, zajednicu:

„Tebi sigurno [će nova godina donijeti, op. a.] postignuće Tvog cilja, koji si sebi postavila još pred dugi niz godina, onda morala prekinuti put, da ga konačno ipak dovršiš u jednom besprimjermom

¹⁰¹ Marija Vinski (Vashkivtsi, Ukrajina, 12. II. 1899 – Zagreb, kolovoz 1941) bila je Židovka ukrajinskog podrijetla koja je s obitelji živjela u Beču. Započeti studij medicine (oftalmologiju) nastavila je nakon smrti supruga Rudolfa Vinskog i završila ga 1934. godine. Prijateljstvo s Cesarcem započinje početkom 30-ih godina 20. stoljeća, a zatim on postaje važnim članom njezina i života njezina sina Mirona Vinskog: „August-Miron; Miron-August. Vama pripada moja ljubav do mog zadnjega daha“ (HDA OFAC, kut. 29, RO-AC-29-V/47, „Teka – Dnevnik (Marije Vinski) pisan na njemačkom jeziku, 1931. – 1934. g.“, unos datiran 16. 10. 1932., 56v: „August-Miron; Miron-August. Euch gehört meine Liebe bis zum letzten Atemzuge“).

¹⁰² HDA OFAC, kut. 29, RO-AC-29-V/47, „Teka – Dnevnik (Marije Vinski) pisan na njemačkom jeziku, 1931. – 1934. g.“, unos datiran 6. 11. 1931., 13v: „Er bildet die Brücke zum Leben (...) Er ist Mensch und Mann, Dichter und Wissenschaftler, ernst und gut und arm“.

poletu, za kakav si samo Ti sposobna ili barem rijetki. No taj konac opet je samo tek polazna tačka nečega, što pravo tek postaje teško, u čemu se istom imaju iskušati snage. Mogu li Ti ja tu pomoći, jesam li Ti potreban, potreban u najdubljem smislu?“¹⁰³

Okosnica međusobnog povjerenja izgrađenog prvenstveno u jeziku (Cesarec Mariju oslovljava zamjenicom „Ti“ ili jezičnim prekretnicama poput „Ne samo prijateljica, nego i Marija!“¹⁰⁴, dok on u njezinu dnevniku postepeno od slova (C.) postaje ime – August), a zatim izraženog u jezično oblikovanom svijetu (zajednički odlazak u Sovjetski Savez¹⁰⁵), otvara pristup promatranju Cesarčeva odnosa prema intelektualnome (napose prevoditeljskome) radu. Naime, jedan od provodnih motiva ideje o kadrovskoj poslušnosti bila je i Cesarčeva „spremnost na akciju“, a nju je eksplicitno izrazio, između ostalih, i Marin Franičević.¹⁰⁶ Pa čak i u ranim danima Šestojanuarske diktature kada je mogućnost spomenute „akcije“, odnosno spremnost na beskompromisno djelovanje bila uvelike ograničena zbog širokog represivnog bdijenja nad komunikacijskim kanalima kompromitiranih organizacija (npr. KPJ), Cesarčevo djelovanje nije utonulo u jednoličnu pasivnost (pogotovo nakon zatvora 1929), već upravo suprotno.¹⁰⁷ Ono što se u korespondenciji daje naslutiti Cesarčevo je svakodnevno propitivanje vlastite ideje revolucionarnog projekta u kritičkim amplitudama između domene posla i poziva, čime se unutar konstantnosti njegove (intelektualne) „akcije“ ocrta nepremostiva neujednačenost njezine praktične provedbe. Time je revolucionarni projekt posve prizemljen i suočen s ograničenjima vlastite pozicije opisane u ranijim poglavljima.

Najočitiji primjer takvog ophođenja prema revolucionarnoj (ne)aktivnosti bio je Cesarčev pristup prijevodu djela *Rad* Émila Zole te, paralelno, pristup redakтури Marxova *Kapitala*. Zaninović ističe da je prevođenje za Cesarca uvijek dolazilo kao sekundaran posao koji je trebao osigurati relativnu financijsku sigurnost (prevođenje djela *Rad* Cesarca je trebalo donijeti 220 dinara po arku) u trenucima kada je politika vođenja časopisa postala toliko suprotna principima za koje se Cesarec zalagao da je otkazivanje angažmana uredništvu

¹⁰³ HDA OFAC, kut. 3, RO-AC-3-IIC/379, „Pismo pisano rukom, tintom iz Zagreba Mariji Vinski (Pilevski) u Beč“ datirano 29. 12. 1933.

¹⁰⁴ HDA OFAC, kut. 3, RO-AC-3-IIC/303, „Pismo pisano rukom, tintom iz Zagreba Mariji Vinski“ datirano 17. 8. 1932.

¹⁰⁵ Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 325. Potvrdu ove tvrdnje možemo pronaći i u zapisu iz dnevnika Marije Vinski (HDA OFAC, kut. 29, RO-AC-29-V/47, „Teka – Dnevnik (Marije Vinski) pisan na njemačkom jeziku, 1931. – 1934. g.“, unos datiran 2. 6. 1934., 99v.

¹⁰⁶ Franičević, „August Cesarec u književnosti i revoluciji“, 13.

¹⁰⁷ Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 261 – 262. Ta je ideja suprotna tvrdnji o „prisilnoj šutnji“ koju je u svom radu „Politička publicistika i teorijska djela Augusta Cesarca“ iznio Ivan Gotthard Škiljan (Ivan Gotthard Škiljan, „Politička publicistika i teorijska djela Augusta Cesarca“, *Putovi revolucije* 4, br. 6 (1966), 101).

jedini način očuvanja njegove spisateljske autonomije.¹⁰⁸ Istovremeno, Stipetić pak navodi da je Cesarec, za razliku od prevođenja, posao redakture *Kapitala* „obavljao požrtvovno i sa zanosom“.¹⁰⁹

„Uistinu, ovaj mjesec dana bio mi je svaki čas vezan poslom. Vrijeme je krasno, posljednji mjesec zelenila i toplijeg sunca. Toliko mi se uvijek hoće na šetnju, no nije bilo moguće“,¹¹⁰ pisao je Cesarec Mariji Vinski, osvrćući se na ozbiljan posao redakture Marxova *Kapitala* koji su mu godine 1932. povjerili prevoditelji Moša Pijade i Rodoljub Čolaković. Iako je bila riječ o partijskom zadatku, redaktura je zapravo trebala pružiti unificirani model marksističke terminologije na jugoslavenskom prostoru („Mnogo sam se trudio da stvar i sadržajno, jezično, stilski, po tačnosti navoda ispadne što bolja“), čime se otvarala mogućnost pokazivanja Cesarčeve kompetencije i izvan dominantnog književnog *polja*. Odbijenica koju je Vaso Srzentić, prvi angažirani redaktor, uputio prevoditeljima bila je fokusirana upravo na nedovoljnu fleksibilnost kada je u pitanju terminologija (problem odnosa tradicionalne riječi „espap“ i nove riječi „roba“).¹¹¹ Takav je posao također znatno afirmirao Cesarčevu revolucionarnu poziciju (on sada zaista postaje „znanstvenik“) i pozitivno ga opterećivao u svoj svojoj opsežnosti od čak 840 stranica.¹¹² Međutim, za razliku od prijevoda koji je predstavljao tek posao, redaktura *Kapitala* objedinjavala je u sebi posao i poziv („Bit će to izdanje elegantno kao dama na balu. Čisto i lijepo kao beba“¹¹³), a okruživala ju je partijska hijerarhija kojoj je Cesarec, kako smo vidjeli u prošlom poglavlju, pripadao.

Čini se da je *Rad* Emila Zole mogao čekati, odnosno da novac za prijevod toga djela ipak nije bio toliko presudan u Cesarčevoj odluci o razvlačenju tog posla na minimalno tri duga mjeseca, od studenog („Ima to biti Zola; prevod sam trebao predati još prošlog mjeseca,

¹⁰⁸ Zaninović, *August Cesarec. [Knj.] 1, (Život i rad)*, 121.

¹⁰⁹ Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 299. Ta bi se opaska mogla potkrijepiti i popratnom pomoćnom literaturom koju je Cesarec čitao tijekom 1931. te 1932., a koja se bavi čovjekom, njegovim djelovanjem i pitanjem njegova suživota u zajednici. Pridruživanjem naslova odgovarajućoj signaturi u Cesarčevoj članskoj iskaznici (HDA OFAC, kut. 1, RO-AC-1-IA/6, „Legitimacija biblioteke Radničke Komore u Zagrebu 1930 – 1932. g.“) dobiju se, između ostalog, sljedeći naslovi: Paul Kammerer – *Einzeltod, Völkertod und Biologische Unsterblichkeit*, [Jean] M[arie] Guyau – *L'Irréligion de l'avenir*, L[udwig] Feuerbach – *Die Unsterblichkeitsfrage*, A[lexander]. Fadejew – *Die Neunzehn*, Karl Kautsky – *Socijalizacija i radnička vijeća*, Max Adler – *Marx als Denker* (*Popis knjiga Radničke biblioteke u Zagrebu*, sv. 2 *Nauka* (Zagreb: Tiskara Dragutin Beker, 1935).

¹¹⁰ HDA OFAC, kut. 3, RO-AC-3-IIC/374, „Pismo pisano rukom, tintom iz Zagreba Mariji Vinski (Pilevski) u Beč“ datirano 8. 10. 1933.

¹¹¹ Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 298 – 299.

¹¹² „Pisma Augusta Cesarca Boženi Ditetovoj-St'astnoj“, 338. Datirano 19. 10. 1933.

¹¹³ HDA OFAC, kut. 3, RO-AC-3-IIC/374, „Pismo pisano rukom, tintom iz Zagreba Mariji Vinski (Pilevski) u Beč“ datirano 8. 10. 1933.

a tek sam na početku“¹¹⁴) pa sve do prosinca 1933 („Svršio sam s prvim dijelom prevoda i to je bio toliki kuluk, da nemam nikakve volje ići na druge dijelove. No vezan sam ugovorom, pa tako, što mogu!“¹¹⁵). Osim toga, Cesarec je Zolin rad poznao još od 1929. godine, a njegove su teme bile vrlo inspirativno polazište za Cesarecovo teorijsko promišljanje o naravi svog „omiljenog“¹¹⁶ revolucionarnog pisca: „Kad sam ga čitao uvjerio sam se toliko o kolosalnosti i aktualnoj kolosalnosti toga pisca, da me neodoljivo mami poriv da napišem o njemu jedan esej (...) Njega danas namjerno prešućuju, imaju razloga“.¹¹⁷ Stoga Zolin autoritet za Cesarca nije upitan, ali provedba, koja ovdje znači ključan mehanizam apropijacije,¹¹⁸ a zatim i distribucije, uz formalnu vezanost ugovorom, Cesarcu predstavlja „kuluk“ te, istovremeno, obavezu. Naime, ovdje nije samo riječ o prijevodu *per se*,¹¹⁹ već je riječ o reproduciranju onoga za što Cesarec smatra da bi trebalo biti adaptirano kroz njegovo viđenje revolucionarnog projekta, a to je esej. U tom intervencijskom krugu zauzimanja simboličkog prostora cirkulira i redakтура *Kapitala* koja nije „takav čisto reproduktivan posao, koje bi mogle svršavati pedest njih drugih“,¹²⁰ već stilsko oblikovanje teksta, ali je, za razliku od Zole, dodatno poduprta organizacijskim (ideološkim) stupovima na koje se Cesarec identitetno oslanja još od rane mladosti. Smeten i usporen različitim ulogama (odnos s Mironom,¹²¹ uloga „bolničara“,¹²² itd.) koje je morao dosljedno zauzimati zbog uravnoteženja vlastite svakodnevice podređene revolucionarnoj „akciji“ (on uvijek djeluje i, unatoč svakom propitivanju, završava započet posao), Cesarec nakon aluzije na „opet jedan strašan oktobar!“, što samo jezično afirmira sve jasniju ulogu Oktobarske revolucije, zaključuje:

¹¹⁴ HDA OFAC, kut. 3, RO-AC-3-IIC/375, „Pismo pisano rukom, tintom iz Zagreba Mariji Vinski (Pilevski) u Beč“ datirano 2. 11. 1933.

¹¹⁵ HDA OFAC, kut. 3, RO-AC-3-IIC/377, „Pismo pisano rukom, tintom iz Zagreba Mariji Vinski (Pilevski) u Beč“ datirano 13. 12. 1933.

¹¹⁶ HAZU OFAC, tekst Božene Ditetove „Moje dopisivanje s Augustom“, str. 6.

¹¹⁷ HDA OFAC, kut. 3, RO-AC-3-IIC/301, „Prijeplisi pisama A. Cesarca Boški Ditetovoj“ datirano 20. 5. 1929.

¹¹⁸ Pierre Bourdieu ističe da ovakav „transfer s domaćeg na strano polje podrazumijeva niz društvenih operacija“: selekcija, obilježavanje i čitanje. Svaki od ovih koraka zahtijeva niz složenih operacija „oslušivanja“ potreba socijalne strukture (polja). To znači probiranje adekvatnoga djela za prijevod, izgled djela koje se prevodi (kakvo je njegovo ukoričenje) te cilj odabira baš tog djela. Također, važno je i tko djelo prevodi te koji je njegov interes (lociranje „logike izbora“ koja stoji iza opravdanja pri zauzimanju nekog stava ili mišljenja). Bourdieu smatra da svaki „transfer“ u sebi sadrži značajnu količinu „simboličkog kapitala“ onoga koji ga prevodi ili priređuje: „Ne dobiva se samo Simmel; dobiva se Simmel s X-ovim predgovorom“ (Bourdieu, „Društveni uvjeti međunarodne cirkulacije ideja“, 115 – 117).

¹¹⁹ Stipetić i Zaninović konstatiraju problem prevođenja, ali ga ne razrađuju.

¹²⁰ HDA OFAC, kut. 3, RO-AC-3-IIC/377, „Pismo pisano rukom, tintom iz Zagreba Mariji Vinski (Pilevski) u Beč“ datirano 13. 12. 1933.

¹²¹ „Mnogo sam se u sebi na Božić lomio, da ga obidem kod tete, ali nisam se odlučio (...) radi stalnog i dugog već osjećanja, da je između djeteta i mene nestalo kontakta“ (HDA OFAC, kut. 3, RO-AC-3-IIC/379, „Pismo pisano rukom, tintom iz Zagreba Mariji Vinski (Pilevski) u Beč“ datirano 29. 12. 1933).

¹²² „Ta teška prilika jeste, da mi je otac teško bolestan (kataralna upala pluća), pa bdijem kraj njega ove noći, postavši tako eto i bolničarom“ („Pisma Augusta Cesarca Boženi Ditetovoj-St'astnoj“, 337 – 338. Datirano 19. 10. 1933).

„To je bio finale rada kome sam se toliko veselio ove godine, i da bude radost još više zagorčena, prvi egzemplar knjige dobio sam u štampariji neposredno poslije pogreba. Ipak mi je, s druge strane, i utjeha da su se tako čudnovato sreli smrt dragog čovjeka i život drage knjige; ono zašto je on živio, pogotovo u svojoj mladosti, dobilo je s tom knjigom svoju najljepšu sankciju, iz ruke sina, koji je dosljedno i dublje nastavio i nastavlja samo njegovo započeto djelo. Na veliku žalost i prazninu koja je zavládala, ipak neki melem, neko popunjenje onoga čega je nestalo“.¹²³

Kalkulacijama unutar diktaturom prisilno „oslobođenog“ vremena, Cesarec je pokušao uobličiti vlastitu djelatnost kao istovjetnu njegovu revolucionarnom projektu. O tome najbolje svjedoče naglašene jezične suprotnosti: *zagorčena radost – pogreb, smrt – život, otac – sin, praznina i žalost – melem*, ali i usporedbe: *knjiga kao dijete* ili pak *knjiga kao žena*. One pokazuju da se prizemne pukotine svakodnevice unutar progresivnog razvoja kojem podliježe svaki segment budućeg doprinosu utopijskom poretku (pa tako i knjiga) anuliraju upravo unutar teorije istog tog razvoja, čime se neometano osigurava osobni, a zatim i kolektivni napredak.

3. 2. BOŽENA DITETOVA - ŠTASTNA

Prije nego što je Marija Vinski opisala Cesarca ranije navedenim riječima, u svoj je dnevnik još zabilježila da je Cesarec stigao navečer i da su na prijevodu njegove knjige zajedno radili sve do tri sata ujutro.¹²⁴ Uz Mariju Vinski, tu „jednu gospođu“, kako ju je u pismu oslovio August Cesarec, koja je na njemački prevodila *Zlatnog mladića*,¹²⁵ na prijevodima Cesarčevih djela intenzivno je radila i češka književnica Božena Ditetova – Štastna, a njezin je utisak na suradnju s Cesarcem jedini oblik dvosmjerne, intimne i privatne korespondencije koja je sačuvana. Taj vlastiti monopol nad izvorima koje je odlučila ustupiti na korištenje, Ditetova je izložila i u svom referatu na znanstvenom skupu 1965. godine („Principijelno je pitanje imamo li pravo dati zagledati u ono što dijelom nije namijenjeno javnosti“¹²⁶), želeći time nadopuniti, a ponegdje i „korigirati“, sliku o Augustu Cesarcu iz vlastite perspektive. Međutim, umjesto svojih pisama Augustu, Ditetova je uz Augustova pisma njoj odlučila priložiti iscrpna i narativno uobličena vlastita sjećanja. Naravno, takav ju je postupak ujedno postavio u povlaštenu poziciju, ironično će primijetiti Amalija Budicki,

¹²³ HDA OFAC, kut. 3, RO-AC-3-IIC/375, „Pismo pisano rukom, tintom iz Zagreba Mariji Vinski (Pilevski) u Beč“ datirano 2. 11. 1933.

¹²⁴ HDA OFAC, kut. 29, RO-AC-29-V/47, „Tekst – Dnevnik (Marije Vinski) pisan na njemačkom jeziku, 1931. – 1934. g.“, unos datiran 6. 11. 1931., 13v.

¹²⁵ „Pisma Augusta Cesarca Boženi Ditetovoj-St'astnoj“, 327. Datirano 29. 10. 1931.

¹²⁶ HAZU OFAC, tekst Božene Ditetove „Moje dopisivanje s Augustom“, str. 1.

one „koja ima 200 Augustovih pisama“¹²⁷ i koja u svom partikularitetu, za razliku od Marije Vinski čiji su dnevnici još uvelike neistraženi, u potpunosti želi pružiti sliku Augustove osobnosti, što za historiografiju može predstavljati metodološki izazov kada je u pitanju relevantna interpretacija iz osobnog svjedočanstva. Zbog toga ću Boženina (iliti „Boškina“, kako ju je zvao Cesarec) sjećanja na Cesarca tretirati kao izvor informacija koje su relevantne za nju samu, dok ću Cesarčeva pisma upućena tako konstruiranoj Boški smatrati polaznom točkom za daljnju (re)konstrukciju Cesarčeva revolucionarnog projekta.

U tom međuodnosu i međusobnom uporištu dvaju diskursa, baš kao i u slučaju Marije Vinski, jasno je uočljiva i (ponekad nesvjesna) osobna preobrazba onih koji sudjeluju unutar revolucionarnog projekta. Zahvaljujući mnogostrukosti zadataka koje je *polje* od njih zahtijevalo, teleološka slika revolucije postala je sastavim dijelom *habitusa* onih koji su u njoj sudjelovali. Odlazeći tako iz Jugoslavije, Ditetova je zabilježila: „U nju sam bila došla s naivnom čežnjom da upoznam svijet (...)“, uz opasku da se sada rastaje „(...) od svih onih koji su me naučili da upoznam novi život, koji su mi omogućili da se upoznam s Komunističkom partijom, da bih s njom zauvijek srasla“.¹²⁸ Iako bi se instinktivno moglo poistovjetiti ideju revolucije s Komunističkom partijom (i taj bi utisak zaista bio ispravan), Boška Ditetova pokazuje da je problem Cesarčeve revolucije znatno širi od partijske strukture koju je ona upoznala. Odnosno, iz Cesarčevih pisama jasno je da revolucionarnu putanju ne diktiraju isključivo vanjski segmenti poput ranije spomenute Šestojanuarske diktature ili Oktroiranog ustava kao njezina nastavka,¹²⁹ već da zakonitost revolucionarnog razvoja paralelno njeguje unutarnji ritam promjene bez obzira na vremenski raspon. Tako Cesarec već 1927. ističe: „Ja ovde kojekako; priznajem Ti, da vrlo malo radim, glupo mi je, nemam volje, smeta me predslutnja da radim uzalud!“¹³⁰ da bi 1929, potaknut upravo diktaturom (a kasnije i Oktroiranim ustavom), konstatirao: „U ovim prilikama u kojima sam sada, kad se više ništa ne može pisati, barem ja ne mogu pisati, (čak ni literarno u mnogom pogledu) predamnom su samo magleni horizonti (a kad to nisu bili?) (...)“,¹³¹ čime se, unatoč nominalnom protestu,¹³² sugerira njegova želja za intenzivnim radom. Međutim, osim elemenata koje ne može kontrolirati (poput vlastite boležljivosti), na Cesarčev rad utječe dinamika njegova

¹²⁷ Budicki 1971.

¹²⁸ Ditetova-St'astna, „Uspomene na Augusta Cesarca i njegov rad“, 203 – 204.

¹²⁹ O tome piše Goldstein (Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918. – 2008*. (Zagreb: Europapress holding: Novi Liber, 2008), 135 – 138).

¹³⁰ „Pisma Augusta Cesarca Boženi Ditetovoj-St'astnoj“, 213 – 214. Datirano 17. 8. 1927.

¹³¹ Ibid 223. Datirano 11. 1. 1929.

¹³² Zaninović navodi da je Cesarec 30-ih godina u nedostatku dostupnih kanala za objavljivanje svojih radova izjavio da nema pretjeranu želju za pisanjem ako to ne može nigdje objaviti (Zaninović, *August Cesarec. [Knj.] I, (Život i rad)*, 121).

intrinzičnog poslovnog opterećenja: „Ja tako, tako. Poslije onih dviju novela ne radim ništa, tj. ne pišem, ali zato barem 12 sati dnevno čitam. Spopao me upravo mladenački furor čitanja;“¹³³ ili pak: „Upravo danas sam započeo treći, zaključni članak o ind. psihologiji (...) no bila je prevelika vrućina da ga pišem, pa sam radije dao u štampu prvo poglavlje romana »Na pragu« (uz neka ispuštanja)“.¹³⁴ Naravno da Cesarec pokušava upotrijebiti mehanizme prilagodbe koji odgovaraju njegovu poimanju dinamike rada unutar književnog *polja*, ali revolucionarni zahtjevi koji nadrastaju partijsku strukturu (čiju poziciju Cesarec uvelike brani i s kojom je odavno „srastao“), tjeraju Cesarca na neprekidno usavršavanje vlastite revolucionarne „vrijednosti“.

Čitanje, pisanje, prevođenje, stjecanje mentalne snage u prirodi, pa čak i kalkuliranje oko nedefiniranog bračnoga statusa s Boškom („Mi smo zaručeni – je li da jesmo, iako, nažalost, samo ja nosim prsten; no nije to u njemu! – zaručeni smo, a kako definitivno zajedno?“¹³⁵), sve to pridonosi porastu kontrole nad vlastitim revolucionarnim projektom. Samo tako Cesarec može konkurirati unutar kompetitivnog partijskog sustava koji proizvodi moć jer polaže legalno pravo na ono što je iznio Lenjinov projekt: „Za Petra je Rusija bila radi Rusije, za Lenjina radi celoga sveta“.¹³⁶ Nesvjesno se poigravajući svakodnevnim aspektima prijateljskog odnosa s Boženom Ditetovom (ali i s Marijom Vinski), Cesarec je hvatao sve moguće produžetke znanja i akumulirao ih u kulturni (sadržan u premisi „biti primjeren revolucionarni književnik“), a zatim i ekonomski *kapital* (prema premisi „živjeti od svoga rada“).¹³⁷

Božena Ditetova također je bila jedna od aktera pokreta, ali je njezino akumuliranje prvenstveno socijalnog (radila je kao poslanica Ministarstva vanjskih poslova Čehoslovačke u češkom veleposlanstvu u Zagrebu te poznavala, na primjer, konzula Odonu Pàru¹³⁸), a zatim i kulturnog *kapitala* (umijeće kvalitetnog prevođenja) bilo orijentirano prema osjećaju pripadnosti Komunističkoj partiji. Iako ona nije bila legalno institucionalizirana (o čemu najbolje svjedoči donošenje „Zakona o zaštiti države“ 1921. godine), njezini organizacijski potencijali nisu u potpunosti okopnili te je, unatoč razilaženju u mišljenjima kako bi partija

¹³³ „Pisma Augusta Cesarca Boženi Ditetovoj-St'astnoj“, 242 – 243. Datirano 15. 5. 1929.

¹³⁴ Ibid 326. Datirano 23. 7. 1931.

¹³⁵ Ibid 225. Datirano 15. 1. 1929.

¹³⁶ August Cesarec, „Problemi Ruske revolucije: diktatura proletarijata kao pretpostavka nove civilizacije“, *Književna republika* 2. br. 2 (1924): 44.

¹³⁷ Više u: Fanuko, „Kulturni kapital i simbolička moć“, 12, 17.

¹³⁸ Ditetova-St'astna, „Uspomene na Augusta Cesarca i njegov rad“, 89 – 90.

trebala provoditi svoju politiku,¹³⁹ ritual kodiranog djelovanja, odnosno „ilegalnog školovanja komunista“,¹⁴⁰ itekako ostao prisutan unutar intelektualnih krugova koji su na podlozi tradicionalne, „građanske“ kulture međusobno oblikovali i prenosili novo znanje („Teško je danas shvatiti kako je u ono vrijeme bila jaka žeđ za marksističko-lenjinskom naukom“¹⁴¹).

Uvođenje Ditetove u krug komunista značilo je potvrđivanje njezine dosljednosti u provedbi onih zahtjeva koje je Cesarec pred nju postavljao, a koji su odgovarali njegovu poistovjećivanju „literarnog“ ophođenja s masama, kao dio partijskog programa, i njegovoj zamisli revolucionarnog projekta. To ne znači da je Ditetova, recimo, zadobila povjerenje svih sudionika partijskog sastanka (to se i nije moglo dogoditi s obzirom na njezinu poziciju u konzulatu: „Imala sam osjećaj kao da su me istjerali [s partijskog sastanka, op. a]“¹⁴²), ali nam govori o razini Cesarčeva ovlaštenja da nekoga uvede u potencijalno usvajanje kulturnog *kapitala* kroz ilegalne obrazovne strukture partijskih „škola“. Na taj je način mogla usvojiti terminologiju i način funkcioniranja Komunističke partije iz prve ruke, što je obogaćivalo način na koji je pristupala prijevodu Cesarčevih djela iako je na kraju on bio taj koji je diktirao izgled i strukturu prijevoda, zadržavajući tako kontrolu nad vlastitim revolucionarnim radom. Indikativne su stoga njegove upute Ditetovoj kako prepraviti prijevod novele *U katakombi* jer su orijentirane na semantiku riječi i njihovu doslovnost. Ditetova nikako nije mogla u određenim dijelovima rečenice adekvatno prenijeti metaforu koju je Cesarec zamislio („Ne mislim tu dakle na vulkan kao na moćno djelo prirode, nego je on samo usporedba za drugo sve neposrednije i snažnije“¹⁴³) pa se mnogo toga potencijalno korisnog za revolucionarnu ideju, iz perspektive onih odozdo koji čitaju, činilo „izgubljeno u prijevodu“.

Unatoč tomu, Cesarčevo inzistiranje na dosljednosti u provođenju revolucije nije popuštalo pred svakodnevnim mjestima ustupaka, već je tražilo različite kanale kompenzacije kojom se nadoknađivalo propušteno i koja nije bila prisilna (Boška nije prisilno kooptirana u partijsko djelovanje). Ipak, u određenim je slučajevima proces kompenzacije mogao biti dvosmjernan ako je projekt podupiran iz drugih, različito motiviranih izvora koji nisu nužno komunistički. Tako je za komunističku djelatnost isprva vrlo pozitivno radno mjesto (mogućnost pristupa različitim povjerljivim informacijama) Božene Ditetove bilo uvelike uzdrmano kada je zbog njezina samoinicijativnog prijevoda Cesarčeve knjige *Sudite me*

¹³⁹ Postavljalo se, na primjer, pitanje treba li KPJ nastaviti djelovati u inozemstvu ili u zemlji (Goldstein, *Hrvatska 1918. – 2008.*, 64).

¹⁴⁰ Ditetova-St'astna, „Uspomene na Augusta Cesarca i njegov rad“, 107.

¹⁴¹ Ibid 107.

¹⁴² Ibid.

¹⁴³ „Pisma Augusta Cesarca Boženi Ditetovoj-St'astnoj“, 329.

zamalo izbio diplomatski spor jer je ona tim činom u očima Ministarstva vanjskih poslova u Beogradu predstavljala suradnicu Komunističke partije Jugoslavije. Međutim, čini se da je nastavak ove suradnje, a time i jednoga dijela Cesarčeva poziva, osigurao čehoslovački konzul u Zagrebu jer je svojim autoritetom odlučilo osigurati Ditetin ostanak na činovničkoj funkciji u Zagrebu i afirmirati njezine daljnje susrete s Cesarcem.¹⁴⁴

Zahvaljujući tom na prvi pogled nevažnom primjeru koji Ditetova iznosi u svojim sjećanjima, zaključujem da je problem konstruiran unutar Cesarčeve korespondencije dvojak jer Cesarec s jedne strane nastoji slijediti vlastite zakonitosti revolucionarnog „razvoja“ te u njega intenzivno „ulaže“, dok s druge strane nastoji vlastito „ulaganje“ provesti kroz partijsku strukturu koja često za sobom akumulira simbolički *kapital* u obliku skromnoga prestiža (Cesarec je u Moskvi primjerak potpisanog prijevoda *Kapitala* uručio Institutu Marxa, Engelsa i Lenjina¹⁴⁵). Budući da je revolucija, ako dugoročno gledamo izvan okvira samoga teorijskoga prevrata, progresivan proces kojem je kraj poznat, ali se on u svakodnevicu ipak ne nazire (procesi *dugoga trajanja*), strukturiranje životnih prioriteta za Cesarca istovremeno znači pristajanje na kompromis i propuštanje revolucionarno značajnih prilika za već spomenuto intelektualno „ulaganje“ (prevođenje Zolinog djela umjesto pisanje eseja o njemu) koje se ne može objasniti klasičnom marksističkom pretpostavkom da (ekonomska) baza definira nadgradnju (Cesarec unatoč neimaštini odgađa plaćeno prevođenje, ali pristaje na opsežan partijski posao redakteure). Međutim, time njegova revolucionarna akcija nije prekinuta, već je njezin intenzitet adekvatno redefiniran. Da bi slika o Cesarcu kao revolucionaru bila lišena naknadno projicirane slike idealnoga „mučenika“, treba također istaknuti da različiti motivi mnogobrojnih sudionika posve oprečnih socijalnih mreža koje se jednim dijelom mogu preklapati (ovdje je poveznica između legalnog i ilegalnog djelovanja Ditetova) također pomažu revolucionarnom projektu, ostvarujući tako vlastite interese koji ne moraju uvijek idejno odgovarati onome na što djeluju. Međutim, ono što članove Komunističke partije koji su razvili revoluciju kao svoj vlastiti intelektualni projekt razlikuje od tih „prolaznih podupiratelja“ jest činjenica da njihov obzor revolucije, za razliku od nekomunista, nikada ne napušta *habitus* pojedinaca, a to je, uz sva historiografska „upozorenja“ o partikularnosti izvora,¹⁴⁶ najbolje vidljivo u svakodnevnom jezičnom opfođenju između Cesarca i Vinski te Cesarca i Ditetove, ali i u Cesarčevu korištenju tuđih

¹⁴⁴ Ditetova-St'astna, „Uspomene na Augusta Cesarca i njegov rad“, 104.

¹⁴⁵ Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 300.

¹⁴⁶ Umjesto da dnevnicima i sjećanjima pristupim kao izvorima koji pružaju subjektivne i partikularne te jednostrane informacije, upravo sam te „manjkavosti“ upotrijebila kao oslonac koji je nadređen korespondenciji te samo pojačava i ističe specifičan okvir diskursa koji ona nudi.

intelektualnih usluga u cilju što boljeg (jezičnog) strukturiranja *polja* i samoregulacije revolucionarne prakse.

4. NOVINE – AUTONOMNO POLJE DJELOVANJA

Prelistavajući arhivsko gradivo u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu te istovremeno čitajući članke napisane o Cesarčevu uredničkom djelovanju, postavila sam si pitanje na koji način novine kao povlašteno mjesto plasiranja određenih sadržaja sudjeluju o oblikovanju Cesarčeva revolucionarnog projekta. To je pitanje također potaknula opaska Zorice Stipetić o neujednačenoj podijeljenosti proučavanja književno-kulturnog i društveno-političkog časopisa *Plamen* između povjesničara književnosti i kritičara s jedne te u malom broju povjesničara s druge strane (uglavnom zagovaratelja političke povijesti),¹⁴⁷ ali i zaključak Gordane Slabinac da su tektonska društvena zbivanja (prvenstveno Oktobarska revolucija) uvelike izazvala potresno urušavanje dotadašnjih vrijednosti građanskog društva, izazivajući pri tome totalnu revoluciju koja se zatim kao „avangardna »eksplozija«“ prelijevala i u europsku umjetnost.¹⁴⁸ Riječ je, naravno, o opisnom definiranju jednoga aspekta sadržaja (bilo kontekstualnog bilo tekstualnog), ali on u slučaju novina nikada ne može prikazati i uspostaviti potpuno međudjelovanje između stvaratelja i njegova položaja, šireg društvenog konteksta, sadržaja novina te njihova materijalnog oblika u smislu robe, što često rezultira upornom potragom za cjelokupnom autonomijom djelovanja koja nikada nije apsolutna (postoji ili ne postoji) i jednodimenzionalna, već je uvijek jednako prisutna kao i odsutna zbog čega često izmiče konačnom tumačenju. Zbog toga bih ovo poglavlje uobličila upravo kao analizu nedovršenog prikrivanja i otkrivanja kontinuirane autonomije te njezine funkcije unutar revolucionarnog projekta, pozivajući se posebno na premisu kembridžske škole uobličenu na temelju teorije govornog čina Johna L. Austina i Johna Searlea koja ističe „da je svaki tekst ujedno i čin, a da govoriti znači činiti, djelovati“.¹⁴⁹

4. 1. PLAMEN

Inspiracija mađarskom revolucijom 1919. godine za zagrebačke je komuniste (tada još pripadnike lijevoga krila Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista)) bila iznimno snažna, ali ne toliko zbog njezina kaotičnog programa reformi i kompleksnog odnosa prema nemađarskim narodima, već zbog njezine tijesne povezanosti sa sovjetskom Rusijom – novonastalom utopijom u čiju se maglovitu pojavu bezuvjetno vjerovalo u trenutku kada se činilo da revolucija postaje permanentni obrazac novoga odnosa prema životu pojedinca, a

¹⁴⁷ Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 78.

¹⁴⁸ Slabinac, *Hrvatska književna avangarda*, 75.

¹⁴⁹ Branimir Janković, „Uvod: prema historiji intelektualaca i intelektualnoj historiji“ u *Intelektualna historija*, prir. Branimir Janković (Zagreb: FF press, 2013), 63.

zatim i čovječanstva. Béla Kun¹⁵⁰ svoj je revolucionarni zanat izučio upravo u Lenjinovoj tvorevini, a zatim u nestabilnom i raspadajućem monarhijskom sustavu nenasilno stvorio i 133 dana vodio krhku komunističku državu pod nazivom Mađarska Sovjetska Republika.¹⁵¹ Nakon ubojstva Karla Liebknechta i Rose Luxemburg u Berlinu, kompromisna je socijalistička politika Friedricha Eberta i SPD-a bacila ideju o spartakovskom revolucionarnom prevratu na političke margine te ustoličila usporeni i nasilni socijalistički reakcionizam, čime je nejedinstvena ljevica dodatno i dugoročno ostala međusobno podijeljena. Zbog toga je novouspostavljena Mađarska zaista mogla biti percipirana kao dosljedna satelitska ispostava komunističke djelatnosti i uporišno mjesto utjelovljenja oktobarske ideje, dajući tako europskim i jugoslavenskim komunistima prve naznake kako revolucionarni projekt funkcionira u svakodnevnoj praksi.¹⁵²

Međutim, ono što ni jedna politika nije mogla objasniti bio je problem istovremenih diskontinuiteta, odnosno činjenice da političke tvorevine poput republike mogu nestati nakon mjesec dana postojanja (Bavarska Sovjetska Republika), dok druge nastaju nakon desetljeća monarhizma (Čehoslovačka) ili su pak nakon kratkog vremena „eksperimentalnog“ režima ili pregovora vraćene u prvobitno stanje (Mađarska postaje kraljevina, Jugoslavija izabire dinastiju Karađorđevića). Svaka je od tih pojava nastajala na iskustveno akumuliranom znanju (monarhija i ratovanje) ili pak u nedostatku određenog tipa znanja (demokracija i komunizam), što je generiralo višemjesečni apokaliptički procijep kojem je trebalo dati bilo kakav (narativni) smisao. Za Cesarca i Krležu bio je to *Plamen* koji je nastao prema sovjetskom uzoru, Lunačarskovom časopisu *Plamja*, potvrđujući tako ljevičarsku poziciju na tragu boljševizma,¹⁵³ ali i pokazujući spremnost autora da na sebe preuzmu ambicioznu ulogu umjetničkog djelovanja riječima u praktičnom smislu preuzimanja revolucionarne odgovornosti za svijet koji se nezaustavljivo mijenjao.

Miroslav Krleža nije se bavio, istaknut će Stipetić, pribavljanjem novca za izdavanje *Plamena* (ipak se radilo prvenstveno o umjetniku), dok je Cesarec od Sime Miljuša osobno

¹⁵⁰ Uz Lenjina budući počasni član predsjedništva izabranog na konferenciji Jugoslavenskog komunističkog revolucionarnog saveza „pelagićevaca“ (prijelazna (pritajena) organizacija (frakcija) do konačnog cijepanja socijaldemokracije i osnivanja Komunističke partije) u ožujku 1919. na Fruškoj Gori. (Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 106).

¹⁵¹ Margaret MacMillan, *Mirotvorci: šest mjeseci koji su promijenili svijet*, prev. Janko i Neda Paravić (Zagreb: Naklada Ljevak, 2008), 317, 322, 325.

¹⁵² Stipetić također ističe problem manjka informacija iz Rusije i činjenicu da se revolucija zbog toga doživljavala kao „poticaj čiji je duh uglavnom poznat, ali ne i oblici ostvarivanja“ (Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 84).

¹⁵³ Ibid 77.

primio 10000 kruna, što daje naslutiti da je znao i za druge iznose od, na primjer, 20000 kruna s koliko je partijska infrastruktura (vjerojatno osnažena i osnivanjem Kominterne u ožujku 1919) preko komunističkog poslanika Alfreda Diamantsteina iz Mađarske, a zatim partijskih „otpremnikova novina“ Milana Vinkovića i Slavka Cihlara, pomagala izlaženje *Plamena*.¹⁵⁴ Može se stoga zaključiti da je Cesarčeva uloga u izdavanju *Plamena*, baš kao i u prethodnim slučajevima, bila mnogostruka (on je književnik, ali i urednik s različitim vezama unutar različitih društvenih polja) i autonomna utoliko što je omogućavala artikulirano iznošenje manifestnih zahtjeva koji nisu bili neuobičajeni za umjetničke projekcije iako su u sebi sadržavali slojevite, opširnije ili sažetije, te, često u domeni *realne politike* neostvarive, političke naputke.¹⁵⁵ Tako je Cesarec s jedne strane morao osiguravati ideološki uokvirenu autonomiju časopisa ispunjavanjem partijskih zadataka i pribavljanjem novca za Krležin i svoj dvomjesečnik, dok je s druge strane morao pronaći adekvatne kanale putem kojih su njegove probrane riječi djelovale na određeni tip publike.

U umjetničkom smislu to je značilo korištenje verbalnih sugestija jer se, na primjer, riječ „plamen“ u Cesarčevoj drami *Otkriće* objavljenoj u *Plamenu* često spominje u adekvatnom kontekstu¹⁵⁶ („Znaš, mi ćemo učiniti novo sunce, veliko i lepo. I jedne tamne noći bacićemo ga nad grad. Sve će da plane u njegovom svjetlu i kroz sve zavese proдреće njegov plamen. Svi će se ljudi probuditi i gledaće čudo. A sunce će naše goreti“¹⁵⁷), dok je u političkom smislu bila riječ o ponovnom priklanjanju ibsenovskoj liniji jer se promjena pojedinca nije događala usporedno s promjenom društva,¹⁵⁸ već je pojedinac predstavljao nosivi kulturni projekt cijele zajednice („umetnost duševne jezgre“) i upravo se na njegovo neshvaćanje (koje je proizlazilo upravo iz njegovih navika oblikovanih u svakodnevnoj praksi) opasnosti koje donosi Antantina politika gušenja (boljševičke) revolucije (baš kao što je Francusku revoluciju ugušio Napoleon)¹⁵⁹ odnosio drugi dio naziva časopisa –

¹⁵⁴ Ibid 78, 113. Popraćeno osobnim komentarom u zagradama.

¹⁵⁵ Ovdje bih kao dobar primjer istaknula 11 točaka *Manifesta futurizma* (1909) autora Filippa Tommasa Marinettija.

¹⁵⁶ Točnije, sedam puta. Ovdje bismo još mogli pribrojiti i izvedenice „proplamsaj“ (2), „plamećak“ (1) i „usplamtela“ (1), čime se broj povećava. Zanimljiv je i glagol „goreti“ (3): „Mesto nje [mrtvačke glave, op. a.] će da se pojave dva raširena dlana što se dotiču, a na njima će biti veliki crveni napis, ko gloriya zasićena stroncijem, pojaviće se napis koji će goreti nad Evropom, njoj na utehu, umirenje i za tumačenje mrtvačke glave, goreće i tek ujutro nestati u ružičastom sjaju praskozorja. Napis će glasiti: - Ljubite se, neću više mrtvačkih glava!“ (August Cesarec, „Otkriće (Tragedija u tornju i gledana kroz toranj jedne vile)“, u *RAD: Knj. 8* (1965), ur. Marijan Matković (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1965), 377). Ponovna aluzija na biblijsku tradiciju.

¹⁵⁷ Ibid 344.

¹⁵⁸ Stipetić tvrdi suprotno (Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 87).

¹⁵⁹ August Cesarec, „Dve orijentacije“, u *Sabrana djela: Rasprave, članci, polemike: društveni i kulturni problemi Jugoslavije (1918-1925)* / August Cesarec, knj 1., prir. Vica Zaninović (Zagreb: Mladost, 1986), 32.

polumjesečnik za sve kulturne probleme. Zbog toga je Cesarec svoje analitičke tekstove organizirao na temelju dijalektičkog materijalizma, ostavljajući prostora izabranoj grupi boljševika da pod svaku cijenu (pa čak i pod cijenu nasilja te vlastitog nestanka u novom, besklasnom poretku ostvarenom svjetskom revolucijom) proizvede vječni „herojski gest“ u nadmetanju s (jugoslavenskom) građanskom klasom (prije svega intelektulaca) koju je Cesarec nazvao pogrdnim imenom *Jeđupka*.¹⁶⁰

Imajući na umu ranije navedeno, Cesarčeva autonomija u stvaranju *Plamena* nije uvijek nužno bila povezana s njegovom ulogom u mladoj partijskoj strukturi ili pak s njegovim tobože slijepim slijedenjem marksističke misli modificirane Oktobarskom revolucijom, već s njegovom upotrebom stečenog, pa makar i šablonskog, znanja u cilju prenošenja što jasnije poruke o svjetskoj revoluciji. Ako je marksizam bio okvir, socijalna revolucija predstavljala je uporišnu točku inkluzivnog društvenog modela koji je trebao prevladati zaostali nacionalizam: „Simbol naše nacije može se naći svuda: i u invalidu što prosjači na ulici i u bohemu što sjedi u kavani i u bogomoljci što kleči pred raspelom i u radniku što gladuje i u birokrati na vladi. I ti me simboli mnogo više interesuju, jer su savremeniji, jer reprezentiraju današnje stanje naše nacije“.¹⁶¹ Invalid, bohem, bogomoljka, radnik i birokrat predstavljaju sve društvene slojeve kojima je zajedničko efikasno ili manje efikasno ispunjavanje, odnosno neispunjavanje obaveza prema državnim institucijama, čime se u potpunosti potvrđuje opaska Zorice Stipetić o tome da je socijalna revolucija za Cesarca bila prvi uvjet zauzimanja javnoga prostora kojim je do tada dominirala ideja o građanskoj, to jest „nacionalnoj revoluciji“, čiji su zagovaratelji za svoj krajnji cilj postavili ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca u zajedničku državu (kasnije Kraljevinu Jugoslaviju).¹⁶² Međutim, ponovna upostava takvih državnih institucija u sebi je sadržavala jednak problem buržoaske elite koja je, pod okriljem nacionalističke samodostatnosti i boljitka jedne države, iznova mogla određivati i dozirati koliko ranije spomenute skupine imaju ili nemaju pravo participirati u poretku, kolika je njihova uloga u poretku te koliko je „ustupaka“ dovoljno da se dozira njihovo potencijalno negodovanje. Drugim riječima, koliko je radniku dovoljno da mu se čini da je sit, a ne da gladuje.

U tom je smislu *Plamen* predstavljao povlašteno mjesto komunikacije za sve one intelektualce koji su tražili vlastitu autentičnost izvan elitnih krugova u eksperimentalnom

¹⁶⁰ Ibid 32 – 35.

¹⁶¹ August Cesarec, „Mistifikacija jedne etike“, u *Sabrana djela: Rasprave, članci, polemike: društveni i kulturni problemi Jugoslavije (1918-1925) / August Cesarec*, knj 1., prir. Vice Zaninović (Zagreb: Mladost, 1986), 23.

¹⁶² Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 84.

spoju umjetničkog oblikovanja revolucionarnog projekta i njegove konkretne provedbe, a poticajno je verbalno umijeće strukturiranja revolucionarnih misli, iza kojih je stajala još uvijek krhka, ali dovoljno razgranata hijerarhija lijevoga krila jugoslavenske socijaldemokracije, jačanjem cenzure bilo sve snažnije.¹⁶³ Iako su, kako ističe Stipetić, takve kodove *Plamena* prepoznavali uglavnom mladi intelektualci na hrvatskom, ali i cijelom jugoslavenskom prostoru (iako privrženi svjetskoj revoluciji, revolucionari ipak nisu odustajali od koncepta jugoslavenstva), postoji mogućnost da njegov avangardizam nije bio privlačan određenom dijelu intelektualaca,¹⁶⁴ što nije iznenađujuće ako pretpostavimo da programatska politička struktura (komunističke) ljevice još uvijek nije bila jasno definirana, a časopis je propagirao iznimno afirmativne stavove o Oktobarskoj revoluciji o kojoj je „bijela“ emigracija, potpomognuta domaćim režimom, širila krajnje negativnu sliku.¹⁶⁵ Isto tako, u poslijeratnom svijetu koji je velike nade, bilo pragmatične bilo ideološke, polagao u Wilsonov program *14 točaka* i Mirovnu konferenciju (čak je i Béla Kun od Jana Smutsa uporno tražio priznanje svoje države na pariškoj Mirovnoj konferenciji, a za posebnog je izaslanika glavni grad uredio crvenim baršunom kupljenim novcima od prodaje zaliha masti Talijanima¹⁶⁶) kritika pariške mirovne politike možda nije uvijek bila razumljiva, a negdje ni prihvatljiva.

Međutim, postavlja se pitanje je li *Plamen* uopće zamišljen kao časopis koji je trebao biti „privlačan“ bilo kojoj društvenoj skupini ili se radilo o revolucionarnom eksperimentu čiji su autori svojim ugledom i književnim umijećem povratno „utjecali i na [uniformne, op. a.] stavove u Partiji“?¹⁶⁷ Upravo su te dvosmjerne razmjene informacija između naručitelja i kreatora novina omogućavale njihovu međusobnu promjenu, mijenjajući tako i strukturu *polja* unutar kojeg su novine, uz knjige, istovremeno imale povlašteni, ali i svakodnevni status. Zbog toga je Cesarec, koristeći različita „tradicionalna“ znanja građanskog društva koje je „uništavao“, mogao unutar uredničke grupe autonomno pridonijeti stvaranju neponovljivog programatskog magneta za različite svjetonazorske polove, afirmirajući sebe i kao književnika i kao revolucionara, o čemu će biti riječ u idućem poglavlju.

Da je časopis *Plamen* bio magnet bez jasnoga cilja (osim onoga o prenošenju marksističko-lenjinistički uobličene socijalne revolucije) kada je u pitanju čitateljska publika govori i činjenica da je zabranjen istovremeno kad i *Istina*, ali da, za razliku od *Istine* koja je

¹⁶³ *Plamen* je zabranjen 8. kolovoza 1919. godine jer je proturječio „državnim interesima“ (Ibid 99).

¹⁶⁴ Ibid 103.

¹⁶⁵ Goldstein, *Hrvatska 1918. – 2008.*, 195.

¹⁶⁶ MacMillan, *Mirotvorci*, 323 – 324.

¹⁶⁷ Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 103.

svoj nastavak dobila u obliku *Nove istine* svega mjesec dana nakon zabrane,¹⁶⁸ *Plamen* nije dočekao svoje ponovno izdanje sve do 1923. kada je Miroslav Krleža počeo uređivati znatno drugačiji časopis *Književnu Republiku*, ali ovoga puta s Cesarcom kao povremenim zamjenikom i suradnikom, a ne ravnopravnim urednikom.¹⁶⁹ Ako promotrimo širu strukturu društvenog pozicioniranja u odnosu prema dominantnom izvoru moći, sam je Cesarec morao dugoročno biti cenzuriran baš kao i *Plamen* jer je aparat vlasti prepoznao njegovo jezično djelovanje, povezavši ga s njegovim položajem u partijskoj strukturi, a partijsko djelovanje (npr. afera Diamantstein o kojoj će biti riječ u zadnjemu poglavlju) s dominantnim revolucionarnim previranjima u Europi. Na taj način njegova autonomija nije ukinuta, već sankcionirana, ali je morala pronaći drugačiji oblik ponovnog (legalnog) konstituiranja što je Cesarec, afirmirajući svoj položaj unutar hijerarhijske strukture i bolje upoznavši mehanizme na kojima počiva državni aparat (koristeći, dakle, tradicionalne građanske poluge), postigao u časopisu znakovita naziva *Zaštita čovjeka*.

4. 2. ZAŠTITA ČOVJEKA

„Kratak je bio život toga lista, ali je njegova važnost velika. Cesarec književnik, Cesarec publicist i Cesarec politički radnik – ista je ličnost!“,¹⁷⁰ riječi su kojima je Božena Ditetova opravdano opisala sintezu Cesarčeva podijeljena identiteta u trenutku kada je svaka od njegovih sastavnica nosila golemi teret najrazličitijih *kapitala*. No toj je sintezi, pod imenom *Zaštita čovjeka*, u literaturi posvećeno neobično malo kritičkog prostora, što samo potvrđuje njezinu primarnu orijentiranost na rekonstrukciju radničkoga pokreta, odnosno na partijsku ulogu Cesarca u tom procesu, bez isticanja njegove osobne motivacije upotpunjene znanjem o ibsenovskom tipu beskompromisnog junaka poput, na primjer, Branda u ranije spomenutom istoimenom djelu, ali i bez isticanja znanja o problemu društvenog pozicioniranja autonomnog djelovanja individualca koje će, tri godine nakon gašenja *Zaštite čovjeka*, rezultirati djelom *Psihoanaliza i individualna psihologija*.

¹⁶⁸ Zaninović ističe da su *Plamen* i *Istina* blisko surađivali, međusobno najavljujući teme. Ipak, *Istina* je za partijsku strukturu bila primarna jer je kao službeno glasilo Socijalističke radničke partije izlazila u 7000 primjeraka (*Nova istina* izlazit će u 12000 primjeraka dnevno), dok je *Plamen* bio mjesečna „kulturna nadopuna“ u dva broja (ukupno je izašlo 15 brojeva). Ali čak i uz takvu hijerarhijsku podjelu, *Plamen* je imao istaknutu ulogu jer autori *Istine* nisu na sebe preuzimali nominalno teme vezane uz kulturne probleme, već su one u *Istini* tek najavljene, a zatim u *Plamenu*, prema Cesarčevim riječima koje prenosi Zaninović, „obrađene mnogo šire, dublje i svestrano“ (Zaninović, *August Cesarec. [Knj.] I, (Život i rad)*, 81).

¹⁶⁹ Hrvatska enciklopedija, s. v. „Književna republika“.

¹⁷⁰ Ditetova-St'astna, „Uspomene na Augusta Cesarca i njegov rad“, 156.

Ako je *Plamen* bio kulturno-programatska eksperimentalna platforma za koju su njezini autori bili, makar u teoriji, jednako odgovorni,¹⁷¹ *Zaštita čovjeka* predstavljala je pomno pripremljen oblik „neke vrste jedinstvenog fronta“¹⁷² koji je zbog ideološke dosljednosti Komunističke partije Jugoslavije u provođenju Kominterninih naputaka o samostalnom razbijanju Jugoslavije na njezine nacionalne dijelove, buduće radničke Balkanske federacije (Četvrti kongres KPJ u Dresdenu 1928),¹⁷³ značio izuzetno mjesto ustupaka kojem je „vlasnik i odgovorni urednik“¹⁷⁴ bio August Cesarec. Drugim riječima, ono što eksplicitno nije moglo prerasti u neki oblik makar skromne političke suradnje KPJ sa Seljačko-demokratskom koalicijom (građanska opozicija),¹⁷⁵ svoj je oblik dobilo u glasilu drugačijem od „izrazito partijskog lista kao što je bila *Borba*“.¹⁷⁶

Vice Zaninović u sabranim je djelima Augusta Cesarca, u poglavlju „Iz ostavštine“, donio transkribirani isječak koncepta najvažnijih natuknica koje je Cesarec vjerojatno priredio kao obranu pred policijom nakon gašenja časopisa početkom 1929,¹⁷⁷ ali je iz njega izostavio precrtani dio koji glasi: „(...) Crvena [pomoć, op. a.] je klasna organizacija, a ja sam se borio za sve žrtve bez razlike klase i nacije i partije“.¹⁷⁸ Upravo se to posljednje nabranje („bez razlike klase i nacije i partije“) spominje u dva (uvodna) članka *Zaštite čovjeka*,¹⁷⁹ pokazujući ambivalentnu Cesarčevu poziciju s obzirom na to da je njegov revolucionarni projekt istovremeno usmjeren i prema čovjeku (bratskom jedinstvu svih ljudi), ali i prema strukturiranoj partiji čija bi hijerarhijska legitimnost, u Cesarčevoj zamisli, trebala počivati upravo na individualnoj slobodi. Međutim, ako izostavimo strukture i spustimo se na razinu onoga što nudi sam tekst, možda je Cesarec prethodnu misao prekrizio u želji da se ne

¹⁷¹ Cesarec: „Ideolozi smo „Plamena“ bili Miroslav Krleža i ja“ (Cesarec, „LEF u Jugoslaviji“, 203).

¹⁷² Ditetova-St'astna, „Uspomene na Augusta Cesarca i njegov rad“, 148.

¹⁷³ Goldstein, *Hrvatska 1918. – 2008.*, 112 – 113.

¹⁷⁴ Titula navedena u zaglavlju izdanja *Zaštite čovjeka* (Vice Zaninović, „Iz ostavštine“, u *Sabrana djela: Rasprave, članci, polemike: društveni i kulturni problemi Jugoslavije (1918-1925)*, knj 2., prir. Vice Zaninović (Zagreb: Mladost, 1986), 425).

¹⁷⁵ Stipetić također navodi problem Četvrtog kongresa u Dresdenu, ističući problem „sektaskog usmjerenja“ KPJ jer je Partija kao takva odbijala svaku suradnju sa socijaldemokratima i građanskim strankama, smatrajući ih bliskima nacizmu (Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 236 – 237).

¹⁷⁶ Ditetova-St'astna, „Uspomene na Augusta Cesarca i njegov rad“, 148.

¹⁷⁷ Zaninović, „Iz ostavštine“, 208 – 215.

¹⁷⁸ HDA OFAC, kut. 18, RO-AC-18-IVE/34, „Koncept rukopisa povodom zabrane lista „Zaštita čovjeka“ 1929“.

¹⁷⁹ U članku „Zašto izlazimo i zašto baš sada“: „(...) slobode za sve građane bez razlike nacije, klase i partije (...)“ i „Sloboda i pravo čovjeka i građanina bez razlike nacije, klase i partije (...)“ (August Cesarec, „Zašto izlazimo i zašto baš sada“, u *Sabrana djela: Rasprave, članci, polemike: društveni i kulturni problemi Jugoslavije (1918-1925)* / *August Cesarec*, knj 2., prir. Vice Zaninović (Zagreb: Mladost, 1986), 98 – 99) te u članku „Jedno objašnjenje“: „I ja sam već u uvodniku naglasio da je on, boreći se za sva prava čovjeka i građanina bez razlike nacije, klase i partije, nezavisan od bilo koje političke grupe“ (August Cesarec, „Jedno objašnjenje“, u *Sabrana djela: Rasprave, članci, polemike: društveni i kulturni problemi Jugoslavije (1918-1925)* / *August Cesarec*, knj 2., prir. Vice Zaninović (Zagreb: Mladost, 1986), 101).

ponavlja (dojam da je riječ tek o floskuli) pa postoji mogućnost da je pristup novinama djelomično bio zasnovan i na spisateljskom automatizmu koji je Cesarec, u važnome trenutku obrane legalnog glasila, želio izbjeći. No, možda ni sam tekst nije dovoljan, već je Cesarec izostavio „klasu, naciju i partiju“ da bi „prevario“ čitatelja i otežao mu utvrđivanje istovremene Cesarčeve bliskosti partijskoj strukturi unutar koje je časopis živio punih pet mjeseci, od kolovoza 1928. do siječnja 1929. kada je, pod teretom Šestojanuarske diktature, obustavljen.¹⁸⁰

Poigravajući se mogućim razlozima Cesarčeve izostavljene intervencije u koncept „obrane“ *Zaštite čovjeka*, želim pokazati da su svi oni jednako ispravni jedino ako u njihovoj pozadini stoji djelotvorna mreža čvrsto izgrađenih odnosa. Točna je konstatacija da Cesarec tih godina nije predstavljao anonimnog, građanski profiliranog pisca, već afirmiranog komunističkog djelatnika,¹⁸¹ ali njegov cilj nije bio prikriti vlastiti identitet (kako bi to i mogao učiniti s obzirom na podeblji policijski dosje i javne istupe) nego upravo na temelju stečenog (revolucionarnog) ugleda iskoristiti vlastitu poziciju i ponuditi drugačiji pristup aktualnim problemima. Cesarčevo oblikovanje *polja* stoga je bilo autonomno onoliko koliko ga je podupirala infrastrukturna mreža suradnika u „dvije male sobe“ na Pejačevićevu trgu 12¹⁸² s obzirom na to da je ovoga puta jedino valjalo prikriti, odnosno zamutiti, moguće osnove za policijski, a zatim i sudski progon. Cesarec je stoga preventivno uništavao potencijalne dokazne materijale protiv sebe samoga.¹⁸³ U tome mu je isprva pomogla njegova neimaština koja je sada iskorištena kao osnova za dobivanje fiktivnih pozajmica od njegove šire obitelji, a zatim i (međunarodna) pretplatnička mreža novina koju je stvorila administratorica Anka Mihota-Supanc.¹⁸⁴ Naime, da bi list prema direktivama KPJ poslovao legalno u zastupanju „Crvene pomoći“ koju je vodio jednako umrežen Nikola Hećimović, uz potporu Đure Đakovića,¹⁸⁵ Cesarec je iznova morao redefinirati svoj revolucionarni projekt i

¹⁸⁰ Ditetova ističe da časopis nikada nije bio zabranjen (Ditetova-St'astna, „Uspomene na Augusta Cesarca i njegov rad“, 157).

¹⁸¹ Atentat na Cuvaja, odlazak u Rusiju, uređivanje *Plamena*, članci koji kritiziraju režim, različita književna djela socijalne tematike itd, nagovještaj su njegove jasno lijevo pozicioniranje u javnome prostoru.

¹⁸² Zaninović, *August Cesarec. [Knj.] I, (Život i rad)*, 107.

¹⁸³ Ditetova je od Cesarca dobila jasnu uputu u kojoj joj savjetuje da posebnu kartu koja je bila dodatak pismu, a na kojoj su navedene pojedinosti ispitivanja Mihote-Supanc o Crvenoj pomoći, svakako mora uništiti čim je pročitana (HDA OFAC, kut. 3, RO-AC-3-IIC/301, „Prijepisi pisama A. Cesarca Boški Ditetovoj“ datirano 20. 5. 1929).

¹⁸⁴ Ditetova-St'astna, „Uspomene na Augusta Cesarca i njegov rad“, 149.

¹⁸⁵ Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 238 – 239.

uklopiti ga u zakonske okvire „čistih računa“,¹⁸⁶ koristeći pritom iste mehanizme kao i država koja je svoju moć manifestirala zakonima: „I dok je tako da je bespravlje vladanih postalo zakonom vladajućih, zakonom i pisanim počevši od onog osnovnog, Vidovdanskog, preko „Zakona o zaštiti države“ do „Zakona o štampi“: dok je tako da je s tim zakonima uzakonjeno bezakonje (...).“¹⁸⁷ Sada su ti zakonski okviri ovakvog javnoga djelovanja zbog svoje sadržajne specifičnosti morali biti pomno razrađeni pa je Cesarec, suprotno očekivanom, iznimno mnogo radio na dodatnom ojačavanju vlastitog ugleda (lijevog) intelektualca (književnika i revolucionara), prepravljajući tuđe članke i uporno proizvodeći velik broj vlastitih,¹⁸⁸ čime se autonomija istovremeno proširuje na drugačiji tip diskursa, ali i ograničava okvirima zabranjene partijske umreženosti.

Na sadržajnoj razini, *Zaštita čovjeka* predstavljala je posve nov koncept ophođenja prema režimskoj represiji jer je fokus njezine analize postalo tijelo pojedinca, a ne isključivo njegov klasni položaj i, posljedično, materijalna pozicija. Međutim, čak ni tijelo nije predstavljalo jednakovrijednu univerzalnu datost jer je hijerarhijska struktura na režimskom prostoru Kraljevine tijelo pojedinca podredila primarnom tijelu države iz čije je povredivosti zatim proizlazio zakon („Zakon o zaštiti države“), koji je intervencijom u tijelo pojedinca trebao osigurati ponovnu uspostavu dojma državne nepovredivosti. S druge je strane tijelo pojedinca bilo nepovredivo sve dok se ne ogriješi o tijelo države koja je svojim djelovanjem uvijek za to ostavljala prostora (najbolji je primjer za to povremena cenzura pojedinih brojeva jer se njome dozira sadržaj i određuje koliko je kritike režima u određenom društvenom trenutku prihvatljivo i potrebno). Drugim riječima, ako je tijelo pojedinca u teoriji bilo nepovredivo, ono je zapravo u praksi bilo glavna meta državne represije (dakle, povredivo), dok je država, u teoriji povrediva, aktivno trenirala stvaranje dojma vlastite nepovredivosti. Ništa od navedenog nije moglo izbjeći pojmu moći o kojoj je govorio Michel Foucault, ističući da „mikrofizika moći“ ne podrazumijeva više „vlasništvo“ nad tijelom, nego prisvajanje različitih ugovornih „strategija“ između državnih aparata i pojedinaca u njihovu discipliniranju, pri čemu je količina znanja služila kao organizacijski mehanizam moći.¹⁸⁹ Ipak, unatoč tome što je Foucault zaključio da su javna smaknuća zamijenjena javnim

¹⁸⁶ „Potvrde su čuvali za sud da bi mogli dokazati da su ne samo pružali pomoć političkim žrtvama, nego i to da su imali vlastita sredstva za izdavanje lista“ (Ditetova-St'astna, „Uspomene na Augusta Cesarca i njegov rad“, 149).

¹⁸⁷ Cesarec, „Zašto izlazimo i zašto baš sada“, 97.

¹⁸⁸ Zaninović, *August Cesarec. [Knj.] I, (Život i rad)*, 108. Isto spominje i Stipetić (Stipetić, *Argumenti za revoluciju*), 242).

¹⁸⁹ Michel Foucault, *Nadzor i kazna: rađanje zatvora*, prev. Divina Marion (Zagreb: Informator: Fakultet političkih znanosti, 1994), 25 – 27.

suđenjima,¹⁹⁰ dok je smrt postala „»najprivatnijim« momentom postojanja“,¹⁹¹ represivni je aparat Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, a zatim i Kraljevine Jugoslavije, odnosno njegova moć, krajem 20-ih i tijekom 30-ih godina 20. st. itekako bila vidljiva upravo na tijelu, manifestirajući se na makro (atentat na Radića, ubojstvo Milana Šufflaya itd), ali i na mikro razini („Vidite li joj dno [Kalvariji, op. a.] i prve početke: one hiljade izbatinanih seljaka u Hrvatskoj poradi nemira u vrijeme prevrata (...) vidite li (...) pobijene željezničare u Ljubljani 1919, pa ponovne hiljade tučenih i zatvaranih seljaka u Hrvatskoj poradi septembarskih nemira 1920. (...).¹⁹²), dok su suđenja predstavljala formu bez konkretnog utvrđivanja propisanog sadržaja (Puniša Račić osuđen je, suprotno dotadašnjoj praksi smrtno kazne, na 20 godina lagodnog kućnog pritvora¹⁹³). Bio je to zaštitni znak države koja više nije bila u stanju (ili nije željela) pronaći funkcionalne načine kako ovladati spomenutim mehanizmima „moći nad životom“ pa je Šestojanuarskom diktaturom ponovno nastupilo anakrono doba suverena (kralja Aleksandra I) i njegove „moći nad smrću“.¹⁹⁴

To je proturječje Cesarec uočio već 1928. nakon skupštinskog atentata na Stjepana Radića i suradnike (članak *Nad grobom sudbonosne žrtve*), a nastavio ga je razvijati razgranatom mrežom članaka o zatvorima (Požarevačka kaznionica), suđenjima (Zlatko Šnajder, „Bombaški“ proces, cipelar Sacco i ribar Vanzetti) i ubojstvima, pri čemu je eksplicitno uspoređivao represiju legaliziranu „Zakonom o zaštiti države“ s također anakronim „oružjem“, Damoklovim mačem, koji „visi i prijeti da se spusti te udari i cio hrvatski narod i njegove nacionalne saveznike! A to znači – rekli smo – da se spusti i da bije oko 3,500.000 hrvatskih plus neopredjeljivo koliko srpskih i slovenskih ljudi i građana ove zemlje!“¹⁹⁵ Protest protiv režimskog nasilja u *Zaštiti čovjeka* nije više imao očiti boljševički karakter inspiriran Oktobarskom revolucijom poput *Plamena* jer je sadašnji režim svojim postupcima pružao dovoljno čvrstu osnovu za kritiku unutar vlastitog sustava (legalizirana kritika) i vlastitim terminima (građani, demokracija, pravo, sustav Glavnjače, itd), dok je režimski pokušaj raskrinkavanja *Zaštite čovjeka* kao komunističkog lista Cesarec isticao kao još jedan od pokušaja primjene nasilja nad potlačenim građanima, šireći k tome taj pojam na obranu „(...) sviju, ne samo klasnih nego i nacionalnih i političkih žrtava [seljaci, radnici,

¹⁹⁰ Ibid 16 – 19.

¹⁹¹ Michel Foucault, *Znanje i moć*, prev. Rade Kalanj (Zagreb: Globus, 1994), 96.

¹⁹² August Cesarec, „Pred jubilejom Kalvarije“, u *Sabrana djela: Rasprave, članci, polemike: društveni i kulturni problemi Jugoslavije (1918-1925) / August Cesarec*, knj 2., prir. Vice Zaninović (Zagreb: Mladost, 1986), 159.

¹⁹³ Goldstein, *Hrvatska 1918. – 2008.*, 87.

¹⁹⁴ Foucault, *Znanje i moć*, 93 – 96.

¹⁹⁵ August Cesarec, „Pod Damoklovim mačem Zakona o zaštiti države“, u *Sabrana djela: Rasprave, članci, polemike: društveni i kulturni problemi Jugoslavije (1918-1925) / August Cesarec*, knj 2., prir. Vice Zaninović (Zagreb: Mladost, 1986), 104.

građani ili intelektualci op. a.^{196]} za povratak pogaženih građanskih i čovječjih prava, dakle, pobjeda demokracije!“¹⁹⁷ Čitajući stoga između potonjih redaka, jasno je da Cesarec naglasak na socijalnoj revoluciji nije izostavio ni u drugačije reguliranom tipu diskursa. Osim toga, prazninu koja je nastupila degradacijom državnih institucija („Krvavi režim lovaca na ljude“¹⁹⁸), Cesarec je sada ispunjavao kritikom njihove nefunkcionalnosti, javno prokazujući njihovo naličje umjesto prijašnjih zahtjeva za njihovim ukidanjem: „Privilegije u ovom zavodu [kaznionici, op. a.] uživaju samo kockari i džepari. Njih se ne tjera na poljski rad, već u radione. Njima se dozvoljava (naravno potajno) kartanje, iako je to zabranjeno (...) a u isto vrijeme zabranjuje se igranje šaha i čitanje knjiga. Hrana je ispod svake kritike (...) Ljeti se daje ljudima i lišće od repe za hranu“.¹⁹⁹ Kada su u pitanju suđenja, Cesarec nastavlja: „Za spremljeno i nađeno oružje odgovoran je samo onaj lično ko ga je tamo donio, i odgovoran toliko koliko je to oružje doista upotrebljivo, što istom treba objektivno ispitati. Svako drugo tumačenje i pretjerivanje može da bude identično samo s interesima policije i režima kojemu ona služi“.²⁰⁰ Da bi poentirao sve nedostatke institucionalnog ophođenja prema kažnjenicima koji su povrijedili tijelo države, Cesarec je iskoristio primjer beogradske kaznionice Glavnjače (postaje univerzalni simbol za zatvorski sustav na području Kraljevine²⁰¹) koja bi po svojim karakteristikama mogla biti suprotna Foucaultovu primjeru idealnog Benthamovog Panoptikona.²⁰² Umjesto anonimnosti moći i njezinih provoditelja, zatvorenici su izloženi prezentnom sadističkom mučenju nadređenih (npr. Rado Vujović kojeg je zlostavljao šef Glavnjače Aćimović), a umjesto analize prikupljenih podataka o zatvorenicima, provođenje sankcija odvija se bez „otvorene“ i „nepoštedne“ istrage te na temelju unaprijed konstruiranih

¹⁹⁶ Ove kategorije Cesarec iznosi u članku „Režim i »Zaštita čovjeka«“ da bi dao do znanja da građanska prava pripadaju svakoj od tih kategorija (ne samo (pasivnim ili aktivnim) podupirateljima građanskog režima i onima koji u njemu participiraju poput, na primjer, činovničke službe) i da su ona neotuđiva bez obzira na to kako se režim prema njima odnosio (August Cesarec, „Režim i »Zaštita čovjeka«“, u *Sabrana djela: Rasprave, članci, polemike: društveni i kulturni problemi Jugoslavije (1918-1925)* / August Cesarec, knj 2., prir. Vice Zaninović (Zagreb: Mladost, 1986), 168.

¹⁹⁷ Ibid 167.

¹⁹⁸ August Cesarec, „U novoj godini“, u *Sabrana djela: Rasprave, članci, polemike: društveni i kulturni problemi Jugoslavije (1918-1925)* / August Cesarec, knj 2., prir. Vice Zaninović (Zagreb: Mladost, 1986), 205.

¹⁹⁹ August Cesarec, „Iz požarevačke kaznionice“, u *Sabrana djela: Rasprave, članci, polemike: društveni i kulturni problemi Jugoslavije (1918-1925)* / August Cesarec, knj 2., prir. Vice Zaninović (Zagreb: Mladost, 1986), 107.

²⁰⁰ August Cesarec, „O »bombaškom« procesu u zagrebu 1928.“, u *Sabrana djela: Rasprave, članci, polemike: društveni i kulturni problemi Jugoslavije (1918-1925)* / August Cesarec, knj 2., prir. Vice Zaninović (Zagreb: Mladost, 1986), 169.

²⁰¹ U Zagrebu je to bio zatvor u Petrinjskoj ulici: „da Glavnjača u Petrinjskoj ulici, u srcu Zagreba, nekoliko stotina koračaja od kulturne institucije Matice hrvatske, Jugoslavenske akademije, pa i Seljačkog doma, [dakle, kulturnih institucija istog tog vladajućeg režima, op. a.] nije više fraza nego je strašna i krvava činjenica“ (August Cesarec, „Ne dopustimo da se u Zagrebu zacari Glavnjača“, u *Sabrana djela: Rasprave, članci, polemike: društveni i kulturni problemi Jugoslavije (1918-1925)* / August Cesarec, knj 2., prir. Vice Zaninović (Zagreb: Mladost, 1986), 139).

²⁰² Više u poglavlju „Panoptizam“ u: Foucault, *Nadzor i kazna*, 201 – 233.

motiva (npr. „politički razlozi“) i bez jasne zatvorske hijerarhije („I da tu ne govorimo o anomaliji, da u jednom civiliziranom zatvoru može biti organa koji nisu odgovorni šefu tog zatvora nego šefovima vojske i žandarmerije (...“).²⁰³

Zbog toga mogu zaključiti da u *Zaštiti čovjeka* zapravo progovara režim sam, dajući Cesaru legitimno i legalno pravo da revolucionarni projekt provede kroz njegove institucije i od njega, posve paradoksalno, traži više državnog poretka (neovisnost građanskih institucija), više pravde (pravedniji zakonski sustav, suđenje prema pravilima struke itd) te općenito bolji sustav ophođenja prema tijelu pojedinca. Na taj je način ibsenovska linija Cesarčeve revolucionarne zamisli kritički i autonomno zagrabila dublje od zahtjeva za poštovanjem etičke i moralne dimenzije pojedinca i postala apel za spašavanjem materijalnosti ljudskoga tijela bez kojega nema prevrata, ali ni utopističke projekcije komunističke budućnosti, što nas ponovno vraća na Cesarčevu ideju o primarnoj preobrazbi čovjeka, a zatim i društva. Ta je Cesarčeva autonomija, koja za režim nikada nije mogla biti do kraja vjerodostojna zbog njegova kompromitirajućeg *habitusa*, ali koja je uvijek bila sumnjivo prisutna, povratno djelovala na infrastrukturnu mrežu partije (legalno podupiranje „Crvene pomoći“ unutar mreže „Međunarodne organizacije pomoći revolucionarima“²⁰⁴ kroz različite Fondove koje su donacijama punili emigranti iz SAD-a, Kanada i Australije²⁰⁵), ali i na državne institucije koje su *Zaštitu čovjeka* do kraja oslabile unutar zakonskih okvira, neutralizirajući njezino vodstvo isprva povremenom cenzurom²⁰⁶ pojedinih članaka, a zatim i vidljivom manifestacijom moći, zatvorom, koji je Cesarec u *Zaštiti čovjeka* eksplicitno napadao.²⁰⁷ Time u potpunosti mogu potvrditi Cesarčevu dosljednost u provođenju revolucionarnog projekta u prešutnoj suradnji s KPJ, što je na temelju partijskog povjerenja u njegovu, do tada već različitim znanjima izgrađenu, partijsku poziciju rezultiralo „dogovornom autonomijom“²⁰⁸ (novine unatoč djelomičnoj financijskoj samostalnosti i drugačijem pristupu usmjerenom na režimsko postupanje s tijelom pojedinca (građanina), nisu promijenile ugovoreni (komunistički)

²⁰³ August Cesarec, „Dosta, dosta, dosta je režima Glavnjače“, u *Sabrana djela: Rasprave, članci, polemike: društveni i kulturni problemi Jugoslavije (1918-1925)* / August Cesarec, knj 2., prir. Vice Zaninović (Zagreb: Mladost, 1986), 142.

²⁰⁴ Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 238.

²⁰⁵ Ditetova navodi „Fond lista“ i „Fond za žrtve reakcije i bespravlja“ (Ditetova-St'astna, „Uspomene na Augusta Cesarca i njegov rad“, 149).

²⁰⁶ „Ona je bila gonjena od cenzure i policije, te je dva puta zaplijenjena i zabranjena (br. 13, br. 20) (...)“ (Zaninović, *August Cesarec. [Knj.] 1, (Život i rad)*, 109).

²⁰⁷ Cesarec je zatvoren 16. siječnja 1929. nakon što je nekoliko dana prije bio na saslušanju zbog navodnih „komunističkih ideja“ u članku „Pred jubilejom Kalvarije“ (Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 244).

²⁰⁸ Možda se može činiti kontradiktornim iznositi ideju o autonomiji unutar partijskog konteksta, ali ona u različitim oblicima uvijek postoji, otkrivena ili ne, a može biti ostvarena kroz različite „nagodbe“ s partijskim strukturama zahvaljujući upotrebi stečenoga znanja ili poziciji unutar hijerarhije. Takva autonomija nije neovisna od strukture, ali pruža dovoljno vlastitog prostora da se uokvireno promišlja o ciljanim djelatnostima.

programatski fokus) unutar koje je Cesarčev mnogostruki identitet, smatram, dosegnoo svoj poetičko-revolucionarni vrhunac.

5. KNJIŽEVNOST – ODRAZ I PROIZVODNJA STVARNOSTI

Ako je Cesarčev poziv bio nagovještaj sveobuhvatne revolucije, njegova je profesija bila književnost. Međutim, situacija je ponekad bila obrnuta pa je književnost zauzela poziciju poziva, dok je revolucija predstavljala profesiju. Bez obzira na to kako postavimo jednadžbu, rezultat je uvijek bio angažirana kultura namijenjena krajnjim korisnicima revolucionarnog projekta: „Tražim da se narodu dopusti pristup do kulture, jer on ne može biti samo teoretski za narod tj. za se ako hoće da egzistira. Intelektualcima neka se poda sva kultura, narodu, neslobodnom narodu, kakav je naš prije konačne slobode, samo ona, koja će ga dovesti do slobode“.²⁰⁹ Iz ovih Cesarčevih imperativa naziru se tri domene njegova pristupa kulturi, odnosno književnosti kao njezinu glavnome nosiocu. Ona mora biti funkcionalna, oblikotvorna i dostupna, a monopol intelektualizma za koji Cesarec tvrdi da je „samo teoretski uz narod, da je bolest a tko je jedanput bolestan neizlječivom bolešću, tome bi bilo glupo nekati bolest“,²¹⁰ ne smije biti njezin teret, već kreativni i djelatni medijator između književnog postupka i čitatelja. Zbog toga ću u ovome poglavlju pokušati objasniti Cesarčev pristup književnosti na tragu funkcionalne jezične proizvodnje i oblikovanja stvarnosti koja za povjesničare ne bi trebala predstavljati samorazumljivu činjenicu koju je moguće bezbolno izvući iz teksta i, zanemarujući književne konvencije, uvrstiti u drugi kontekst, baš kao što ni Cesarec ne bi trebao predstavljati isključivo ideološkog pisca bez ikakva autonomnog kreativnog impulsa utemeljenog na različitim tipovima znanja ili pak idealnog podanika struktura bez vlastite pozicije unutar književnoga *polja*. Cilj je ovoga poglavlja zapravo pokazati Cesarčevu literarnu modernost vodeći se prije svega funkcionalnim, a ne estetskim kriterijima te na taj način ocrtati njegovu društvenu angažiranost i stvaranje, a ne tek „izbor uloge pisca-pobunjenika, pisca-borca, pisca u službi ideje“.²¹¹ Istovremeno želim pokazati da Cesarčeva pozicija u kojoj je stvarao i odabirao pozicije nije uvijek bila jednostavna ni jednoznačna te da je u sebi objedinjavala različite mehanizme prilagodbe i kompromisa između revolucionarnog projekta i svakodnevne provedbe njegovih koraka na mikrorazini.

5. 1. LITERARNA TAŠTINA I KNJIŽEVNA TRADICIJA

Književnik Vlado Mađarević imao je svega 20 godina kada je u Zagrebu upoznao Augusta Cesarca. Nije se tada radilo ni o kakvome uglednome književniku koji posjećuje metropolu, već o mladome piscu, članu Saveza komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ),

²⁰⁹ HDA OFAC, kut. 23, RO-AC-23-IVG/54, „Refleksija o kulturi za narod“.

²¹⁰ HDA OFAC, kut. 23, RO-AC-23-IVG/1, „Zapis „Ja“, 27. 6. 1912, Zagreb“.

²¹¹ Jan Wierzbicki, „Revolucionarno opredjeljenje i pitanja umjetničkog izbora“, u *O Miroslavu Krležu i Augustu Cesarcu: Deseti zagrebački književni razgovori: Posebni otisak iz »Naših tema« broj 9, 1978* (Zagreb: Društvo književnika Hrvatske, 1978), 33.

čija je namjera bila organizirati književnu ćeliju „mladih naprednih pisaca – ljevičara“. Mađarević je o tome poslu, vođen srednjoškolskim iskustvom, znao nedovoljno te je svoju skromnu književnu „grupu“ imena „Književna akcija“ usmjeravao u cilju „aktivizma“, odnosno učenja o „revolucionarnoj i socijalnoj književnosti“. Njihov je uzor (uz Krležu) bio i Cesarec, a njegove su književne upute primali u Cesarčevu stanu na Goljaku prepunom spisa i rukopisa.²¹² Osim upečatljivog željeznog umivaonika u trošnome stanu koji se, kako sam već ranije istaknula, nije mnogo razlikovao od onoga u Novoj Vesi, indikativni su još neki Cesarčevi postupci i sugestije koje Mađarević navodi. Mladi Mađarević spominje da je Cesarec, kako bi napravio mjesta u svom pretrpanom životnom prostoru, „sa njih [stolica, op. a.] skinuo te hrpe papira, bacivši ih jednostavno na pod (...)“, da se zalagao za potpisivanje znanstvenih članaka „punim imenom kako bi se tako afirmirali u javnosti novi mladi publicisti i ozbiljni naučni ili književni radnici“ te da je naglasak uvijek stavljao na usporedno praćenje ekonomskih i socijalnih tema, ističući njihovu integriranost u književnu domenu.²¹³

Naizgled nepovezani Mađarevićevi motivi koje sam izdvojila ipak pokazuju zajednički nazivnik onoga što je poljski povjesničar književnosti Jan Wierzbicki opisao kao „autokreaciju“. Cesarec je za Mađarevića, u naknadno konstruiranoj slici, potpuni stereotip književnog učitelja okruženog brdom papira koji pruža važne i vrlo odvažne savjete mlađim kolegama ljevičarima. Međutim, dok je Mađarevićeva slika indikativna, ali i naknadno konstruirana pod teretom drugačijeg konteksta (socijalistička izgradnja poslijeratnoga društva), Wierzbicki nedovoljno problematizira ovaj značajan pojam te ga zapravo upotrebljava u kontradikciji jer „autokreacija u ulozi revolucionarnog pisca“²¹⁴ zapravo nije moguća. Naime, „uloga“ podrazumijeva utvrđene norme, dok kreacija (a samim time i „autokreacija“) predstavlja postupak koji je sasvim suprotan od utvrđenog propisa bilo kakve vrste. Stoga bih otklonila Wierzbickovu kontradikciju opaskom da je društvenu poziciju („ulogu“) književnika trebalo stvoriti, a zatim je valjalo neprekidno proizvoditi različite obrasce ponašanja da bi se tu poziciju kontinuirano redefiniralo i, posljedično, učinilo prisutnom u javnoj percepciji. Dakle, „autokreacija“ podrazumijeva aktivno stvaranje ili, terminom koji je blizak Cesarcu, proizvodnju sebe samoga, a samim time i svojih ideja. Iako je Cesarec bio obilježen kao „socijalni pisac“ i njegova je društvena etiketa imala utjecaj na

²¹² Vlado Mađarević, „August Cesarec i mladi napredni pisci“, u *O Miroslavu Krleži i Augustu Cesarcu: Deseti zagrebački književni razgovori: Posebni otisak iz »Naših tema« broj 9, 1978* (Zagreb: Društvo književnika Hrvatske, 1978), 158 – 159, 161.

²¹³ Ibid 162.

²¹⁴ Wierzbicki, „Revolucionarno opredjeljenje i pitanja umjetničkog izbora“, 34.

javno mnijenje,²¹⁵ njegova su djela uvijek egzistirala, primijetiti će ovoga puta opravdano Wierzbicki, djelomično izvan normativnosti, dok je njegov „umjetnički izbor“ uvijek bio višestruk.²¹⁶ Drugim riječima, u Cesarčevim tekstovima postoji (makar nesvjesna) zalihost značenja (tekstualna „neovisnost“)²¹⁷ koja ne dozvoljava da ga se tumači apsolutnim kategorijama požrtvovnog, dosljednog ili bezuvjetnog revolucionara te ideološkog pisca u vulgarnom smislu tog termina.

Čini mi se da je upravo ta zalihost značenja koju je Cesarec uočavao naknadnim vraćanjem svojim književnim djelima povratno djelovala na njegovu želju za afirmacijom na središnjoj, a ne na marginalnoj književnoj pozornici, odnosno za simboličkim *kapitalom* (njegova su djela nagrađivana u mnogim ideološki raznolikim časopisima poput *Vijenca* ili *Hrvatskog kola* Matice hrvatske (Cesarec je, podsjećam, bio njezin član), dok je istovremeno zadržao mjesto počasnog člana redakcije časopisa *Nova literatura*²¹⁸) i samousavršavanjem: „Onome koji je nešto više vremena posvetio rukopisnoj građi A. Cesarca, poznato je da se ovaj pisac ponekim tekstovima više, pa i dugo bavio, vršio izmjene i dopune, premještanja i dodavanja, očito nezadovoljan prvim planom, a i iznijetom formulacijom (...)“.²¹⁹ Ta se opsesija neprestanim pisanjem i čitanjem te taštima i svjesnim ulaganjem u vlastitu književnu vrijednost često preklapala s partijskim zadacima pa čak i onda kada su oni bili vezani uz književnost, što samo govori o tome koliko je proces opredjeljivanja za bilo koju polaznu točku za Cesarca bio duboko individualiziran čin pod pritiskom presudnih trenutaka u kojima kolektiv postaje ne samo „objekt koji umjetnost prima nego i subjekt koji je daje“.²²⁰

²¹⁵ Tako su ga, na primjer, percipirali katolički kritičari (Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 278). Novinska kritika je o njemu pak pisala kao o piscu „marksističkog mentaliteta“ („Eugen Kvaternik prvi hrvatski kršćanski socijal“, *Hrvatska straža*, 28. srpnja 1940), kao o „najmarkantnijoj pojavi u našoj socijalnoj književnosti uz Miroslava Krležu“ („Kulturni pregled“, *Varaždinske novosti*, 8. ožujka 1934, br. 222) ili pak kao „simpatičnu, učenu, duboku i talentovanu pojavu“ (Bublić 1925).

²¹⁶ Wierzbicki, „Revolucionarno opredjeljenje i pitanja umjetničkog izbora“, 43.

²¹⁷ O tom su fenomenu pisali Jacques Derrida i Roland Barthes („Ja koji piše tekst nije nikada više do li papirnati Ja“ (Roland Barthes, „Od djela do teksta“, u *Suvremene književne teorije*, 2. izd, prir. Miroslav Beker (Zagreb: Matica hrvatska, 1999), 206) čije koncepte ovdje koristim.

²¹⁸ Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 273, 278. *Nova literatura* časopis je kojeg su osnovali braća Oto i Pavao Bihalji-Merin kao dio njemačkog poslanstva u Harkovu gdje je 1930. osnovano Međunarodno udruženje revolucionarnih pisaca (MORP). Udruženje je definiralo revolucionarni i proleterski karakter socijalne književnosti, što se često naziva „harkovska linija“. Posredstvom Kominterne te su odluke plasirane i u partije drugih zemalja u kojima su nejednako prihvaćene (Krležijana, s. v. „Socijalna književnost“).

²¹⁹ Vice Zaninović, „August Cesarec u međuratnom i poratnom razdoblju“, u *O Miroslavu Krleži i Augustu Cesarcu: Deseti zagrebački književni razgovori: Posebni otisak iz »Naših tema« broj 9, 1978* (Zagreb: Društvo književnika Hrvatske, 1978), 77.

²²⁰ August Cesarec, „Staro i novo stvaranje“, u *Sabrana djela: Iz nauke i književnosti: rasprave i članci / August Cesarec*, prir. Vice Zaninović (Zagreb: Mladost, 1982), 174 – 175. Cesarec misli na različita kulturnumjetnička društva kao široko rasprostranjenom obliku (folklorne) umjetnosti.

Spomenuta „autokreacija“ možda je najbolje opisana u kratkoj Cesarčevoj autobiografiji (književnoj vrsti koja vrlo dobro podnosi teret subjekta koji je stvara i koji je u njoj stvoren) u kojoj navodi da je glavna zadaća njegova odlaska u sovjetsku Rusiju sudjelovanje na Kongresu sovjetskih pisaca²²¹ na koji je zakasnio zbog pokušaja ilegalnog napuštanja Kraljevine Jugoslavije.²²² Taj je kongres, istaknut će Kapetanić, zaista bio važan kada je u pitanju partijska namjera da jugoslavenska književnost zauzme poziciju u stvaranju socijalističke, a ne više samo socijalne, književnosti,²²³ ali je još važniji podatak da August Cesarec na njemu nije sudjelovao, nego je boravak u konačnici proveo pišući knjigu o Rusiji i u očekivanju izlaska ruskog prijevoda svog prepravljenog i prilagođenog djela *Zlatni mladić*. Uz to, Cesarec je radio i na arhivskim izvorima o Eugenu Kvaterniku o kojemu će biti riječ u idućem poglavlju.²²⁴ Međutim, Cesarec granicu nije prešao zahvaljujući literarnoj važnosti ili zbog literarne taštine koja je djelomično proizlazila iz spomenute zalihosti značenja, već zahvaljujući intervenciji jugoslavenskog predstavnika u Kominterni, Vladimira Čopića, koji je apelirao na isto to Međunarodno udruženje revolucionarnih pisaca (MORP) da na temelju Cesarčeve ustrajne književne proizvodnje unutar režimski pritisnute partijske strukture (ipak se radilo o „drugu“ Cesarcu), o kojoj Čopić piše u pismu preporuke, ubrza postupak dobivanja sovjetske vize za Cesarca i Mariju Vinski.²²⁵ Na taj se način igra, bourdieuovskim terminima rečeno, usložnjavala, a mehanizmi prilagodbe revolucionarnog projekta pravilima takve igre množili, stavljajući Cesarca u višedimenzionalni položaj u kojem je trebao odlučiti o pravcu u kojemu želi djelovati i načinu na koji želi manipulirati kompromisnom pozicijom među partijom, vlastitim projektom i književnim stvaralaštvom. Diskurs koji se u tom trenutku stvarao počivao je istovremeno na stvaranju ustupaka svakoj od uključenih strana, a zatim i na njihovu funkcionalnom oblikovanju unutar paradigme socijalne literature čije je objedinjujuće obrise valjalo stvoriti.

Budući da je Cesarčev književni opus nažalost suviše velik za opseg ovoga rada, kontinuitet tradicije, ibsenovske linije i literarne taštine koji su funkcionalno uklopljeni unutar premise o socijalnoj literaturi pokušat ću u prvom dijelu ovog poglavlja prikazati na romanu *Bjegunci* (1933), stavljajući fokus na autora, ali i na čitatelja kao jednog od ravnopravnih

²²¹ Kongres je održan u Moskvi 1934. godine, a programatski je ponudio širu antifašističku, lijevu podlogu nego što je bila ona harkovska. Sada se uz socijalistički realizam tražilo više kreativnosti unutar romana kao dominantne književne vrste, a od lijevih intelektualaca tražilo se napuštanje dogmatskih stega (Krlježijana, s. v. „Sukob na ljevici“).

²²² Kapetanić, „Nepoznati Cesarec“, 559.

²²³ Ibid 572.

²²⁴ Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 330. Stipetić citira Kapetanića.

²²⁵ Kapetanić, „Nepoznati Cesarec“, 572 – 573.

sudionika rasprave o književnosti. Baš kao što je istaknuo Jan Wierzbicki, Cesarec je bio ustrajan u korištenju jedne književne vrste (konkretno psihološkog romana²²⁶), ali je također težio proširivanju i produbljivanju njezinih kreativnih mogućnosti. U tom se poslu nije vodio problematiziranjem žanrovskih struktura kao Krleža,²²⁷ ali je o njihovim međusobnim specifičnostima i razlikama intenzivno vodio računa, što se najbolje vidi u dramskoj obradi teme Eugena Kvaternika. Upravo zbog toga smatram da je roman *Bjegunci* dobar primjer preplitanja različitih, međusobno suprotstavljenih, aspekata revolucionarnog projekta u njegovu jezičnom stvaranju, a dodatnu relevantnost ovome izboru daje sam čin književne produkcije jer je Cesarec ovaj roman fragmentarno (*Izaci Velikog Maga*, *Bugino djetinjstvo*, *Mati i kći* itd.) stvarao više od deset godina, što ga čini stvaralačkom iznimkom vrijednom pažnje.²²⁸ Propitujući same temelje individualizma, Cesarec se ovim romanom, primijetiti će Bruno Popović, približio nekim analitičkim postupcima i motivima Dostojevskog,²²⁹ ali usudujem se primijetiti ne samo Dostojevskog, već i naturalističkog Zole (očevo seksualno napastovanje Buge jer ga podsjeća na njezinu majku²³⁰), Honoréa de Balzaca („Sve: kao pero a ujedno i mač (...)“²³¹), Oscara Wildea (Bugin portret koji je izradio majčin poznanik, slikar, „još u vrijeme prvih njenih nastojanja da za sebe zadobije kćerkinu dušu“²³²) te Marcela Prousta („Stala je, ogledala se uzdahnuvši. Iz jednog dućančića (...) škiljilo je svjetlo. A u njoj samoj kao da je pomrčalo sve i osjetila je naglo kako joj jedna uspomena ispija pod obrazima krv kao pijavica“²³³). Ti autori, baš kao i oslanjanje na romantičarsku tradiciju poput ocrtavanja prirodnih pojava koje prate unutarnja raspoloženja pojedinaca,²³⁴ potvrđuju njegovo oslanjanje na tradiciju, ali i drugačiji odnos prema istoj toj tradiciji koja sada pokazuje estetski otpor prema „elitnoj“, privilegiranoj umjetnosti zatvorenih krugova poput onoga koji simboliziraju Miloš Crnjanski i Ivan Nevistić, a koji se protivi „stranim“ utjecajima, prvenstveno socijalne književnosti, na nacionalnu i „domaću“ knjigu. Međutim, što premreženost teksta različitim citatima koji aludiraju na tradiciju znači, na primjer,

²²⁶ Zaninović ističe da je podloga takvog romana analitički, introspektivni pristup junacima djela te ograničen prostor i vrijeme (Zaninović, „August Cesarec u međuratnom i poratnom razdoblju“, 78).

²²⁷ Wierzbicki, „Revolucionarno opredjeljenje i pitanja umjetničkog izbora“, 40 – 41.

²²⁸ Vice Zaninović, „Roman Augusta Cesarca »Bjegunci«“, u *RAD: Knj. 8 (1965)*, ur. Marijan Matković (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1965), 27 – 28; Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 300.

²²⁹ Popović Cesarčevu psihološku analitiku poistovjećuje s Dostojevskim i „uranjanjem u muke ljudske duše“ (Bruno Popović, „Nastavljeni Cesarec: Analitika čovjeka u romanu »Bjegunci«“, u *RAD: Knj. 8 (1965)*, ur. Marijan Matković (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1965), 82 – 83).

²³⁰ August Cesarec, *Bjegunci*, prir. Vice Zaninović (Zagreb: Mladost 1982), 27 – 29.

²³¹ Ibid 142.

²³² Ibid 42.

²³³ Ibid 9.

²³⁴ Zaninović, „Roman Augusta Cesarca »Bjegunci«“, 32. Zaninović ističe funkcionalnost takvih opisa, ali ne spominje poetiku romantizma.

jednome radniku ili seljaku kojima Cesarec, između ostalog, želi učiniti svoj tekst pristupačnim? Na to pitanje nemam konačan odgovor, ali smatram da na njih ne utječe mnogo, već da se citatima ističe Cesarčeva želja za što boljim pozicioniranjem unutar mreže afirmiranih pisaca. Cesarec neprekidno zahtijeva tu poziciju za sebe, ali je unutar svog umjetničkog izbora tradicionalne forme (psihološkog i socijalnog) romana mora zaslužiti tako da čitatelji ne ostanu zakinuti za programatsku poruku, a sudionici mreže za književnu izvrsnost po utvrđenim kriterijima vlastitog književnog *polja*. Za Cesarca je stoga socijalna književnost termin koji se vremenski proteže u „davninu davnina“, čime on *a priori* odbija bilo kakvu ljevičarsku ekskluzivnost pri korištenju tog pojma (još jedan primjer koji se opire redukcionističkom svođenju Cesarca na ideološkog pisca), pokazujući da domaća književnost može biti i nacionalna i socijalna ako se njezinu stvaranju pristupi iz materijalističke pozicije „duha potlačenih“, a ne isključivo iz pozicije „apsolutnog“ duha „biološko-etničkog“ naroda, o čemu je govorio i ranije spomenuti Svetozar Marković.²³⁵

Progovoriti željenim jezikom mase te, štoviše, stvoriti književni jezik mase bio je kompleksan zadatak kojem su mogli pristupiti, prema Cesarčevu poimanju književnosti kao profesije, samo „izabrani“ (kompetentni) pa ne treba čuditi Cesarčeva želja da se i usko jezično, formalistički, ali i kontekstualno okuša u toj misiji što boljeg strukturiranja unutar književnog *polja* s dvostrukim ciljem; s jedne strane vlastite afirmacije, a s druge strane istovremene želje da revolucionarni projekt, koji je stvoren i upisan u tkivo teksta, bude jasan željenoj vrsti publike. Stoga se Popović s pravom pita koliko je roman za Cesarca bio „klasičan“ (naglasak na literarnosti) i „bezopasan“ žanr, a on sam „bezazlena vrsta pripovjedača“²³⁶ iako to pitanje povlači za sobom glavni problem kompromisa, to jest razliku između samostalnih i odvojenih „života“ autora i pripovjedača zbog kojih nikada ne možemo tekst promatrati kao djelo koje je u potpunosti ovisno o svom (fizičkom) stvaratelju. Međutim, prepoznatljive silnice koje oblikuju roman *Bjegunci* ipak postoje i moguće ih je povezati u funkcionalnu sliku romana koji teži jezičnoj kvaliteti, ali i propitivanju individualnih izbora na kojima počiva pojedinačna revolucija. Atomiziranje tog historijskog procesa na individualne izbore u potpunosti se oslobađa dogme: „Da ili ne? – kao na presudnoj raskrsnici svoga života, pitao se Ilija gotovo naglas, i kroz neko vrijeme govorio je preda se u prazno (...). I dakako, kao burom odnesen nestao je njegov n e s kojim se borio još na polasku, još

²³⁵ August Cesarec, „Odgovor g. Crnjanskome“, u *Sabrana djela: Rasprave, članci, polemike: društveni i kulturni problemi Jugoslavije (1918-1925)* / August Cesarec, knj 2., prir. Vice Zaninović (Zagreb: Mladost, 1986), 240 – 246.

²³⁶ Popović, „Analitika čovjeka u romanu »Bjegunci«“, 82.

pred koji čas na ovoj piramidi. (...) on se osjetio visok i moćan, sposoban da vlada nervima i osjećajima, sposoban da istraje u svakoj buri na koju će ga još osuditi život“.²³⁷ Zbog toga Cesarec možda nije podlegao izazovima koje je postavio „sukob na književnoj ljevici“. Naime, ciljevi umjetničkog oblikovanja za Cesarca su već od 1912. godine bili skladno definirani²³⁸ te nije bilo potrebe za njihovim tendencioznim preoblikovanjima „izvana“ (ovdje se radi o autoru koji je sebe doživljavao kompetentnim za književno stvaralaštvo, odnosno za „literarnu ambiciju“²³⁹) iako je Cesarec socijalnu književnost želio učiniti dijelom sovjetske mreže kao jednog od personaliziranih oblika šireg revolucionarnog djelovanja (o čemu svjedoči pokušaj sudjelovanja na spomenutom Kongresu sovjetskih pisaca). Budući da je Cesarčev „modernistički realizam“ trpio najrazličitije nakupine „tradicionalnih“ postupaka akumuliranih iz različitih iskustava književne djelatnosti (poput avangarde) i afirmaciju pripovjedačkog postupka kao književne posebnosti kojom je unutar različitih konvencija moguće proizvesti sasvim novu regulaciju diskursa, rasprava o smislu umjetnosti za njega nije bilo centralno mjesto prijepora (ona je za njega svojim subverzivnim djelovanjem spram poretka zapravo bila obranjena), već otegotna okolnost usustavljenoj partijskoj djelatnosti. Neosporno je da je Cesarec kalkulirao unutar književnog *polja*, smatrajući „da taj sukob ne valja zaoštravati, nego ga treba konstruktivno razmatrati“, ali njegova „srednja linija“, kako ju naziva Mađarević, samo jedan od pokušaja da se prevladava jaz između poziva na revolucionarni projekt i njegove konkretne kreacije unutar književnosti.²⁴⁰ Upravo je zbog toga Cesarčeva pozicija samo jedna od mogućih pozicija (Mađarević također ističe njegov boravak u inozemstvu kao prepreku stjecanju jasnije slike o frakcijskim sukobima koji su do njegova povratka bili već sasvim definirani²⁴¹) i ona nikako nije jednoznačna, o čemu svjedoči njegov roman *Bjegunci*. Isto tako, njegova neprekidna „autokreacija“ definirana je upravo uzusima same strukture kojoj je kao književnik pripadao, kao i uzusima prestiža koji je nominalno odbijao, ali koji je zapravo prihvatao kao dio strategije u ophođenju prema „višim ciljevima“ revolucionarnog projekta.

5. 2. EUGEN KVATERNIK U DRAMI

Binarna opreka koju je je spomenuti Jan Wierzbicki uveo između Cesarca i Krleže svodi se na svega dva pojma: otvoreno i zatvoreno, a ta je pojednostavljena percepcija oblika

²³⁷ Cesarec, *Bjegunci*, 141, 143.

²³⁸ Vidi potpoglavlje 2. 1. Intelektualac, književnik, revolucionar.

²³⁹ HDA OFAC, kut. 23, RO-AC-23-IVG/1, „Zapis „Ja“, 27. 6. 1912, Zagreb“. Ta literarna ambicija nije „bolesna ambicija mladoga pisca“, nego „zrelo znanje“ izgrađenog književnika (Bublić 1925).

²⁴⁰ Mađarević, „August Cesarec i mladi napredni pisci“, 163 – 165.

²⁴¹ Ibid 165.

javnog djelovanja utjecala na naknadnu (re)konstrukciju ove dvojice književnika. U toj opreci Krleža zauzima mjesto otvorenog javnog djelovanja, dok je Cesarec „privatni književnik“ zatvorenog javnog djelovanja koji se nešto „manje pojavljuje na pozornici javnoga života“.²⁴² Zaključak je svakako ispravan i pozornica ovoga tipa vezana je uz obojicu autora iako Cesarec na doslovne kazališne daske stupa samo jednom, 1940. godine, postavljajući svoju dramu *Sin domovine-životna drama Eugena Kvaternika*. Ističem taj skromni brojčani podatak jer kazalište, koje možemo smatrati jednim od oblika javnoga djelovanja, nije pretjerano bilo u fokusu Cesarčeva književnog rada („Jer, recimo iskreno, mislim da nitko ne vjeruje u dramski talenat g. Cesarca: ideja, da napiše djelo za scenu, prilično se kasno javila a da bi potekla iz spontanosti talenta (...)“²⁴³) iako je on sam iskazao materijalnu (prevodio je dramu *Na dnu* Maksima Gorkog) i kreativnu potrebu za njim još u *Plamenu*, a zatim i dvije godine nakon njegove zabrane kada je odbijeno izvođenje Cesarčeve drame *Krčma široko grlo*.²⁴⁴ Na tom putu infrastrukturna mreža Komunističke partije nije bila izravna organizacijska poluga²⁴⁵ u realizaciji kreativnoga rada (kao što je bio slučaj u *Zaštiti čovjeka*) i nije se toliko postavljalo pitanje koliko je literarne taštine potrebno da bi književnik iskazao svoju izvrsnost, a istovremeno ostao blizak čitatelju, ali je kazališna izvedba bila pomno planirana na principu „podijeljene odgovornosti“ među Ljubom Babićem (scenograf), Brankom Gavellom (redatelj) i Augustom Cesarcem koje je međusobno povezivala upravo dinamičnost književnog *polja* strukturiranog prema idejnim okosnicama revolucionarnog projekta u nastajanju. Gavella je, baš kao i Cesarec, iz Moskve nosio utiske o sovjetskom teatru, dok je Babić surađivao s Cesarcem još u *Plamenu*.²⁴⁶ Na scenu su zajednički trebali postaviti dramu „koju nosim u sebi već nekoliko godina (...)“, izjavio je Cesarec.²⁴⁷

Postavim li tezu da je Cesarčeva drama predstavljala najizraženiju sinergiju individualnog i kolektivnog, u obliku čiste intrinzične propagande jednog intelektualca, kakva nikada ne bi mogla biti ostvarena unutar konteksta Komunističke partije u kojoj je Cesarec predano djelovao, ponovno upadam u zamku onoga što je Roland Barthes opisao rečenicom

²⁴² Wierzbicki, „Revolucionarno opredjeljenje i pitanja umjetničkog izbora“, 34 – 35.

²⁴³ Ljubomir Maraković „Osvrt na dramsku sezonu – August Cesarec: Sin domovine“, *Hrvatska straža*, 16. kolovoza 1940.

²⁴⁴ Slavko Batušić, „August Cesarec i Hrvatsko narodno kazalište“, *Forum* 7, br. 4 (1968): 603 – 606.

²⁴⁵ To, međutim, ne znači da njezin utjecaj nije postojao. Cesarec je utiske o kazalištu stjecao kao partijski poslanik u Rusiji i Parizu gdje je obilazio arhive („Politička epoha hrvatskog naroda XIX stoljeća na kazališnoj sceni“, *Novosti*, 21. lipnja 1940.) dok je KPJ istovremeno pokazivala interes i pružala intelektualno zaleđe za marksističko proučavanje (povijesnih i nacionalnih) tema koje su pripadale političkim „protivnicima“ i desnoj opoziciji (Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 409, 427).

²⁴⁶ Batušić, „August Cesarec i Hrvatsko narodno kazalište“, 603.

²⁴⁷ „Politička epoha hrvatskog naroda XIX stoljeća na kazališnoj sceni“ 1940.

„(...) kada je Autor »pronađen«, tekst je objašnjen – pobjeda je kritičareva!“²⁴⁸ Ne želim, dakle, biti u poziciji kritičarke i reći da se u drami odražava empirijski autor August Cesarec pa je djelo samim time „objašnjeno“, ali ipak želim postaviti tezu da je Cesarec u Eugenu Kvaterniku vidio mogućnost „autokreacije“ lišene partijskih pravila ponašanja koja su početkom Drugog svjetskog rata zadobivala sve jasnije konture, što su mnogi kritičari prepoznali u svojim osvrtima na predstavu (*Hrvatska straža* pisala je o razlikama Cesarčeva i Kvaternikova puta u Rusiju te o razlikama između atentata na Cuvaja kao „pojedinačnog atentata“ i dizanja ustanka u Rakovici kao čina koji je „trebao zahvatiti široke razmjere“²⁴⁹), pridonoseći tako „obračunu“ s javno konstruiranim implicitnim autorom.²⁵⁰ Taj je implicitni autor pluralan i od fizičkog Augusta Cesarca sasvim odvojen, ali funkcionira kao reprezentativan primjer mnogostruke percepcije revolucionarnog intelektualnog balasta koji je sa sobom nosio lik Augusta Cesarca. Nasuprot takvom „neuhvatljivom“ i prisutnom implicitnom autoru Cesarcu stoji empirijski utemeljena i odsutna osoba Eugena Kvaternika koja u svojevrsnoj povijesnoj inverziji postaje dostupna povijesna ličnost na čiju „istinitost“ historijske pojave svih strana, uključujući i njegova stvaratelja, Augusta Cesarca, polažu jednako pravo.

Povjesničarka Mirjana Gross u svom djelu *Izvorno pravaštvo: ideologija, agitacija, pokret* nakon detaljnog opisa Rakovičke bune zaključuje da je Eugen Kvaternik postao snažan mit koji su različite političke struje, ali i anarhistički pojedinci poput Luke Jukića, koji je atentat na Cuvaja izvršio kao „kvaternikovac“, koristile za vlastitu artikulaciju različitih ciljeva.²⁵¹ Takva je interpretativna pluralnost mitova često otkrivala pojedinosti o samim interpretatorima te njihovu odabiru i upotrebi dostupnih informacija, odnosno konstruiranih činjenica. Primjer takve pluralnosti kazališnog fenomena Eugena Kvaternika pronalazimo u kazališnoj kritici koja se bavila Cesarčevim djelom, ali i u intervjuu koji je sam Cesarec dao novinaru *Novosti*:

H. (za *Obzor*): „Autor iznosi činjenice, citate, historijske likove, koji su organski povezani s ambijentom, u kojem se kreću. A zaključke ne povlači on, nego publika. I

²⁴⁸ Roland Barthes, „Smrt autora“, u *Suvremene književne teorije*, 2. izd, prir. Miroslav Beker (Zagreb: Matica hrvatska, 1999), 200.

²⁴⁹ Maraković 1940.

²⁵⁰ Budući da postoji više tumačenja, ovdje ovaj termin koristim prema definiciji Waynea Bootha koju prenosi Maša Grdešić: „(...) autorovo „drugo ja“ koje se onda razlikuje od „stvarnoga čovjeka“, ali i od pripovjedača. (...) Implicitni autor tako znači predodžbu stvarnog autora koju čitatelj konstruira na temelju pojedinačnog djela, pri čemu različita djela istog autora nude različite implicitne autore“ (Maša Grdešić, *Uvod u naratologiju* (Zagreb: Leykam international, 2015), 86).

²⁵¹ Mirjana Gross, *Izvorno pravaštvo: ideologija, agitacija, pokret* (Zagreb: Golden marketing, 2000), 321.

možda je baš zato vanjski uspjeh ove predstave bio tako velik: mnogo se odobravallo, a demonstrativno su pljeskali i oni, koji su inače veoma daleko od Cesarčevih nazora i simpatija“.²⁵²

AUGUST CESAREC (za *Novosti*): „Postalo mi je jasno, da je Eugen Kvaternik pretstavljao tipičnog našeg čovjeka aktivistu, krupnu političku ličnost, koji je prvi htio da revolucionarnim putem riješi pitanje naše slobode u Austriji (...) Iznosim u prvom redu samo dramatiku činjenica, izbjegavam iskonstruirane scenske efekte. Oni tu nikako nisu potrebni, jer život Eugena Kvaternika pun je događaja, obrata i preloma. Koliko god sam htio da dadem Eugena Kvaternika u mom shvaćanju, ipak nisam htio ništa da mijenjam (...)“²⁵³

LJUBOMIR MARAKOVIĆ (za *Hrvatsku stražu*): „Svaki od tih ljudi dolazi i rekne svoju; minuciozni kostimirani, maskirani, upriličeni, oni čak – koliko su historijska lica – govore točno navedene autentične tekstove; ali sve je to posao rekonstrukcije, a ne kreativnog oblikovanja stvari“.²⁵⁴

VIG. (za *Hrvatsku stražu*): „Svakako je Cesarčeva slika Kvaternika, pa ma koliko se možda i sam g. Cesarec trudio da je dade što objektivnije, prošla kroz subjektivni filter Cesarčeva mentaliteta, a taj je u srži marksistički, što se očitovalo i u Sinu domovine (...) Historijski je Kvaternik za nas živa stvarnost, plamena zastava, aktuelni program, a za njega je on tek stilizacija prema historijsko-materijalističkom receptu, koja predstavlja utopiju i historijsku epizodu, koja je značila napredak tek u jednom povijesnom periodu, a danas to više ne znači.“²⁵⁵

Čitamo, dakle, četiri osobe koje govore o načinu izvedbe kazališnoga djela, ali isto tako u „didaskalijskim“ zagradama čitamo upute koje u samome tekstu nisu prisutne, a koje odražavaju ideološki okvir²⁵⁶ novina za koje pojedinci pišu ili u kojima iznose svoje stavove. Dijalog, baš kao u kazališnoj predstavi, pojedinih aktera, od kojih su neki potpisani tek inicijalima, usmjeren je u dva pravca: arhivska potkrijepljenost informacija o Eugenu Kvaterniku te interpretacija Eugena Kvaternika kao revolucionara. U tom smislu zaista bismo

²⁵² „Hrvatsko narodno kazalište“ s podnaslovom August Cesarec: „Sin domovine“, *Obzor*, 24. lipnja 1940.

²⁵³ „Politička epoha hrvatskog naroda XIX stoljeća na kazališnoj sceni“ 1940.

²⁵⁴ Maraković 1940.

²⁵⁵ „Eugen Kvaternik prvi hrvatski kršćanski socijal“, *Hrvatska straža*, 28. srpnja 1940.

²⁵⁶ Taj ideološki okvir ne podrazumijeva apsolutnu uniformnost, već indikativnu pripadnost pojedinom spektru mišljenja koje je dinamično, što se dobro vidi u „sukobu“ unutar desno orijentirane *Hrvatske straže* koja Cesarcu isprva zamjera previše kreativnosti („Eugen Kvaternik prvi hrvatski kršćanski socijal“ 1940), a dvadesetak dana poslije nedovoljno kreativnosti (Maraković 1940).

mogli reći da je Cesarec na sebe djelomično preuzeo i posao tradicionalnog, pozitivističkog povjesničara, nadogradivši ga već utvrđenim i naučenim inventarom dijalektičke interpretacije povijesnih događaja da bi pokazao kontinuitet „objektivne“ revolucionarne preobrazbe čak i unutar nacionalnih okvira, što smanjuje njezinu „lijevu ekskluzivnost“ i proširuje ju, retroaktivno, na Jukićev čin usmjeren prema uzdrnavanju naizgled stabilne i spokojne monarhijske zajednice. Međutim, i taj je zaključak već unaprijed definiran jer je autor, Barthesovim riječima, već „objašnjen“ pa je kritika u Kvaterniku pročitala „crvenog Cesarca“, ocijenivši njegov pokušaj neuspjelim pokaznom vježbom partijske marksističke prilagodbe nacionalnih tema, što je za sobom povlačilo i neuspjelu umjetničku zamisao iako je njezina izvedba, stavljena na teret Babiću i Gavelli, okarakterizirana kao „skladna“.²⁵⁷ Takvom je „crvenom Cesarcu“ u potencijalno još intenzivnijoj marksističkoj percepciji zasigurno odmogla preventivna cenzura *Kabineta bana* (preuzet mehanizam kontrole Banovine Hrvatske unutar njezine uokvirene autonomije) koja je, na primjer, umjesto pojma „ustaša“ naredila upotrebu pojma „graničar“, manipulirajući tako i sama prostorom javne konstrukcije Kvaternika i Cesarca. Istovremeno, cenzura je Cesarcu možda pomogla da pristupi detaljnijoj redakтури rukopisa pa se analitički dio o protestu Imbre Tkalca protiv Kvaternikove hrvatske,²⁵⁸ a ne jugoslavenske osnove u pobuni protiv Monarhije izgubio u autokorekciji književnika koji promišlja o primjerenosti sadržaja koji želi plasirati publici.²⁵⁹

Naš bi kritičarski „dramski komad“ ovime mogao biti zaključen da je mogućnost percepcije nekog fenomena pravilno raspoređena u suprotstavljenim stranama desnice i ljevice. Ipak, to nije tako pa o posrednim pozitivnim posljedicama cenzure možemo nastaviti raspravljati u okvirima kritike marksističkog autora Otokara Keršovanija koju prenosi Zorica Stipetić, a koja prigovara Cesarcu nedostatak „historijsko-kritičkog odnosa“ prema „izrazito pučističkoj metodi Kvaternika i njegovih drugova“ koja, dakle, nije bila revolucionarna.²⁶⁰ Ovdje bi umetak o Tkalcu bio dobrodošao trenutak kritičkog odmaka, ali on se u javnom prostoru nije dogodio pa je Keršovanijeva kritika upućena Cesarcu zapravo „umanjila“ njegovu marksističku interpretaciju i poziciju, ostavljajući za sobom tek afirmiranog

²⁵⁷ „Babić je majstor stilskih evokacija (...) Gavella je pako dao cijeloj predstavi jedinstveno obilježje, tako da sve te slike – ma kako i različite bile – tvore skladnu cjelinu“ („Hrvatsko narodno kazalište“ s podnaslovom August Cesarec: „Sin domovine“ 1940).

²⁵⁸ Mirjana Gross navodi da je Kvaternik želio samostalnu hrvatsku državu izvan okvira Monarhije, a u tome je Hrvatima trebala pomoći Providnost. Osim toga, Kvaternik je imao ideju o čvrstoj vjerskoj podlozi buduće Hrvatske, što nije odgovaralo mlađoj generaciji pripadnika Stranke prava koja je sve žitelje južnoslavenskog prostora, isključujući Bugare, smatrala Hrvatima, stavljajući vjeru u drugi plan kao osobnu ispovijest koju se prešutno prihvaća (Gross, *Izvorno pravaštvo*, 312). Kasnije će te ideje biti zloupotrijebljene.

²⁵⁹ Batusić, „August Cesarec i Hrvatsko narodno kazalište“, 608 – 610.

²⁶⁰ Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 426.

književnika²⁶¹ koji u idealističkim kategorijama, za koje je smatrao da su proizvod upravo Kvaternikova vremena (radilo se o preispisivanju već oblikovanog mita), i u ciljanom odabiru dramske forme pronalazi nov način prezentacije vlastitog revolucionarnog djela, nespretno u toj formi imitirajući realističku širinu koju pruža roman.²⁶² Stoga se ovdje ipak ne radi ni o već spomenutim pozitivnim posljedicama cenzure u slučaju empirijskog autora Cesarca, ali ni o Eugenu Kvaterniku kao takvom, već o pokušaju kreativnog poigravanja vlastitim istraživanjem koje se samim činom Cesarčeva javnoga progovaranja proglašavalo, s jedne strane, za neopravdanu marksističku dogmu („Nas bi, šta više, upravo začudilo da je g. Cesarec, ostavši još uvijek marksist, drugačije interpretirao Kvaternika jer bi to inače za njega značilo iskočiti iz vlastite kože“²⁶³), a s druge strane predstavljalo marksistički pokušaj reinterpretiranja dominantno nacionalnih tema, tog stalnog mjesta Cesarčeva interesa koje je nastojao, u simbiozi sa socijalnim aspektom, ponuditi čitateljima, u revolucionarne svrhe. Na taj je način revolucionarni projekt konstruiran u polemičkom javnom diskursu o individualnom, kolektivnom i tradicionalnom (u ovom slučaju povijesnom) – njegovim trima glavnim sastavnicama – koje je u sebi nosila ličnost Eugena Kvaternika, predstavljajući se kroz pero implicitnog autora kao produžena ruka javno konstruiranog intelektualca Augusta Cesarca do kojega empirijski August Cesarec više nije imao pristupa. Drugim riječima, usložnjavanje tumačenja Augusta Cesarca u javnome prostoru postajalo je iznimno kompleksno područje u kojem je početkom Drugog svjetskog rata najvažniju ulogu imalo njegovo komunističko *brendiranje*. Stoga je drama Eugena Kvaternika zapravo predstavljala Cesarčevu „dramu“ u kojoj je trebao kreativno objasniti i realizirati samoga sebe (proizvesti neku novu vrijednost) izvan kanoniziranih okvira, ali koristeći akumulirano marksističko znanje bez uplitanja izravne komunističke infrastrukture.²⁶⁴ Ono što je takvom vrstom „autokreacije“ Cesarec proizveo pokazalo se posve neovisnim od njega samoga i stvorilo

²⁶¹ Novine *Nova riječ* u rubrici „Jeste li primijetili?“ donose sljedeću opasku: „Jeste li primijetili? – da »Hrv. Straža« još nikako ne opsova, što je A. Cesarec dobio ovogodišnju Demetrovu nagradu?“ („Jeste li primijetili?“, *Nova riječ*, 27. lipnja 1940., br. 185). Iako Stipetić ističe da je bilo vrlo izvjesno da će Cesarec dobiti nagradu s obzirom na to da ostali natjecatelji nisu bili ozbiljnija prijetnja (Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 427), to ne umanjuje činjenicu da nacionalna nagrada nosi važan simbolički doprinos Cesarčevoj umjetničkoj i intelektualnoj poziciji.

²⁶² Jedan je od primjera takvih romana koji realistički obrađuje i utvrđuje idealističke kategorije „mučenika“ i *Urota zrinsko-frankopanska* autora Eugena Kumičića objavljena 1899.

²⁶³ „Eugen Kvaternik prvi hrvatski kršćanski socijal“ 1940.

²⁶⁴ U tom je smislu zanimljiv poziv koji je HNK 12. lipnja 1940. uputio književnicima (pa tako i Cesarcu) u kojem ih se potiče da pošalju svoje dramske tekste na procjenu kazališnoj komisiji za moguću izvedbu u sezoni 1940/1941. Pri tome se književnike potiče da obrate pažnju na „izgradnju domaće dramske književnosti, i to naročito onakove, koja može privući i zainteresirati sve slojeve hrvatskog naroda“ (HDA OFAC, kut. 4, RO-AC-4-IIIE/470, „Pismo (pisano strojem) Hrv. narodnog kazališta u Zagrebu A. Cesarcu“ datirano 12. 6. 1940).

snažnu javnu predodžbu. Ta je predodžba Cesarca zasigurno utjecala na kretanje književne proizvodnje i distribucije koje su također sudjelovale u revolucionarnom projektu.

5. 3. IZDAVAČ – CESAREC – ČITATELJ

Spomenula sam ranije da je prijevod Cesarčeva djela *Sudite me* izazvao diplomatsko negodovanje na relaciji Prag – Beograd, ali nisam spomenula da je prešutni problem tog djela (baš kao i mnogih drugih Cesarčevih djela), čini mi se, predstavljala njegova potencijalna, ali nedefinirana čitateljska publika koja je upravo zbog te svoje neodređenosti bila u strogim cenzorskim perima objedinjena i ujednačena kao element moguće pobune protiv poretka. Drugim riječim, ona je bila Barthesov „anonimni čitatelj“ koji je izvodio svako tumačenje teksta te sabirao u sebi sve elemente jezičnog izražavanja koje autor (odnosno, „moderni skriptor“ kako ga naziva Barthes) može kanalizirati.²⁶⁵ Stoga na tragu Barthesa, ali uz nužnu historiografsku kontekstualizaciju, umjesto pitanja o podrijetlu autora, možemo postaviti pitanje tko je čitatelj Cesarčevih djela te koji problemi distribucije proizlaze iz odnosa autora prema čitatelju. Međutim, budući da ta veza najčešće nije direktna i zahtijeva određeno izdavačko posredovanje, mogućnost „prijenosa“ revolucionarnog projekta često nailazi na ustupke i prilagodbe koji otežavaju ili olakšavaju autorsku poziciju i zamućuju komunikacijski kanal između stvaratelja i publike.

Godine 1926, kada je objavljen roman *Sudite me* na češkom jeziku, Cesarec izdaje zbirku novela *Za novim putem*, a nešto kasnije i roman *Zlatni mladić* i njegove žrtve.²⁶⁶ Istovremeno, kopirivnički nakladnik Vinko Vošicki nije zadovoljan jer je „kod knjižara odaziv nikakav“ iako je „knjigu rasposlao na sve mi [mu, op. a.] poznate novine i revije (...)“.²⁶⁷ Iako se vjerojatno radi o dvjema različitim knjigama, situacija se nije promijenila ni 12 godina kasnije, 1940, kada Vošicki izvještava Cesarca: „Od Vaše sam knjige jako malo prodao i sada ju nudjam Hrvatskoj nakladi, na kupnju, jer oni prije će imati priliku knjigu oglašavati i uz svoje edicije rasprodati. Kod mene je zaboravljena jer ne izdajem ništa što ide u širji svijet“.²⁶⁸ Osim Vošickog, u oči upada i dopisnica nakladne knjižare Minerva u kojoj se Cesarca obavještava o nemogućnosti objavljivanja njegova prijevoda Adlerova djela „Nauka o poznavanju ljudi“ jer bez obzira na to što je prijevod „vrlo dobar“, „imade kod nas premalo

²⁶⁵ Barthes, „Smrt autora“, 200 – 201.

²⁶⁶ Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 233.

²⁶⁷ HDA OFAC, kut. 4, RO-AC-4-III/438, „Dopisnica pisma A. Cesarcu od nakladnika Vošickog“ datirana 15. 6. 1928.

²⁶⁸ HDA OFAC, kut. 4, RO-AC-4-III/468, „Pismo pisano strojem iz Zagreba – Vinko Vošicki iz Koprivnice A. Cesarcu“ datirano 28. 5. 1940.

interesenata za ovovrsnu literaturu, a u koliko ih i ima, to čitaju isti radje djela u originalu“.²⁶⁹ Nasuprot izdavačima stoji Cesarec čiji ugovor o poslovnoj suradnji pokazuje važnost koju je honorar imao za pisce. Naime, u četiri od pet stavki ugovora spominje se upravo honorar,²⁷⁰ što je samo konkretni nastavak pokušaja korigiranja vlastite materijalne pozicije koja na sebi nosi određenu vrstu simboličkog tereta i obaveza,²⁷¹ a o kojoj sam govorila u drugome poglavlju. Njezina regulacija podrazumijeva „opravdavanje“ teze da je pozicija književnika zavrijeđena radom (proizvodnjom književnih djela), a ne produkt elitne dokolice, dok stalna potreba za novcem može za sobom vući vrlo ambivalentne konotacije. Naime, ne samo da to može biti još jedan od načina „autokreacije“ pisca, odnsono intelektualca, koji je po neimaštini blizak svojoj ciljanoj publici (spomenutom „narodu“) nego istovremeno može biti riječ o ponižavajućem problemu koji priječi provedbu zacrtanih smjernica revolucionarnog programa: „Dvoje je meni pre svega važno, da roman što pre uđe u štampu i da dobijem što pre te nesrećne pare“.²⁷² Ako Cesarcu „nije bilo ugodno pogađati se za honorar ko na pijaci za komad stoke“,²⁷³ možda ideja o kreativnoj, odnosno umjetničkoj „slobodi“ za Cesarca nikada zapravo nije dolazila bez financijskih ograničenja, što je uvelike određivalo njezin daljnji smjer kretanja i modeliralo poziciju književnika unutar *polja*, ograničavajući njegov manevarski prostor kreativnog djelovanja na zadovoljavanje nakladničkih uvjeta.²⁷⁴

Međutim, u Cesarčevu slučaju to nije moralo biti tako. Naime, uz ranije spomenutu posebnost književnog teksta da uđe u javni optjecaj bez tereta konačne definiranosti autorom (međutim, iako se sam tekst tome uvijek „opire“, u ovome slučaju percepcija književnog teksta itekako je bila određena figurom autora konstruiranom u javnome prostoru), Cesarec je

²⁶⁹ HDA OFAC, kut. 4, RO-AC-4-IIE/445, „Pismo pisano strojem iz Zagreba od nakladne Knjižare „Minerva“ datirano 7. 7. 1931.

²⁷⁰ Honorar u iznosu od 800 dinara „po štampanom tabaku“ za nakladu od 3000 do 5000 primjeraka koji se isplaćuje 8 dana po izlasku knjige te dodatak od 200 dinara poslije 2000 prodanih primjeraka koji se isplaćuje odmah poslije 2000. primjerka knjige. (HDA OFAC, kut. 4, RO-AC-4-IID/428, „Pismo pisano strojem iz Zagreba Stefanoviću, 9. 8. 1940“).

²⁷¹ Ovdje ističem Cesarčev dopis na francuskom jeziku uredniku *Narodnih novina* u Bratislavi u kojem ga obavještava o svom pravu na honorare po međunarodnom ugovoru za zaštitu autorskih prava („contrat international pour la defense du droits des auteurs“), a njemu ostavlja mogućnost određivanja visine tih honorara. Cesarec smatra da mu to pravo pripada jer je saznao, odnosno primio na znanje („j ai pris la connaissance“) da su ugledne novine objavile njegovu priču „Hobotnica“. Zapis je datiran 13. svibnja 1939. (HDA OFAC, kut. 4, RO-AC-4-IID/427, „Kopija pisma pisana strojem iz Zagreba redakciji *Narodnih novina* u Bratislavi na franc. jeziku“).

²⁷² HDA OFAC, kut. 4, RO-AC-4-IID/413, „Pismo A. Cesarca nakladniku Vošickom (Careva kraljevina)“ datirano 25. 10. 1924.

²⁷³ HDA OFAC, kut. 4, RO-AC-4-IID/412, „Pismo A. Cesarca nakladniku Vošickom u vezi štampanja „Careve kraljevine“ datirano 14. 8. 1924.

²⁷⁴ Indikativna je, na primjer, narudžba kalendarskog popratnog članka o suvremenoj književnosti (ili nekoj drugoj „originalnoj“ temi) Naprednog Saveza Iseljenika iz Jugoslavije u Australiju (HDA OFAC, kut. 4, RO-AC-4-IIE/476, „Pismo (pisano strojem) tajnika Kosovića, tajnika Naprednog saveza iseljenika iz Jug. u Australiji A. Cesarcu“ datirano 6. 8. 1940.

tražio načina da na tom tragu kolanja ideja zainteresira potencijalne čitatelje na prostoru Kraljevine Jugoslavije za prijevod specifičnog Adlerova teksta, ali oni zbog nedostatka znanja koje je Cesarec kao intelektualac akumulirao, baš kao i zbog drugačijeg konteksta aproprijacije, nisu mogli percipirati Adlerovu inventivnost te je izdavač kao njihov „zastupnik“ želio izbjeći „silan nesporazum“ i, posljedično, trošak koji bi on izazvao.²⁷⁵ Osim toga, važno je i Cesarčevo inzistiranje na operativnoj provedbi uz nakladničku podršku, ali bez honorara kao glavne motivacije, što pak ne znači da revolucionarna motivacija ili poticaji nisu postojali o čemu svjedoči otežano izdavanje putopisa iz Sovjetskog Saveza:

„Po izvjesnom jednom ugovoru ja sam prošle godine, 1935, imao da napišem propagandističku knjigu o SSSR, koja se po istom ugovoru imala štampati u Jugoslaviji (...) A za štampu u Jugoslaviji je bilo mogućnosti: nakladnik je postojao, on je knjigu već i objavljivao u novinama, pa je čak i reklamirao u mene, u mjesecu julu 1936, po drugu Gorkiću (...) Ovo je ruglo na krvavu nuždu, da u Jugoslaviji što prije izađe jedna legalna knjiga, koja bi u pozitivnom svijetlu prikazala grandiozne uspjehe prve i druge petoljetke i cijelu današnjicu SSSR. Treba naime imati u vidu, da originalne knjige o SSSR, u pozitivnom smislu, nema u Jugoslaviji od 1928 godine!“²⁷⁶

Zbog toga su Cesarčevi čitatelji bili, recimo, članovi Kluba studenata slavistike,²⁷⁷ ali i srpski izdavači koji su željeli izdati upravo njegove fragmente o Sovjetskom Savezu na ćirilici pa su mu predložili suradnju na koju je on odgovorio ranije spomenutim uvjetima ugovora o suradnji.²⁷⁸ U tu bismo skupinu mogli u širem slučaju, kao naknadne čitatelje ubrojiti i izlagače na znanstvenom skupu o Cesarcu 1965, ali i mene osobno. Drugim riječima, prvotno pitanje tko čita Cesarčeve tekstove valjalo bi pod teretom raspršenosti zamijeniti pitanjem čita li itko Cesarčeve tekstove i nakon potvrdnog odgovora nastaviti pitanjem što oni mogu značiti za određeni tip imaginarnog čitatelja koji zapravo ne vidi sve probleme koje sa sobom donosi distribucija književnih djela. Sama činjenica da je Cesarec ulazio u kritičku polemiku s partijskom strukturom zbog pojedine knjige otvarala mu je širu mogućnost pristupa čitatelju, noseći sa sobom golemu odgovornost adekvatne („originalne“) i, što je najvažnije, legalne prezentacije, između ostalog, propagandne, ali i druge angažirane, programatske i umjetničke građe koja je morala biti oblikovana tako da odgovara upravo onom „idealnom“ tipu čitatelja

²⁷⁵ Bourdieu, „Društveni uvjeti međunarodne cirkulacije ideja“, 114.

²⁷⁶ Kapetanić, „Nepoznati Cesarec“, 578 – 579.

²⁷⁷ Čitali su odlomak iz Cesarčeva djela „Tijelovo“ (HDA OFAC, kut. 39, RO-AC-39-VIII/28, „Program za Matineju hrv. savremene proze“ datiran 19. 4. 1931).

²⁷⁸ HDA OFAC, kut. 4, RO-AC-4-IID/428, „Pismo pisano strojem iz Zagreba Stefanoviću, 9. 8. 1940.“

na koji je računala cenzura, izdavač (potrebe i interesi tržišta²⁷⁹), partija, ali i sam autor. Čitateljska je publika zbog toga za Cesarca uvijek postojala (ona je morala postojati) jer je vrijednost revolucije ležala u njezinoj neprestanoj proizvodnji koju je trebalo prepoznati. Stoga, koliko god je materijalna pozicija za Cesarca bila jedno od važnih kompromisnih mjesta, toliko je Cesarec morao biti inventivniji u načinu prezentacije (naručenih) djela da bi ostao dosljedan u razrađivanju revolucionarnog projekta za potencijalne čitatelje te ujedno zadržao vlastitu poziciju težnje za originalnošću u okviru literarne taštine. Ta je dosljednost bila povezana i s drugačijim izvorima motivacije koji nisu bili materijalni (iako su uključivali knjigu kao robu), već simbolički jer su predstavljali mjesto prelamanja različitih silnica poput drugarske kritike partijskoj nespretnosti u provođenju distribucije knjige koja je za revoluciju bila itekako važna. Na taj je način književnost unutar okvira izdavačke djelatnosti i tržišta uvelike mogla utjecati na revolucionarnu provedbu i redefiniranje položaja unutar partijske strukture.

²⁷⁹ Pozicija je izdavača bila vrlo teška, ali je Cesarec unatoč tome tražio svoj honorar koji je „(...) obzirom na uloženi trud prenizak“ (HDA OFAC, kut. 4, RO-AC-4-IID/412, „Pismo A. Cesarca nakladniku Vošickom u vezi štampanja „Careve kraljevine“ datirano 14. 8. 1924).

6. REVOLUCIONARNO DJELOVANJE – OZBILJENJE REVOLUCIJE

Pomak u prostoru uvijek znači pomak tijela, odnosno fizičko djelovanje.²⁸⁰ Ono se od javnoga djelovanja, kako sam već spomenula u uvodu, razlikuje prvenstveno tjelesnom izvedbom nekoga čina, pokazujući da je tijelo krajnja mehanička instanca koja demonstrira i „trpi“ revoluciju te koja je njome izgrađena. Ta mističnost tijela posjeduje gotovo religijske konotacije, a želja za njegovom prisutnošću za komuniste je (iako to nikako ne vrijedi isključivo za njih) bila bolno neutaživa o čemu najbolje svjedoči znanstveni pokušaj očuvanja Lenjinova tijela od propasti. Od tog su tijela komunisti učinili kult, odnosno teizam u ateizmu kako sugerira Riklin, a eufemizam „kao da spava“ postao je obredni ključ prevladavanja tajne smrtnosti pri ulasku posjetitelja u Lenjinovo „kraljevstvo zemaljsko“. Također je važna činjenica da su ovo tijelo do svetosti uzdignuli upravo partijski drugovi Staljin i Felix Džeržinski, brižno pazeći da nitko ne pronikne „izvrsno režirani spektakl“ koji je zapravo skrivao „prazan grob“ jer tijelo, naime, nije bilo namijenjeno da napusti ovaj svijet.²⁸¹ Čovjekov strah od tijela, ali i strah za tijelo, stavke su koje proizlaze iz materije u pokretu (u djelovanju), a budući da je ona, pokazala sam u potpoglavlju *Zaštita čovjeka*, za Cesarca itekako važna stavka koja u različitim okruženjima može predstavljati katalizator javne djelatnosti (npr. kreativno stvaranje u tamnici), ali i „potrošne robe“ (npr. bolest), odlučila sam posljednje poglavlje ovoga rada posvetiti upravo ozbiljenju Cesarčeve revolucije (i to onakve kakvu sam je postavila u ovome radu u prethodnim poglavljima) kroz njegovo fizičko djelovanje u različitim kronološkim odsječcima.

6. 1. PARTIJSKI (NE)POSLUŠNIK I INOZEMNI POSLANIK

Jedna od historiografskih premisa ovoga rada strukturirano je individualno djelovanje u okviru intelektualne historije koja se uvelike naslanja na historiju ideja. Međutim, cilj nije bio oslikati idealističke uvjete u kojima slobodnolebdeće ideje „nastanjuju“ svog „korisnika“, već kompromisno istaknuti teškoće na koje pojedinac nailazi u trenutku kada formira vlastite ideje na temelju prikupljenoga znanja, ali i u trenutku kada vlastitu intelektualnu poziciju treba uklopiti u širi revolucionarni kontekst. Na tom utopističkom putu prepunom

²⁸⁰ Prema riječima Georga Simmela koje navodi John Randolph: „People must move to live (...)“, jer upravo pomak uvjetuje neprestanu preobrazbu prostora, „prostorni obrat“ samo je jedan od nastavaka bavljenja, između ostalog, kartezijanskim dualizmom uma i tijela, a ovdje prostornu komponentu koja okružuje i definira tijelo pojedinca gradim na podjeli Henrija Lefebvrea, koristeći njegove pojmove „prostorne prakse“, „reprezentativnog prostora“ i prostora kao „relacijskog“ pojma. Sve pojmove odlikuje povezanost sa subjektom i njegovom (unutarnjom) percepcijom okoline (John Randolph, „The Space of Intellect and the Intellect of Space“, u *Rethinking Modern European Intellectual History*, ur. Darrin M. McMahon i Samuel Moyn (Oxford: Oxford University Press, 2014), 213 – 214, 217).

²⁸¹ Mihail Riklin, *Komunizam kao religija: intelektualci i Oktobarska revolucija*, prev. Ivo Alebić (Zaprešić: Fraktura, 2010), 26 – 32.

svakodnevnih „pregovaračkih“, odnosno kompromisnih prepreka itekako poticajna može biti Nietzscheova podjela na „apolonsko“ i „dionizijsko“ koja je u Cesarčevu tumačenju izmaknuta umjetničkoj domeni i pretvorena u „stvaralačku, spram cilja jedinstvenu stremeću energiju“ boljševika. Takvo je „dionizijsko“ u službi socijalizma, razumije Cesarec, težilo aktivnoj negaciji „europske dekadanse“ kojoj je, između ostalog pripadao i sam Friedrich Nietzsche, te vuklo tijelo mase u stalno budno stanje djelovanja.²⁸² Boljševizam („ateizam nihilista“²⁸³) bio je, prema Cesaru znanstveni odgovor i „lijek“ za „dekadansu“ (za Cesarca je ona fenomen koji traje od najranijih dana) jer je anulirao njezine „simptome“ koji su počivali upravo na „bolesti“ makijavelizma koja se radala iz nesklada duha i tijela, to jest „intelekta i čina, teorije i prakse, pa politike [napose socijaldemokracije, op. a] i morala, ciljeva izrečenih i ciljeva tajno mišljenih (...)“²⁸⁴

Očigledno je da u samim Cesarčevim terminima počivaju tjelesnost, prostor i djelatnost. Njegova je „prizemljena“ filozofija „dionizijskog“ tipa započela već početkom 20-ih godina 20. st. kada je unutar partijskih previranja zauzimala poziciju konsolidiranog individualnog čina koji se suprotstavljao partijskoj zamisli Sime Markovića o ujednačenoj djelatnosti koja na sebe ne smije navući bijes provoditelja „Obznane“. Osnivanje „terorističke organizacije“, kako je naziva Stipetić, „Crvena pravda“, samo je jedan od takvih pokušaja individualnog bunta (atentat Alije Alijagića na ministra unutarnjih poslova Milorada Draškovića) protiv partijske pasivnosti i reprezentanata režima zbog čijeg je neuspjeha Cesarec morao promijeniti lokaciju i pobjeći u Dubrovnik.²⁸⁵ Ta tendencija da se tajnim bježanjem odmakne od mjesta oskvrnuća nečijeg tijela da bi se zaštitila vlastita tjelesnost upotrijebljena je i pri „ aferi Diamantstein“ kada je kurir CK Mađarske Alfred Diamantstein pod teretom mučenja otkrio planove anarhističkih „pelagićevaca“ koji su u dosluhu s mađarskim revolucionarima djelovali na podizanju revolucije. Rezultat je bio Cesarčev bijeg u Beč i Prag, ali i onemogućavanje rada velikom broju komunista, uključujući i njihove organizacije poput „Crvene pomoći“ koja je već tada poistovjećivana s revolucionarnim komunističkim pokretom.²⁸⁶

²⁸² Cesarec, „Problemi Ruske revolucije“, 45, 49.

²⁸³ Na ovu bismo Cesarčevu sintagmu mogli nadovezati Riklinovo razmišljanje o Partiji kao ateističkoj zajednici onih (posebno Lenjina i Trockog) koji ne žele prihvatiti onostranost Božjih zakona, već religiju određuju kao još jednog od „klasnih neprijatelja“ (Riklin, *Komunizam kao religija*, 15 – 16).

²⁸⁴ Cesarec, „Problemi Ruske revolucije“, 47 – 50. Također želim dodati Riklinov citat: „Oktobarska revolucija bila je događaj koji se smjestio izvan granica zdravog razuma (...)“ i za koji se trebalo „(...) uvjeravali su komunisti, unaprijed opredijeliti (...)“ (Riklin, *Komunizam kao religija*, 59).

²⁸⁵ Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 130 – 133.

²⁸⁶ Ibid 112 – 115.

Nastavak takvog ophođenja pratimo i na Cesarčevu prvom odlasku u Rusiju 1922. godine. Stipetić navodi da je Cesarec „nestao iz Zagreba“,²⁸⁷ dok Zaninović ističe da je „radio anonimno“ i da se „nije javljao“.²⁸⁸ Negacija vlastite osobe upotpunjena je preuzimanjem tuđeg identiteta (prvi put bio je to Ivan Kovačić,²⁸⁹ a drugi put, 1934, Vuk Korneli²⁹⁰) zbog toga što je odlazak u Rusiju, istaknut će Riklin na primjeru Jacquesa Derrida, značio „putovanje-povratak „sebi“, odnosno onome koji u kratkotrajnom trenutku pokušava pročitati znakove budućeg vremena.“²⁹¹ Zbog toga istraživači koji u Cesarčevu putopisu pokušavaju pronaći „objektivnost“ ili pak negoduju zbog njezina nedostatka lako upadaju u zamku perceptivne zablude jer je Cesarčeva slika sovjetskog svijeta²⁹² podložna onome što je Viktor Šklovskij opisao kao „začudnost“: produžiti percepciju stvari („otežati je“) što je više moguće da bi se izbjegla automatizacija koja „proždire stvari, haljinu, namještaj, ženu i strah od rata“.²⁹³ Iako je riječ o umjetničkom postupku, „začudnost“ odgovara Cesarčevu poimanju sovjetskog života kao nove umjetnosti (on upravo i koristi umjetnički pojam „dionizijskog“) čija je svakodnevica prožeta stvarima koje Cesarec, baš kao i Tolstoj (primjer koji koristi Šklovskij), prikazuje „kao da su prvi put viđene“ te na taj način u drugačijoj formi prenosi njihov *meritum*.²⁹⁴ „To [odnosi se na ulice, op. a.] su kanali, koji podržavaju stalnu vezu bezbrojnih masa prolaznika s kulturnim i političkim životom njihova grada (...) Neke vrste kabeli, koji stalno mase izvješćuju o svemu, što se oko njih događa (...) i gotovo bih rekao tablice, na kojima svatko u svaki čas može da vidi i sazna puls sve one silne dinamike, koja je (...) zahvatila cio Sovjetski savez“.²⁹⁵ Budućnost je već bila na djelu, a u Cesarčevo ju je ime oblikovao sam čin njegova kretanja u prostoru.

Sudjelovati kao delegat na IV. kongresu Kominterne zaista je pokazivalo visoku Cesarčevu pozicioniranost unutar jugoslavenske partijske strukture i dobru upućenost u

²⁸⁷ Ibid 153.

²⁸⁸ Zaninović, *August Cesarec. [Knj.] 1, (Život i rad)*, 91.

²⁸⁹ Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 153.

²⁹⁰ Riječ je o potpisu ispod lažnoga predgovora djela *Današnja Rusija* (Ivana Peruško Vindakijević, *Od Oktobra do otpora: mit o sovjetsko-jugoslavenskome bratstvu u Hrvatskoj i Rusiji kroz književnost, karikaturu i film (1917.–1991.)* (Zaprešić: Fraktura, 2018), 65 – 66).

²⁹¹ Riklin, *Komunizam kao religija*, 68 – 69.

²⁹² Peruško Vindakijević koristi zanimljiv i koristan izraz „sovjetski imaginarij“, a Cesarčev stav naziva „sovjeto-filmskim“ što smatram ispravnim, ali ne i jedinim određenjem (Peruško Vindakijević, *Od Oktobra do otpora*, 66, 73).

²⁹³ Viktor Šklovskij, „Umjetnost kao postupak“, u *Suvremene književne teorije*, 2. izd, prir. Miroslav Beker (Zagreb: Matica hrvatska, 1999), 125 – 126.

²⁹⁴ Ibid 126.

²⁹⁵ August Cesarec, *Današnja Rusija i drugi putopisi po Sovjetskom Savezu*, prir. Ivan Jelić (Zagreb: Mladost, 1982), 19. Ovo je samo jedan od mnogobrojnih primjera.

međusobne partijske odnose,²⁹⁶ ali je od nje ovoga puta bila važnija tjelesna prisutnost („Iz svakog pokreta, iz svake reči, iz naglaska i pogleda izbija uverenje u svoju ideju i delo... Sigurno da je to bio jedan od najljepših časova u mom životu da sam video i čuo čoveka tolikog značenja kao što je to Lenjin“²⁹⁷) i osjetilni „performans ideologije“ na moskovskoj gradskoj pozornici.²⁹⁸ Stoga kada Zorica Stipetić zaključuje da je Marija Vinski kao liječnica „bila na izvoru bližem realnom sovjetskom životu“,²⁹⁹ prešutno time aludirajući na nepouzdanost Cesarčeve imaginacije, poanta Cesarčeve prisutnosti u Rusiji ostaje neizrečena, a njegova vjera u „zemlju čuda“, kako ju naziva Peruško Vindakijević, sasvim neostvarena. To može biti vrlo ograničavajuće jer iako je u njoj Cesarec „vidio samo ono što je htio vidjeti“,³⁰⁰ ne znači da ono što nije vidio za njega nije postojalo³⁰¹ ili obrnuto, da ono što je vidio za njega nije bilo „realno“.

Kretanje (putovanje), odlazak i, što je najvažnije, prisutnost, bili su odlika Cesarčeva utjelovljenja revolucije te osnova stvaranja i manifestacije intelektualnog potencijala „javnoga djelatnika“ kojeg sam nastojala u Cesarcu uspostaviti u prethodnim poglavljima. Ako pobliže promotrimo njegovo putovanje u Španjolsku i Francusku, čini se krajnje neobičnim zamisliti da je snažna individualna komponenta ilustrirana u ovome radu tako olako podlegla imperativu partijskog poziva. Međutim, partijski zadaci za Cesarca nikada nisu dolazili kao suhoparni ultimatum, već je u njima ležao potencijal osobnog književno-revolucionarnog razvoja koji je svoju inspiraciju mogao pronaći u različitim tipovima aktivnosti poput, na primjer, odlaska u Španjolsku. Cesarec je bio samo jedan od 36 jugoslavenskih intelektualaca koji su se pod okriljem politike KPJ (na Kominternin poticaj) pridružili međunarodnim dobrovoljačkim brigadama, ali njegov zadatak nije bio poginuti u dobrovoljačkoj, volonterskoj funkciji, već pod svaku cijenu sačuvati fizičku kompetenciju da prenese ideju

²⁹⁶ Kapetanić, „Nepoznati Cesarec“, 570.

²⁹⁷ Zaninović, *August Cesarec. [Knj.] 1, (Život i rad)*, 93. Napominjem da Zaninović ovaj citat prenosi iz Cesarčeva članka „Nekoliko neposrednih dojmova o Lenjinu“ objavljenog 1924. godine u *Književnoj republici* 2, br. 5 – 6.

²⁹⁸ Lugarić Vukas, „Hrvatski putnici o Moskvi“, 135 – 136.

²⁹⁹ Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 330.

³⁰⁰ Peruško Vindakijević, *Od Oktobra do otpora*, 69.

³⁰¹ Ističem ovdje posebno upečatljivu prvu rečenicu putopisa: „U Moskvu sam došao upravo u dane pred ubojstvo Kirova, vođe lenjingradskog proletarijata, a i uopće jednog od najuglednijih vođa i predstavnika sovjetske revolucije“ (Cesarec, *Današnja Rusija*, 11). Pitanje Cesarčeve „svjesnosti“ o čistkama vrlo je kompleksno, ali je njegovo površno osvrtnje na procese zapravo rezultat spomenutog „povratka sebi samome“ (nasuprot fašizmu revolucija je nastupila kao dugo očekivani ispravni odgovor historijskog procesa) i slijeđenje partijskog stava koji je optužbe na račun „trockista“ smatrao opravdanim (Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 338).

pokušaja uspostavljanja španjolskog Narodnog fronta kroz još jedan putopis.³⁰² U tome mu je svakako pomogao fizički izgled koji je manifestirao „problematičan“ odnos dualiteta intelektualca i revolucionara koji sam spomenula u prethodnim poglavljima, ali i izgrađena socijalna mreža (uz Dragoljuba Jovanovića koji je pripadao zemljoradničkoj ljevici, „Cesarec je bio najpoznatiji jugoslavenski intelektualac na španjolskom ratištu“³⁰³) poznanstava s ostalim „prestiznim“ i visoko rangiranim „komesarima“ Vladimirom Ćopićem, Rodoljubom Čolakovićem, Đorđem Andrejevićem Kunom, Božidarom Maslarićem, Blagojem Parovićem te, nakon Parovićeve pogibije, Veljkom Vlahovićem.³⁰⁴ Osim što je u Barceloni lišen slobode jer vojnoj policiji „uopće nije izgledao kao revolucionar“, već je bio „podebeo, nosio 'pumphozn' pantalone i izdavao se da je hrvatski književnik“,³⁰⁵ u Hrvatskom državnom arhivu postoji fotografija koja to na neki način potvrđuje, prikazujući Cesarca u razgovoru s jednim od revolucionara usred suhog stepskog područja. Osim „pumphozna“, kravate i sakoa (Cesarčev sugovornik uopće ne nosi košulju, već je većina torza otkrivena), zanimljiva je i Cesarčeva poza onoga koji pozorno sluša svog sugovornika, dok ruke u džepovima hlača otkrivaju najvažniji detalj, a to je bunt listova s bilješkama od kojih je džep sakoa vidno otežan.³⁰⁶

Susrećemo, dakle, pojavu (fizički neuklopljenog) intelektualca koji ima određeno poslanje u zemlji koja je prožeta najrazličitijim nijansama sukoba među Sovjetskim Savezom modificiranim Staljinovim vodstvom i njegovim potajnim „lovom“ na trockiste, distanciranom Europom te u potpunosti angažiranom Njemačkom i Italijom.³⁰⁷ Cesarec se služi istom matricom opisa kao u slučaju Rusije,³⁰⁸ ali sada je ona nadograđena iskustvom sukoba koji nagriza svijet „kojim još nije vladao čovjek nego zvijer“. ³⁰⁹ Ono što je u Rusiji trebalo ostati u sjeni velikog napretka, sada se inverzijom nadaje u svoj svojoj punini pa tako

³⁰² Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 341 – 343. Koliko je fizička prisutnost u Španjolskoj bila važna govori i opaska Zorice Stipetić da „lijeva inteligencija“ nije željela otići u Španjolsku, već je pružala tek „moralnu podršku“ dok se 1937. odvijao „ispit savjesti“ (ibid 343).

³⁰³ Ibid 343.

³⁰⁴ Ibid 344.

³⁰⁵ Ibid.

³⁰⁶ HDA OFAC, kut. 4, RO-AC-4-III/13, „A. Cesarec u Španiji 1937. g.“.

³⁰⁷ Archie Brown, *The Rise and Fall of Communism* (USA: HarperCollins e-books, 2009), 89 – 90.

³⁰⁸ Zanimljivo je uočiti da Cesarec, opisujući utiske sa sudjelovanja na konferenciji Saveza žena Španjolske, naglašava da je „sjedio u prvim redovima“ kao predstavnik „antifašističkih intelektualaca i pisaca Jugoslavije“, dok Dolores Ibárruri (La Pasionaria), koja je na skupu govorila, opisuje slično kao i Lenjina, naglašavajući posebno fizičke aspekte njezine skromne, ali reprezentativne pojave („Obučena je jednostavno u crninu (...) na prsima joj je, kao jedini ures, pričvršćena crvena ruža (...) zvuk njenog glasa pada u dvoranu kao metal (...)“) i uspoređujući je s Rosom Luxemburg, ali i sa svetom Terezom. Na taj način Cesarec spaja progresivno i tradicionalno, uzimajući u obzir domaće čitatelje, ali i legitimirajući izneseni sadržaj vlastitim važnošću (funkcionalnom taštinom) književne pojave (August Cesarec, *Španjolski susreti i druga putopisna proza*, prir. Vladimir Popović (Zagreb: Mladost, 1986) 155 – 157).

³⁰⁹ Cesarec, *Španjolski susreti*, 149.

(fašistički) rat postaje glavni Cesarčev vodič u percepciji idiličnog prostora Iberskog poluotoka, paradoksalno ispravljajući i anulirajući svaku moguću sumnju u sovjetsku politiku koja nije bila jedini sudionik vrlo raznolike republikanske platforme u Španjolskoj,³¹⁰ ali i potičući francuski model Narodne fronte socijalista Léona Bluma koja je, prema Cesarčevu tumačenju, u sebi objedinjavala najširu demokratsku, narodnu osnovu baš kao revolucija 1789.³¹¹ U oba slučaja Cesarčeva je fizička prisutnost na sebi nosila biljeg revolucije koja je za sobom povlačila kompleksno strukturiranog intelektualca, istovremeno sudionika i promatrača zbivanja te oblikovatelja prostora („Prostor i vreme da su moji: Imao bih i znao bi ih čime ispuniti“³¹²) koji je poprište revolucionarne promjene, pružajući osnovu za daljnje razmatranje o dometima revolucionarne djelatnosti i njezinu fizičkom iscrpljivanju u domeni smrti.

6. 2. TAMNICA U KOJOJ SE RAZMIŠLJA

Božena Ditetova svoje je izlaganje na znanstvenom skupu održanom 1965. završila citatom: „Kao da se s tim riječima [iz pisama, op. a.] pojavio sam August, i ja nemam više što da dodam“.³¹³ Čini se da je ovaj rad upravo služio takvom okultnom postupku prizivanja tragično preminule osobe pomoću pomno izabranih riječi. Ipak, mogla bih reći da nisam jedina koja je tu filozofsku „magiju“ pokušala učiniti istraživačkim postupkom jer o naknadnim konstrukcijama Augusta Cesarca svjedoče brojni radovi, od kojih su neki, poput ranije spomenutog skupa, bili organizirani od priznatih kulturnih institucija. Stoga su Augusta Cesarca zazivali uglavnom svi istraživači koji su imali potrebu izreći nešto o pojedinom aspektu njegova književnog ili političkog života, ali uvijek uz dozu plemenite (iako megalomanske) želje da uzaludno opravdaju (smisleno uobliče) Cesarčevu smrt, dajući mu počasne konotacije „svetosti“. No da bi takva „kanonizacija“ slična Lenjinovoj uopće mogla nastupiti unutar novoga diskursa, August Cesarec fizički je morao nestati s lica Zemlje i tako pomiriti u sebi sve dileme o kojima sam u ovome radu raspravljala te dosegnuti maksimalni stupanj fizičkog angažmana koji revolucionar može pružiti. Ipak, valja imati na umu da je i u tom konačnom trenutku fizičkog nestajanja na snazi problem individualnosti i kolektiva jer, iako se smatra maksimalnom žrtvom na koju je pojedinac, u svrhu daljnjeg opstanka kolektiva, spreman, smrt istovremeno dokida cjelokupni revolucionarni postupak (akciju) i,

³¹⁰ Liberali, socijalisti, Staljinovi protivnici koji su slijedili Lenjina i Trockog (POUM), anarhisti, itd. (Brown, *The Rise and Fall of Communism*, 89).

³¹¹ Zaninović, *August Cesarec. [Knj.] 1, (Život i rad)*, 135 – 136,

³¹² HDA OFAC, kut. 23, RO-AC-23-IVG/11, „Zapisak o raspoloženju u jednom momentu“.

³¹³ HAZU OFAC, tekst Božene Ditetove „Moje dopisivanje s Augustom“, str. 9.

foucaultovski rječnikom, izbjegava ustupke, čineći od sebe jedinu sigurnu polazišnu točku i osnovu za početak bilo kakvog historiografskog istraživanja.

Cesarec je iz Sovjetskog Saveza otišao u Njemačku, a zatim u Francusku i Španjolsku prije negoli su nastupile Staljinove čistke.³¹⁴ Iz Španjolske je zatim otišao u trenutku kada su se „događaji razvijali dosta nepovoljno“ za republikansku stranu,³¹⁵ izbjegavši tako potencijalne opasnosti koje su ga, poput Federica Garcíe Lorce, mogle koštati života. Ako je bila riječ o partijskom nastojanju da se sačuvaju njezini (intelektualni) uglednici, ali i o vlastitoj želji za preživljavanjem kao individualnoj komponenti, revolucija je za Cesarca bila utjelovljena na drugome, „sigurnijem“ mjestu – u zatvoru.³¹⁶ „Čudna je ta tišina kad izgara srce kao crveno kandilo na žrtveniku ljubavi. Zar je to hram? To je tamnica“³¹⁷, citat je iz nedatiranog spisa Augusta Cesarca koji adekvatno predočava kakav je položaj tamnica zauzimala u njegovoj percepciji ozbiljenja revolucionarnog projekta. Ona je bila životni prostor trpljenja u kojem je skromni inventar služio kao popratni materijal „posvećenog“ mjesta subverzivnog djelovanja u samome srcu reprezentacije poretka, ali kao njegovo naličje s neprestanim potencijalom prokazivanja. Osim što je u njoj proživljena Cesarčeva individualna, fizička manifestacija komunističke revolucionarne „ispravnosti“, tamnica je za Cesarca imala mogućnost multifunkcionalne preobrazbe prostora, što je vidljivo u brojnim djelima koja je Cesarec napisao i pročitao upravo u tamnici (neočekivani katalizator kreativnosti koja je često nedostajala u trenucima opterećenima svakodnevnim poslom o kojem sam pisala u trećem poglavlju),³¹⁸ kao i u pokušaju zaključne artikulacije vlastite revolucionarnosti na zidu kaznionice Ustaškog redarstva u Ulici Franje Račkoga, želeći svojim riječima i djelom osigurati preživljavanje onoga što danas promatramo kroz prizmu intelektualne historije, a to je vlastita intelektualna revolucija.

Djelomično bih se složila sa zaključkom koji je iznijela Ivana Peruško Vindakijević da natpis na zidu kaznionice koji glasi: „U ovim prostorijama su proživjeli svoje posljednje časove internirani borci iz Kerestince, njih 44. Osudu o strijeljanju primili su svi uzdignute glave, jer su znali da umiru za pravednu stvar, za stvar radnog naroda“, uz dodatak „Živjela

³¹⁴ Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 338.

³¹⁵ Zaninović, *August Cesarec. [Knj.] I, (Život i rad)*, 134.

³¹⁶ Ovdje želim istaknuti da se Cesarec u Španjolskom građanskom ratu nije borio, već je bio „svjedok velikih zbivanja“ (Ibid 134 – 135).

³¹⁷ HDA OFAC, kut. 23, RO-AC-23-IVG/4, „Zapis iz tamnice“.

³¹⁸ Stipetić tako navodi da je po hapšenju u Mariboru 1922. Cesarec bio zatvoren s teškim prijestupnicima u odvojenom dijelu u kojemu je pisao novele, razmišljao o stvaranju djela o Rusiji i čitao „lektiru“ poput Shakespearea i Goethea (Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 154).

sovjetska Hrvatska“, znači „oporučnu opomenu“, odnosno Cesarčev „politički *credo*“,³¹⁹ ali bih isto tako željela istaknuti nezavršenost³²⁰ prošloga vremena u kojemu Cesarec piše o sebi kao da je već strijeljan. Ovim perfektom Cesarec u zemaljskom stanju dohvaća onostrano te zapravo nastavlja individualni koncept zamišljene socijalne revolucije s nacionalnim predznakom prema sovjetskom modelu (koji je kao ideja ostao protežan bez obzira na kasniju Staljinovu politiku), ali sada u potpunosti neovisno od partijske strukture koja je u loše isplaniranom bijegu (možda je bila riječ i o nesporazumu između Kominterninih uputa zagrebačkom odboru KPH i centralnog komiteta KPH) zapravo propustila preuzeti organiziranu odgovornost za cjelokupnu grupu intelektualaca (Božidar Adžija, Otokar Keršovani, Ognjen Prica, Pavao Markovac itd) zatočenih u ustaškom logoru Kerestinec koji su nastavljali akumulirati znanje unutar strukture kojoj su pripadali, pridržavajući se vlastite rutine predvođene usvajanjem dijalektičkog marksizma, ruskog i njemačkog jezika i političke ekonomije.³²¹ Upravo se na tom primjeru vidi nedostatnost metode političke historije koja nije više dovoljna u trenutku kada treba objasniti pojedinačne motivacije koje su, iako ograničene dualitetom uma i tijela te društvenim i prostornim kontekstom, preduvjet ostvarenja političkih procesa, a ne samo njihova mehanička posljedica. Cesarčevo fizičko djelovanje koje se također opire uniformnom „preslikavanju“ nadređenih političkih procesa jer pred sobom ima intelektualnu riznicu raznolikog znanja kojim konstruira vlastiti poredak diskursa, strukturirajući tako samu strukturu (Partija je, na primjer, nakon ovog, ali i mnogih drugih neuspjelih početničkih incidenata počela primjenjivati gerilsku taktiku ratovanja³²²) te tako pokazujući, između ostalog, ponekad nelogičnu, ali historiografski važnu kompleksnost procesa i pojmova koji se na prvi pogled mogu činiti u potpunosti izoštrjenima i definiranima.

6. 3. „ATENTATORI NE PADAJU IZ VEDRA NEBA“

Zaista, „atentatori ne padaju iz vedra neba, kao ni kiša, bez kompleksnih uzroka. Presnažni su bili političko-psihološki preduvjeti za terorizam“. ³²³ Može se činiti krajnje neobičnim što nakon 1941., godine kada je Cesarec ubijen, ponovno skrećem pažnju na 1912. i atentat na komesara Slavka Cuvaja, ali citat novinara Josipa Horvata, ujedno i suvremenika

³¹⁹ Peruško Vindakijević, *Od Oktobra do otpora*, 119 – 120.

³²⁰ Ovdje su važni i razasuti papiri manjega formata na kojima je rukom pisalo „August Cesarec, književnik“, a koji su pobacani blizu mjesta Stupnik. Zaninović na temelju svjedočenja Cesarčeva brata pretpostavlja da je riječ o mogućem mjestu Cesarčeva strijeljanja (Zaninović, *August Cesarec. [Knj.] 1, (Život i rad)*, 151). Riječ je o još jednoj afirmaciji nesvršenosti i pokušaju da simbolički *kapital* određenja „književnik“ postane sinonim za ranije spomenutog partijskog „vojnika u pozadini“, odnosno za cjelokupni kolektiv „vojnika u pozadini“ koji je simbolizirao Cesarčev individuum.

³²¹ Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 435 – 441. Stipetić detaljno opisuje neuspjeh bijega. Nespretnost u organizaciji bijega spominje i Goldstein (Goldstein, *Hrvatska 1918. – 2008.*, 280).

³²² Goldstein, *Hrvatska 1918. – 2008.*, 280.

³²³ Horvat, *Pobuna omladine 1911 – 1914*, 144.

tadašnjih zbivanja, koji stoji u naslovu ovoga potpoglavlja, nagnao me da zaokružim razmišljanje o fizičkoj izvedbi revolucionarnog projekta Augusta Cesarca u cikličkom povratku njegovim intelektualnim „počecima“ i smislenoj artikulaciji identiteta koji su tek trebali biti podijeljeni, a u kojima predanost komunističkoj doktrini i organizacijskoj strukturi u svoj punini njezina djelovanja prije i za vrijeme Drugog svjetskog rata nije, gledajući iz Cesarčeve perspektive, uopće postojala. Obje je krajnje točke Cesarčeva prisutnog djelovanja povezivala isprepletenost nacionalizma,³²⁴ socijalizam i individualizam, ali sudjelovanje u atentatu na Cuvaja nije bio isključivo ranije spomenuti anarhistički *tiranicid* koji donosi ozdravljenje zaraženom društvu jer „vladar“ (u ovom slučaju Cuvaj) djeluje suprotno interesima „naroda“³²⁵ (Cuvaj je, iako birokratski odan svakoj suhoparnoj zapovijedi „odozgo“, čini mi se, prema pisanju Josipa Horvata, ovaj puta djelovao upravo u korist nekog oblika modernizacije³²⁶), već je ovdje na snazi bio Cesarčev protežan zakon „dionizijskog“, sasvim energičnog postupka omladine (doduše bez boljševičkog predznaka) koji u svom cilju treba poništiti tijelo s obzirom na to da ne postoji intelektualno rješenje za problem koji je izrazio sam Cesarec: „(...) cilj je bio isti tj. čovjek, inkarnacija čovjeka koji ne misli s nama jednako [Cuvaj, op. a.]“.³²⁷ Stoga je Jukić morao biti proglašen psihički nestabilnom osobom³²⁸ jer sam čin atentata kao fizička manifestacija moći, o kojoj sam pisala u četvrtom poglavlju, izmiče racionalnom trenutku i na atentatora instinktivno navlači krimen otpadnika, neprilagođenika, luđaka ili općenito osobe koja ima neku vrstu dijagnoze ili obredne fiksacije poput nekonzumacije alkohola kojom se nastojala zadržati „apolonska“ racionalnost i tako svjesno približiti iskustvu „dionizijskog“ čina.³²⁹

Međutim, ovdje se ne želim u potpunosti baviti Jukićem, već Cesarcem i njegovim fizičkim (ne)djelovanjem unutar široko razgranate atentatorske neumrežene mreže („(...) danom 8. lipnja 1912. Hrvatska [je] stupila u Europu (...) Jukić je nadopunio Žerajića; na

³²⁴ Riječ je o nacionalizmu koji je u Cesarčevu slučaju opisao još Vladimir Čerina, a koji se odnosio na neadekvatan položaj hrvatskih zemalja („I zašto egzistira neka Hrvatska kada je nema!“) unutar dvojne Austro-Ugarske Monarhije (Čerina, „August Cesarec“, 102).

³²⁵ Spominje ga i Despot kao „legitimnu metodu“ (Despot, „Radikalne ideje i djelovanje hrvatske studentske mladeži“, 26).

³²⁶ Horvat, *Pobuna omladine 1911 – 1914*, 127 – 129. Horvat na navedenim stranicama također navodi da je Cuvaj uveo električnu rasvjetu i pišalice mašine, a javna je modernizacijska novina bilo predstavljanje novog automobila. Zbog toga je Horvat svoje potpoglavlje i naslovio „Cuvajeva „modernizacija“ i Jukićev atentat“.

³²⁷ HDA OFAC, kut. 4, RO-AC-4-IID/405, „Pismo pisano rukom, tintom iz Zagreba Vladimiru Čerini“ datirano 8. 6. 1912.

³²⁸ Horvat uzroke Jukićeve „duševne neuravnoteženosti“ traži u njegovoj obiteljskoj anamnezi, ali ipak na temelju psihijatrijskih nalaza afirmira njegovu lucidnost, što potvrđuje dvojnost fenomena koji sam istaknula (Horvat, *Pobuna omladine 1911 – 1914*, 147).

³²⁹ Ibid 150.

srpski hitac odazvao se hrvatski hitac (...) Stvorimo na hiljade Jukića i Žerajića (...)“³³⁰) koja se protezala od Alije Alijagića, Julije Kovácsa, Bogdana Žerajića, Nikole Njeguša Vavraka itd. pa sve do kulminacije u vidu atentata Gavrila Principa, kada je rang ubijenog prijestolonasljednika Franje Ferdinanda postao sinonim za anarhističke djelatnosti podupirane maglovitim i isprekidanim polugama još uvijek nedovoljno istražene organizacije *Ujedinjenje ili smrt*.³³¹

Važno je napomenuti da Cesarec nikada nije počinio atentat (nije mu čak ni bio blizu jer je za to vrijeme pohađao nastavu,³³² što mnogo govori o njegovoj tendenciji da istovremeno instituciualno ulaže u vlastito znanje bez obzira na đачki krug oko atentatora kojemu su uglavnom pripadali upravo njegovi vršnjaci Đuro Cvijić, Dragutin Bubić, Franjo Neidhart, Kamilo Horvatin i Stjepan Galogaža³³³), ali iz njegova pisma prijatelju Čerini progovara fenomen njegovih riječi koje preuzimaju kompenzacijsku funkciju fizičkog djelovanja („(...) pa će naše riječi biti čin, naša stvar svršena“³³⁴), pri čemu nastaje još jedan od problema jezika (a neke sam već natuknula u radu), odnosno važnosti koju je teret jezika, u trenutku izostanka vlastitog fizičkog angažmana zbog različitih individualnih nedostataka i odluka, mogao predstavljati za Cesarca te u čijem će međusobnom procjepu nastati njegova kasnija ideja da se austinovski primarno djeluje upravo riječima.³³⁵ Naime, optužnica protiv Cesarca opisivala je njegovu krivnju sljedećim riječima:

„(...) istom [Luki Jukiću, op. a.] predbacio, da je brbljavac teoretičar, da neima odvažnosti, da izvede sam čin, da si ovakav atentat mogu priuštiti Rusi, jer oni imadu očajnika, koji može ovakav čin i izvesti (...) da neima odvažnosti, da prema dogovoru umorstvo na kr. povjereniku izvede, pa kad te odvažnosti neima, zašto da govori, da će ga izvesti, da su Magjari [aluzija na Kovácsa, op. a.] drugi

³³⁰ HDA OFAC, kut. 4, RO-AC-4-IID/405, „Pismo pisano rukom, tintom iz Zagreba Vladimiru Čerini“ datirano 8. 6. 1912.

³³¹ Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 34 – 36. Stipetić na ovim stranicama također navodi da je upravo ta organizacija s premisom hrvatsko-srpskog drugarstva i jugoslavenskog jedinstva naoružala Jukića u Beogradu, ali Stipetić taj podatak preuzima iz sjećanja Oskara Tartaglie, jednog od članova, obavijajući cijeli susret tajnovitim riječima. Horvat također navodi da je „više nelegalna nego tajna“ organizacija *Ujedinjenje ili smrt* naoružala Jukića, ali da njegov individualni prkos nije trpio zapovijedi. Isto tako Horvat ističe da Jukić, baš kao ni ostali srednjoškolci, nisu znali pravu narav napetog odnosa između legalne srbijanske vlasti i oficira poput Dragutina Dimitrijevića Apisa ili pak Milana Vasića (Horvat, *Pobuna omladine 1911 – 1914*, 149 – 152).

³³² HDA OFAC, kut. 4, RO-AC-4-IID/405, „Pismo pisano rukom, tintom iz Zagreba Vladimiru Čerini“ datirano 8. 6. 1912.

³³³ Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 40 – 41. Još su na ovim stranicama kao optuženici navedeni Roman Horvat, Vladimir Badalić, Dušan Narandžić, Vatroslav Dolenc i Josip Šarinić, ali oni su bili nekoliko godina stariji od gore navedene grupe.

³³⁴ HDA OFAC, kut. 4, RO-AC-4-IID/405, „Pismo pisano rukom, tintom iz Zagreba Vladimiru Čerini“ datirano 8. 6. 1912.

³³⁵ Dobar primjer za to je Cesarčev provokativni govor na sprovodu Alije Alijagića zbog kojeg je završio u zatvoru (Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 151).

dečki te da je dapače i pred njega pljunuo predbacivši mu kod toga, da je kukavica, teoretičar i da nije za ništa“.³³⁶

On je pak prijatelju Čerini napisao: „Ja sam kolebao između vas, njega i sebe; u oči tog dana odvrćao sam ga od stvari, i on kao da je popustio (...) Pa ipak, premda i ja opažam besmislicu tog čina po jednoj strani, ipak zato, po drugoj strani držim, da je za našu omladinu potreban kult (...)“.³³⁷

Baš kao u ranijem poglavlju, uzimajući u obzir sve nijanse u tumačenju kada su u pitanju različiti tipovi izvora poput, u ovom slučaju, službene dokumentacije tužiteljstva i privatnog pisma, smatram da je ovdje zapravo riječ o saussureovskom problemu izražavanja, odnosno o nedostatnosti govora da adekvatno (re)prezentira unutarnju misao i jezičnu apstrakciju koja je trebala nadomjestiti fizičku gestu (ovdje je bila riječ i o vršnjačkom odnosu međusobnog dokazivanja, ali i nastavka politizacije omladine o čemu svjedoče različiti đački štrajkovi³³⁸). Cesarec će na tome nadomještanju inzistirati cijeli svoj stvaralački život, ali taj „manjak“ fizičke aktivnosti kada je u pitanju potreba za aktivnim sudjelovanjem u požrtvovnom iako nasilnom anuliranju tuđih života,³³⁹ bez obzira na promjenu prostora, neće moći nadoknaditi čak i kad anarhizam dodatno nadopuni socijalizam, a kasnije i strukturirani komunizam. Od tuda i proizlazi ono što je Zorica Stipetić opisala kao „dilemu o smislu individualnog terora“, a odnosi se na Cesarčevu želju da bude pravovjerni sljedbenik „kulta“ Alije Alijagića te da se tako približi onom aspektu fizičkog, a ne samo javnog djelovanja revolucionarnog identiteta koji mu se iznova nametao, ali koji nikako nije mogao do kraja izgraditi, a zatim ni proživjeti.³⁴⁰ To nas iznova vraća na intelektualnu revoluciju (podsjećam da se ne radi o metodološkom konceptu) kao osnovi Cesarčeve djelatnosti na kojoj je bilo moguće izgraditi revolucionarni projekt te ga istovremeno modificirati i prilagođavati na brojnim kompromisnim mjestima.

Ispadajući iz strukture, atentatori zaista nisu „padali iz vedra neba“, ali je za njihovo stvaranje bilo potrebno više od politike i psihologije, pa čak više i od neprijatelja. Za njihovo

³³⁶ HDA OFAC, kut. 1, RO-AC-1-IB/14, „Optužnica Kr. državnog odvjetništva u Zagrebu, broj I 1641-1912/15, 17.7.1912 /16 araka, str. 62/“.

³³⁷ HDA OFAC, kut. 4, RO-AC-4-IID/405, „Pismo pisano rukom, tintom iz Zagreba Vladimiru Čerini“ datirano 8. 6. 1912.

³³⁸ Jukić je predvodio učeničke prosvjede u Sarajevu (Horvat, *Pobuna omladine 1911 – 1914*, 132).

³³⁹ Funkcionalna zamjena za taj „fizički manjak“ bilo je Cesarčevo umijeće (neovisne) organizacije, što je primijetio i Horvat: „Jedini je u grupi imao smisla za neki organizirani rad. Po vlastitoj je inicijativi korespondirao sa sličnim grupama srednjoškolaca izvan Zagreba. Vjerojatno bez Jukićeva znanja i pristanka“ (ibid 154).

³⁴⁰ Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, 150.

su stvaranje trebali prvenstveno prijatelji, odnosno individue od povjerenja koje pokreću i koje su same pokrenute. August Cesarec bio je jedan od takvih individualaca, a zahvaljujući upravo tom aspektu njegova podijeljenog identiteta mogao je izgraditi revolucionarni pokret koji je određivao partiju, kolektiv i pojedince, počevši od samoga Cesarca. Na taj je način intelektualna revolucija u riječima i djelima preokrenula odnose mikro i makro strukture te pokazala svu puninu unutarnje dekonstrukcije bilo kakvog diskursa, stvarajući skeptičnu alternativu svakoj sigurnoj i dohvatljivoj „istini“ te opstajući kao podloga u svakom kritičkom čitanju povijesti.

ZAKLJUČAK

Kompleksna ličnost Augusta Cesarca koja je nakon Drugog svjetskog rata promaknuta u figuru okamenjenog, idealnog i predanog revolucionara poslužila mi je kao polazišna točka za (de)konstrukciju njegove pojave i kritički osvrt na njegovo djelovanje bez posezanja za postupkom biografizma, kronološkog pregleda pojedinačnog života u „strogim“ periodizacijskim rezovima ili političke povijesti koja nedovoljno ističe književni aspekt Cesarčeva identiteta te ga definira kao poslušnog izvršitelja političkih odluka pojedinih struktura poput Komunističke partije ili Kominterne. Cilj je ovoga rada bio pomoću intelektualne historije i historije ideja te ostalih različitih, ali interdisciplinarnih metodoloških „rukavaca“ preuzetih iz znanosti o književnosti, sociologije i filozofije rekonstruirati intrinzičnu dinamiku složenog individualnog kreiranja revolucionarnog projekta Augusta Cesarca.

Slijedeći strukturu od privatnog (prvenstveno prostor teksta) prema javnom i fizičkom djelovanju, pokazala sam da je Cesarec kao cjelovit pojedinac djelovao kao revolucionar podijeljena, ali ujedno objedinjujućeg identiteta književnika, intelektualca i revolucionara, što je uvelike bilo definirano njegovim akumuliranjem raznovrsnog znanja poput primarno (književno-poetskog) socijalizma čiji su predstavnici Silvije Strahimir Kranjčević i Svetozar Marković te individualizma koji predstavlja Henrik Ibsen. U tako izgrađenom diskursu koji je omogućavao paralelno usvajanje i tumačenje marksizma (a zatim i komunizma), odnosno individualne psihologije Alfreda Adlera, August Cesarec neprestano proizvodi različite obrasce ponašanja koji korespondiraju sa strukturama u kojima je imao potrebu stalno biti prisutan (Socijalistička stranka, a zatim Komunistička partija), omogućavajući mu izgradnju široke socijalne mreže i legitimnu participaciju u različitim „građanskim“ organizacijama poput Matice hrvatske.

Upravo je istovremenost individualne i kolektivne podloge, uz snažnu prisutnost tradicionalnih mehanizama percepcije svijeta (npr. odnos službene religije i bogumilstva) definirala Cesarčevu cjeloživotnu i vrlo prilagodljivu ideju o slobodi pojedinca (čovjeka), a zatim i matične zemlje kao preduvjeta za širu (jugoslavensku) osnovu, pokazujući na taj način da su kompromisna mjesta, odnosno svakodnevni ustupci, uslijed intelektualne revolucije zapravo brojni. Štoviše, neki od njih su njezin izravni proizvod o čemu svjedoči položaj intelektualca (Cesarca je njime definiran isključivo kroz javno djelovanje) i književnika koji je istovremeno podrazumijevao *prestiz* i simbolički *kapital* (npr. prijevod *Kapitala*), ali i svakodnevno nezadovoljstvo materijalnom oskudicom (prijevodi bez naknade, neredoviti

honorari) kojoj je većina najnižih slojeva (seljaka ili pripadnika nerazvijenog radničkog pokreta), to jest Cesarčeve identitetne skupine kojoj je želio biti blizak barem kada je u pitanju njegov *habitus* dosljednog revolucionara, pripadala. Prisutno najviše u privatnoj korespondenciji, Cesarec je na različite načine pokušavao povratno djelovati na procese u kojima je sudjelovao, čime je rušio koncepciju marksističke historiografije o intelektualcima kao pukoj „nadgradnji“ ekonomskih procesa. Međutim, to ipak ne znači da u potonjima nije sudjelovao nauštrb idealističke koncepcije promjene svijeta (ideje o utopiji) koju je donijela apropijacija Oktobarske revolucije (prijevod djela *Rad* Emila Zole, a ne željeno pisanje eseja o njemu).

Osim idejnog i mnogostrukog identitetskog aspekta koji prožima sva poglavlja ovoga rada, Cesarec je revolucionarni projekt provodio i na formalnoj razini, što je evidentno u njegovoj upotrebi slobodnog stiha dugoga tipa kojim je prenosio revolucionarnu poruku na drugačijoj perceptivnoj i sadržajnoj razini, dok je njegovo književno i dramsko stvaralaštvo, iako podložno ideji tekstualne samostalnosti koja je Cesarcu omogućavala kreativno usavršavanje i drugačije tumačenje u čitateljskim rukama, nosilo teret nemogućnosti objavljivanja, ali i javno konstruirane slike marksističkog i komunističkog autora koja je „zamućivala“ čistu apropijaciju važne ideje revolucionarnog sadržaja onako kako ga je izgradio Cesarec. Intelektualna revolucija stoga je uvelike ovisila o funkciji samog Cesarčeva djelovanja koje je prije svega moralo pružati subverzivnu alternativu dominantnom „građanskom“ režimu. Zbog toga njegova djela nije dovoljno tumačiti kroz prizmu „visoke“ i „niske“ umjetnosti i njezinih estetskih zakonitosti, pridajući im površnu dogmatsko-ljevičarsku „nisku“ etiketu, već u znaku funkcionalnih „modernih“ kodova u kojima se istovremeno nazire Cesarčev kompromisni pokušaj da zadrži vlastitu književnu taštinu te ujedno prenese revolucionarnu poruku gradeći jezik mase tradicionalnim književnim mehanizmima (psihološko-realistički roman po uzoru na Dostojevskog).

Dijalektičko, linearno i progresivno poimanje života za Cesarca je bila sadržajna osnova (život je, naime, težio oponašanju revolucije u obliku svakodnevnih „revolucija“), ali je intelektualni projekt zadirao u nepovredivost tijela kao revolucionarne osnove, pomno prateći tektonske promjene koje su krajem Prvog svjetskog rata zahvatile Europu (prvenstveno Mađarsku i Njemačku), ali i Kraljevinu Jugoslaviju. Pokušaj djelovanja riječima na temelju prikupljenog znanja i oblikovanja novoga narativa, Cesarec je manifestirao u pokretanju eksperimentalnog časopisa *Plamen*, a zatim, koristeći terminologiju građanskog društva, i novine *Zaštita čovjeka* u kojima je apelirao na državu da zaštiti tijelo pojedinca, a

ne da javno manifestira vlastitu moć, što je bio odraz dogovorne autonomije koju je regulirala „nevidljiva ruka“ Komunističke partije. Na taj je način uspostavljena „siva zona“ između strukture i pojedinca te je uspostavljena mogućnost za njihovu obostranu, međusobnu promjenu.

Konačno, utjelovljujući samu revoluciju u svome djelovanju, intelektualni projekt pokazao se ograničen mehaničkim aspektom tijela koje je za sebe nastojalo prilagoditi svaki oblik prostora u kojemu se nalazilo. Cesarčevo (ne)sudjelovanje na mnogim partijskim kongresima te putovanja u Rusiju, Španjolsku i Francusku pokazuju da je intelektualna revolucija povratno djelovala na hijerarhijsku strukturu, otvarajući Cesaru mogućnost postizanja i zadržavanja visokog partijskog položaja. Međutim, čak ni svetost tijela (zalog zemaljske utopije) i mogućnost ozbiljenja revolucije nije bilo dovoljno jamstvo beskompromisnoj provedbi revolucionarnog projekta jer Cesarec nije uspio prevladati problem nemogućnosti fizičkog djelovanja riječima koji ga je pratio od anarhističke mladosti i njegove umiješanosti u Jukićev atentat na komesara Slavka Cuvaja pa sve do bilježenja, a ne sudjelovanja u događajima na ratištu. Istovremeno, njegova je intelektualna revolucija bila fizički (materijalno) prekinuta ubojstvom u zatvoru – jedinom mjestu fizičkog trpljenja i pojedinačnog žrtvovanja za vlastiti intelektualni projekt koji je Cesarec poznao. Smatram da upravo u tom proturječju leži konačan odgovor na postavljeno istraživačko pitanje jer intelektualna revolucija dolazi tek kao naknadni konstrukt historiografskog istraživanja nepremostivog jaza između riječi i djela Augusta Caesarca, pokazujući tako svu kompleksnost naizgled jasnog međuratnog djelovanja intelektualaca, ali i Komunističke partije Jugoslavije.

Za historiografsko proučavanje intelektualaca i općenito bavljenje pojedincima u biografskom smislu uvijek ima prostora za inventivno teorijsko i metodološko prelaženje strogih kronoloških okvira. Kada je u pitanju August Cesarec, uvijek postoji mogućnost komparativne usporedbe s ostalim intelektualcima (ne samo s Miroslavom Krležom), baš kao i zasebno proučavanje različitih aspekata njegova stvaralaštva s obzirom na to da je arhivska građa njegova fonda zaista neiscrpan izvor za konstrukciju razgranate djelatnosti ovog književnika i intelektualca. Nadam se da će upravo takva buduća istraživanja pridonijeti sustavnijem čitanju uvijek važne, ali nedostižne povijesti te kreativno unaprijediti razvoj historiografije, ostvarujući tako sav njezin potencijal kao humanističke znanosti.

SAŽETAK

Naslov: Intelektualna revolucija u riječima i djelima Augusta Cesarca

Ovaj rad bavi se individualnom, osobnom konstrukcijom cjeloživotnog i jedinstvenog revolucionarnog projekta književnika, intelektualca i revolucionara Augusta Cesarca. Cilj je ovoga rada u okviru intelektualne historije, historije ideja te ostalih teorijskih i metodoloških koncepata iz znanosti o književnosti, filozofije te sociologije pokazati različite načine svakodnevne prilagodbe individualnog revolucionarnog djelovanja u kontekstu šire političke platforme anarhizma, socijalizma i komunizma, odnosno Komunističke partije Jugoslavije, kojima je Cesarec pripadao. Na taj način, prateći strukturu rada koja se kreće od privatnog prema javnom i fizičkom djelovanju te pritom analizirajući metode akumulacije znanja i različitih *kapitala* koje omogućuju razvoj Cesarčevog mnogostrukog identiteta, rad pridonosi dekonstrukciji percepcije Augusta Cesarca kao isključivo pravovjernog i mehaničkog izvršitelja partijskih naredbi ili vulgarnog ljevičarskog književnika te pokazuje svu historiografsku relevantnost kompleksnog međudjelovanja mikro i makro strukture.

SUMMARY

Title: Intellectual Revolution in Words and Actions of August Cesarec

This paper deals with individual and personal construction of a lifelong and unitary revolutionary project of the author, intellectual and revolutionary August Cesarec. Within a framework of intellectual history, history of ideas and other theoretical and methodological concepts concerning literary studies, philosophy and sociology, the purpose of this paper is to illustrate various modes of adjustment of individual revolutionary activities in a broader political sense of anarchism, socialism and communism, that is, in the context of Cesarec being a member of The Communist Party of Yugoslavia. Structured so as to encompass actions from private to public spheres and physical actions, with an analysis of knowledge accumulation methods and different types of *capital* which enabled Cesarec to develop a complex and layered identity, this paper is also an attempt to deconstruct the image of August Cesarec as either an exclusively orthodox and mindless executor of Party's orders or a primitive leftist author, showing the complex interaction of micro and macro structures in the entirety of its historiographic relevance.

BIBLIOGRAFIJA

IZVORI

Hrvatski državni arhiv u Zagrebu. Osobni fond Augusta Cesarca. HR-HDA-1014.

Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Odsjek za povijest hrvatske književnosti. Osobni fond Augusta Cesarca. HR-AHAZU-KN-34.

NOVINE

Bublić, Dragan. „Književnost i umjetnost: August Cesarec“. *Jutarnji list*, 17. lipnja 1925.

Budicki, Amalija. „Augustova soba“. *Večernji list*, 18 – 19. rujna 1971.

„Eugen Kvaternik prvi hrvatski kršćanski socijal“. *Hrvatska straža*, 28. srpnja 1940.

„Hrvatsko narodno kazalište“ s podnaslovom August Cesarec: „Sin domovine“. *Obzor*, 24. lipnja 1940.

„Jeste li primijetili?“. *Nova riječ*, 27. lipnja 1940., br. 185.

„Kulturni pregled“. *Varaždinske novosti*, 8. ožujka 1934., br. 222.

Maraković, Ljubomir. „Osvrt na dramsku sezonu – August Cesarec: Sin domovine“. *Hrvatska straža*, 16. kolovoza 1940.

„Politička epoha hrvatskog naroda XIX stoljeća na kazališnoj sceni“. *Novosti*, 21. lipnja 1940.

„Protiv imperijalizma i rata“. *Socijalna misao*. 25. rujna 1932., br. 9 – 10.

LITERATURA

Barthes, Roland. „Smrt autora“. U *Suvremene književne teorije*, 2. izd. Priredio Miroslav Beker. Zagreb: Matica hrvatska, 1999.

Barthes, Roland. „Od djela do teksta“. U *Suvremene književne teorije*, 2. izd. Priredio Miroslav Beker. Zagreb: Matica hrvatska, 1999.

Batušić, Slavko. „August Cesarec i Hrvatsko narodno kazalište“. *Forum* 7, br. 4 (1968): 603 – 615.

Beyers, Chris. *A History of Free Verse*. Fayetteville : The University of Arkansas Press, 2001.

Bourdieu, Pierre. „Društveni uvjeti međunarodne cirkulacije ideja“. U *Intelektualna historija*, prir. Branimir Janković, 112 – 127. Zagreb: FF press, 2013.

- Brešić, Vinko. „Od pisca do revolucionara i natrag“. *Republika: mjesečnik za književnost, umjetnost i javni život* 68, br. 3 (2012): 26 – 33.
- Brown, Archie. *The Rise and Fall of Communism*. HarperCollins e-books, 2009.
- Bühmann, Andrea D., Werner Schneider. *Vom Diskurs zum Dispositiv*. Bielefeld: transcript Verlag, 2015.
- Cesarec, August. *Stihovi*. Zagreb: Naklada Juga, 1919.
- Cesarec, August. „Problemi Ruske revolucije: diktatura proletarijata kao pretpostavka nove civilizacije“. *Književna republika* 2. br. 2 (1924): 44 – 57.
- Cesarec, August. „Otkriće (Tragedija u tornju i gledana kroz toranj jedne vile)“. U *RAD: Knj. 8* (1965), ur. Marijan Matković, 341 – 439. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1965.
- Cesarec, August. *Bjegunci*. Priredio Vice Zaninović. Zagreb: Mladost 1982.
- Cesarec, August. *Današnja Rusija i drugi putopisi po Sovjetskom Savezu*. Priredio Ivan Jelić. Zagreb: Mladost, 1982.
- Cesarec, August. *Sabrana djela: Iz nauke i književnosti: rasprave i članci / August Cesarec*. Priredio Vice Zaninović. Zagreb: Mladost, 1982.
- Cesarec, August. *Sabrana djela: Rasprave, članci, polemike: društveni i kulturni problemi Jugoslavije (1918-1925) / August Cesarec*. Knj 1. i 2. Priredio Vice Zaninović. Zagreb: Mladost, 1986.
- Cesarec, August. *Španjolski susreti i druga putopisna proza*. Priredio Vladimir Popović. Zagreb: Mladost, 1986.
- Cesarec, August. *Izabrana djela. I / August Cesarec*. Priredio Milan Mirić. Zagreb: Matica hrvatska, 2015.
- Čerina, Vladimir. „August Cesarec“. *Riječka revija* 11 br. 1 – 2. (1962): 100 – 103.
- Despot, Igor. „Radikalne ideje i djelovanje hrvatske studentske mladeži u razdoblju prije Prvog svjetskog rata“. U *Res novae et seditiones: pobuna kao čimbenik promjene: zbornik radova sa znanstvenog skupa Dies historiae 2013.*, ur. Leona Slatković Harčević i Marijan Vodopija, 25 – 47. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2017.
- Ditetova-St'astna, Božena. „Uspomene na Augusta Cesarca i njegov rad“, u *RAD: Knj. 8* (1965), ur. Marijan Matković, 89 – 206. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1965.
- Donat, Branimir. *Hodočasnik u labirintu: dvanaest eseja o hrvatskoj književnosti i književnicima*. Zagreb: August Cesarec, 1986.

- Eysteinson, Astradur. *The Concept of Modernism*. Ithaca, N.Y.; London: Cornell University Press, 1990.
- Fanuko, Nenad. „Kulturni kapital i simbolička moć: tri aspekta bourdieuove teorije ideologije“. *Školski vjesnik: časopis za pedagoškijsku teoriju i praksu* 57, br. 1 – 2 (2009): 7 – 41.
- Flaker, Aleksandar. *Poetika osporavanja: avangarda i književna ljevica*, 2. izd. Zagreb: Školska knjiga, 1984.
- Foucault, Michel. *Nadzor i kazna: rađanje zatvora*. Prevela Divina Marion. Zagreb: Informator: Fakultet političkih znanosti, 1994.
- Foucault, Michel. *Znanje i moć*. Preveo Rade Kalanj. Zagreb: Globus, 1994.
- Franičević, Marin. „August Cesarec u književnosti i revoluciji“. U *RAD: Knj. 8 (1965)*, ur. Marijan Matković, 11 – 27. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1965.
- Goldstein, Ivo. *Hrvatska 1918. – 2008*. Zagreb: Europapress holding: Novi Liber, 2008.
- Gotthardi Škiljan, Ivan. „Politička publicistika i teorijska djela Augusta Cesarca“. *Putovi revolucije* 4, br. 6 (1966): 99 – 102.
- Grdešić, Maša. *Uvod u naratologiju*. Zagreb: Leykam international, 2015.
- Gross, Mirjana. *Izvorno pravaštvo: ideologija, agitacija, pokret*. Zagreb: Golden marketing, 2000.
- Hećimović, Branko, ur. *Repertoar hrvatskih kazališta: 1840-1860-1980*. Knj. 1, *Repertoari kazališta, kazališnih družina i grupa, partizanskih kazališta, festivala, smotri i susreta*. Zagreb: Globus: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1990.
- Hećimović, Branko i Vladimir Obelić, ur. *Repertoar hrvatskih kazališta: 1840-1860-1980*. Knj. 2, *Abecedni popisi, kazala*. Zagreb: Globus: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1990.
- Horvat, Josip. *Pobuna omladine 1911 – 1914*. Priredio Branko Matan (Zagreb: SKD Prosvjeta, 2006).
- Janković, Branimir. „Uvod: prema historiji intelektualaca i intelektualnoj historiji“. U *Intelektualna historija*, prir. Branimir Janković, 11 – 81. Zagreb: FF press, 2013.
- Janković, Branimir. *Mijenjanje sebe same: preobrazbe hrvatske historiografije kasnog socijalizma*. Zagreb: Srednja Europa, 2016.
- Jelčić, Dubravko. „August Cesarec prema Anti Ciligi“. *Hrvatska revija* 44, sv. 4 (1994): 597 – 602.

- Jurić, Slaven. *Počeci slobodnog stiha: eksplicitna poetika - teorija - hrvatski formativni period*. Zagreb: FF press, 2006.
- Jurić, Slaven. „Počeci simultaneizma u hrvatskom pjesništvu“. *Dani Hvarškoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu* 34, br. 1 (2008): 145 – 156.
- Kapetanić, Davor. „Nepoznati Cesarec“. U *RAD: Knj. 8 (1965)*, ur. Marijan Matković, 555 – 580. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1965.
- Krleža, Miroslav. „Slučaj A. Cesarca“. *Nova Evropa* 7, br. 16 (1923): 502 – 504.
- Krtalić, Ivan. *Silvije Strahimir Kranjčević: (monografija)*. Zagreb: Mladost, 1979.
- Lugarić Vukas, Danijela. „Hrvatski putnici o Moskvi: od „trećeg Rima“ (grad kao hram) do središta „Treće internacionale“ (grad kao pozornica)“. *Književna smotra* 44, br. 163 (2012): 131 – 137.
- MacMillan, Margaret. *Mirotvorci: šest mjeseci koji su promijenili svijet*. Preveli Janko i Neda Paravić. Zagreb: Naklada Ljevak, 2008.
- Mađarević, Vlado. „August Cesarec i mladi napredni pisci“. U *O Miroslavu Krleži i Augustu Cesarcu: Deseti zagrebački književni razgovori: Posebni otisak iz »Naših tema« broj 9, 1978*. Zagreb: Društvo književnika Hrvatske, 1978.
- McMahon, Darrin M. „The Return of the History of Ideas?“. U *Rethinking Modern European Intellectual History*, ur. Darrin M. McMahon i Samuel Moyn, 13 – 32. Oxford: Oxford University Press, 2014.
- Milanja, Cvjetko. „Cesarčeva ekspresionistička lirika“. *Republika* 53, br. 7 – 8 (1997): 46 – 56.
- Milanja, Cvjetko. „Ekspresionistička proza Augusta Cesarca“. *Republika: mjesečnik za književnost, umjetnost i javni život* 68, br. 3 (2012): 45 – 57.
- Mirić, Milan. „Predgovor“. U *Izabrana djela. I / August Cesarec*. Priredio Milan Mirić. Zagreb: Matica hrvatska, 2015.
- Moi, Toril. *Henrik Ibsen and the birth of modernism: art, theater, philosophy*. Oxford: Oxford University Press, cop. 2006.
- Morat, Daniel. „Intelektualci i intelektualna historija“. U *Intelektualna historija*, prir. Branimir Janković, 81 – 102. Zagreb: FF press, 2013.
- Pavković, Boris. „Rudolf Cesarec znanstvenik i pedagog“. *Mathematical Communications* 1 br. 1 (1996): 67 – 74.
- Perković, Vlatko. „Cesarčevi zaleti u dramatiku“. *Republika: mjesečnik za književnost, umjetnost i javni život* 68, br. 3 (2012): 58 – 71.

- Peruško Vindakijević, Ivana. *Od Oktobra do otpora: mit o sovjetsko-jugoslavenskome bratstvu u Hrvatskoj i Rusiji kroz književnost, karikaturu i film (1917.–1991)*. Zaprešić: Fraktura, 2018.
- Petrač, Božidar. „Kršćanski kompleks Cesarčeva književnog opusa“. *Republika: mjesečnik za književnost, umjetnost i javni život* 68, br. 3 (2012): 33 – 44.
- „Pisma Augusta Cesarca Boženi Ditetovoj-St'astnoj“. U *RAD: Knj. 8 (1965)*, ur. Marijan Matković, 207 – 341. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1965.
- Popis knjiga Radničke biblioteke u Zagrebu. Sv. 2 Nauka*. Zagreb: Tiskara Dragutin Beker, 1935.
- Popović, Bruno. „Nastavljeni Cesarec: Analitika čovjeka u romanu »Bjegunci«“. U *RAD: Knj. 8 (1965)*, ur. Marijan Matković, 39 – 89. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1965.
- Randolph, John. „The Space of Intellect and the Intellect of Space“. U *Rethinking Modern European Intellectual History*, ur. Darrin M. McMahon i Samuel Moyn, 212 – 232. Oxford: Oxford University Press, 2014.
- Riklin, Mihail. *Komunizam kao religija: intelektualci i Oktobarska revolucija*. Preveo Ivo Alebić. Zaprešić: Fraktura, 2010.
- Slabinac, Gordana. *Hrvatska književna avangarda: poetika i žanrovski sistem*. Zagreb: August Cesarec, 1988.
- Stipetić, Zorica. „Nastup mladog Cesarca“. *Putovi revolucije* 4, br. 6 (1966): 103 – 108.
- Stipetić, Zorica. „Problemi istraživanja inteligencije u Hrvatskoj između dva svjetska rata“. *Časopis za suvremenu povijest* 3, br. 2-3 (1971): 215 – 226.
- Stipetić, Zorica. „Revolucionarnost Augusta Cesarca“. U *O Miroslavu Krleži i Augustu Cesarcu: Deseti zagrebački književni razgovori: Posebni otisak iz »Naših tema« broj 9, 1978*. Zagreb: Društvo književnika Hrvatske, 1978.
- Stipetić, Zorica. *Argumenti za revoluciju – August Cesarec*. Zagreb: Naklada CDD, 1982.
- Šklovskij, Viktor. „Umjetnost kao postupak“. U *Suvremene književne teorije*, 2. izd. Priredio Miroslav Beker. Zagreb: Matica hrvatska, 1999.
- Wierzbicki, Jan. „Revolucionarno opredjeljenje i pitanja umjetničkog izbora“. U *O Miroslavu Krleži i Augustu Cesarcu: Deseti zagrebački književni razgovori: Posebni otisak iz »Naših tema« broj 9, 1978*. Zagreb: Društvo književnika Hrvatske, 1978.
- Zaninović, Vice. *August Cesarec. [Knj.] 1, (Život i rad)*. Zagreb: Matica hrvatska, 1964.
- Zaninović, Vice. „Roman Augusta Cesarca »Bjegunci«“. U *RAD: Knj. 8 (1965)*, ur. Marijan Matković, 27 – 39. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1965.

Zaninović, Vice. „August Cesarec u međuratnom i poratnom razdoblju“. U *O Miroslavu Krleži i Augustu Cesarcu: Deseti zagrebački književni razgovori: Posebni otisak iz »Naših tema« broj 9, 1978.* Zagreb: Društvo književnika Hrvatske, 1978.

Zaninović, Vice. „Iz ostavštine“. U *Sabrana djela: Rasprave, članci, polemike: društveni i kulturni problemi Jugoslavije (1918-1925) / August Cesarec.* Knj 2. Priredio Vice Zaninović. Zagreb: Mladost, 1986.

ON-LINE ENCIKLOPEDIJE

Hrvatska enciklopedija. <http://www.enciklopedija.hr/>.

Krležijana. <http://krlezijana.lzmk.hr/trazilica.aspx>.